

PAPER DETAILS

TITLE: Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası

AUTHORS: Muhammet ABAY

PAGES: 232-303

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652613>

Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası

Muhammet ABAY*

Giriş

Kur'an tercüme faaliyeti çok erken dönemlerde sözlü olarak başlamış, daha sonra yazılı olarak devam etmiş ve başlangıçtan günümüze kadar geçen süreç içerisinde çok sayıda ürün vermiş bir faaliyetdir. Bu faaliyetin tarihsel süreci çeşitli araştırmalara konu olmuş ve çeşitli yönleriyle ele alınarak işlenmiştir. Ancak zaman geçtikçe adına daha önce rastlanmayan yeni eser isimleri tespit edilmekte, ayrıca yapılan yeni araştırmalar geçmişe dair bilgileri yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Bu durum, her ne kadar Kur'an'ın tercüme tarihine ait ana bilgilerimizi değiştirmese de bazı ayrıntılarda farklı bakış açıları ortaya çıkmasına imkan vermektedir. Öte yandan gün geçtikçe yeni tercüme çalışmaları yapılmakta, bunlar da Kur'an tercüme tarihindeki yerini almaktadır. Bütün bu durumlar muvacehesinde bu tercüme faaliyetinin ve Kur'an tercüme tarihinin zaman zaman ele alınması ve yeni bilgiler ışığında tekrar bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Konuyla ilgili yapılan her çalışma bir boşluğu doldurmakta, ancak mevcut bibliyografya çalışmalarında da görüldüğü üzere, kısa zaman sonra yetersiz kalmaktadır. Nitekim, Kur'an'ın bütün dünya dilleri yanında Türkçeye yapılan tercüme tarihini hakkında da çeşitli bibliyografya çalışmaları yapılmıştır. Bunlar arasında bilhassa Müjgan Cumbur'a ait iki ayrı makale¹, Muhammed Hamidullah'a², Macit Yaşaroğlu'na³ ve İsmet Binark ile Halit Eren'e⁴ ait eserler

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Müjgan Cumbur, "Türkçe Kur'an Tefsir ve Çevirileri Bibliyografyası", *Yeni Yayınlar*, 1959, c. 4/4, s. 111-124; a.mlf., "Kur'an-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1961-1962, s. 123-141.

2 Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev. Mehmet Sait Mutlu, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965, s. 71-90; (aynı çeviri), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991; a.mlf., *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV, 1993, s. 107-121, 195-212; a.mlf., *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan Yayınları, 2003, s. 131-142.

3 Macit Yaşaroğlu, *Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965. Bu eserin *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991) adıyla yapılan baskısına 1989 yılına kadar yapılan tercüme ilave edilmiştir (s. 179-203).

4 İsmet Binark, Halit Eren, *World Bibliography of Translations of The Meanings of The Holy* ➡

bu alandaki en kapsamlı ve titiz çalışmalardır. Fakat bunların en muahhar olanı bile ancak 1990 yılına kadar yapılan Türkçe tercümeleri ihtiva etmektedir. Daha sonra Aydar⁵, Gümü⁶ ve Sülün⁷ tarafından hazırlanan bibliyografyalarda bu eserlerin eksik bıraktıkları zaman diliminde yapılan tercümele de listelenmiştir. Fakat yaptığımız araştırma, gerek eskiye ait eksik ve hatalı bilgilerin düzeltilmesi ve gerekse yeni yapılan tercümelerin listeye eklenmesi maksadıyla bu tür bibliyografya çalışmalarının zaman zaman yenilenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Önceki çalışmaların ele aldıkları zaman diliminden bugüne bir hayli zaman geçmiş olması ve Türkçedeki Kur'an tercümelerinin neredeyse yarısına yakınının bu kısa zaman aralığı içinde yapılmış olması, sonraki bibliyografya çalışmalarının da yeterince kapsamlı olmamaları bizim bu çalışmamızın ortaya çıkmasının ana gerekçesini oluşturmuştur. Nitekim hazırladığımız bibliyografyada yer verilen bazı eser künyeleri daha önceki çalışmalarda yer almamaktadır.

Bu çalışmada Kur'an'ın Türkçeye tercüme ediliş tarihiyle ilgili mevcut bilgiler toplanarak ve şahsi tespitlerimiz de ilave edilerek başlangıçtan günümüze Kur'an'ın Türkçe tercüme tarihi ana hatlarıyla ortaya konulmuş, daha sonra da aynı yöntemle konuya dair kapsamlı bir bibliyografya hazırlanmıştır.

I. Kur'an'ın İlk Tercümeleri

Kur'an mesajının veya anlamının başka bir dille ifade edilmesi hususu Kur'an'ın nazil olduğu dönemde bile karşılaşılan bir meseledir ve Müslümanlar bu meseleye içinde bulundukları şartlar muvacehesinde çözüm bulmuşlardır. Nitekim siyer kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla, henüz Mekke döneminde Habeşistan'a hicret eden Müslüman grup Habeş kralı Necaşi'ye Hz. Meryem ile ilgili âyetleri okumuşlar ve Necaşi okunan âyetleri dinledikten sonra müspet tepki göstermiştir. Onun bu tepkisi âyetlerde ifade edilen manaya vakıf olduğunu göstermektedir.⁸ Necaşi'nin Arapça bilmediğini göz önüne alırsak bu âyetlerin ona tercüme edilmiş olması kaçınılmaz bir durumdur. Öte yandan Hz. Peygamber'in

Qur'an: Printed Translations 1515-1980, İstanbul: IRCICA, 1986, s. 447-522.

5 Hidayet Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sy. 1, s. 159-235.

6 Sadrettin Gümü, "Tarihî tetâvürü tercemeti me'âni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-lugati't-Türkiyye", *Nedvetü tercemetü me'âni'l-Kur'âni'l-kerîm takvîmun li'l-mâdî ve tahfîhun li'l-müstakbel*, Medine: Mücemmau'l-Melik Fehd li-Tıbbâti'l-Musha 'ş-Şerif, 10-12 Safer 1423 / 23-25 Nisan 2002. Sempozyumda sunulan tebliğlerin metinlerine <http://www.saaaid.net/book/7/1272.rar> adresinden ulaşılabilir.

7 Murat Sülün, *Türk Toplumunun Kur'an Kültürü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 131-141.

8 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr., Beyrut: Daru'l-Kalem, [t.y.], c. 1, s. 360. İbn Hişâm'daki rivayette, Necaşi ve yanındaki piskoposların âyetleri dinlerken gözyaşı döktükleri ifade edilmiştir ki bu da onların âyetleri doğrudan anladıklarına işaret etmektedir.

Mukavkıs ile Kisra'ya gönderdiği mektuplarda Kur'an âyetleri yer almaktadır.⁹ Bu mektupların okunması sırasında âyetlerin de ilgili dile çevrilerek okunduğu hususunda şüphe yoktur. Zira İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre gönderilen elçilerden her biri, gönderildiği kavmin dilini öğrenmişlerdi.¹⁰ Ayrıca Mustagfirî (ö. 432), Farsların Selmân-ı Fârisî'den Fâtîha sûresini kendi dillerine tercüme etmesini istediklerini, onun da bu sûreyi Farsçaya çevirdiğini rivayet etmektedir. Bu rivayette Selman-ı Fârisî'nin yaptığı tercümenin Farsça metni de zikredilmektedir.¹¹

Narşahî'nin verdiği bilgiye göre Kuteybe, Buhara'yı fethettikten sonra 94 (712) yılında burada büyük bir mescid yaptırmıştı. Buhara halkının ilk Müslüman olduğunda namazda Kur'an tilavetini Farsça yaptığı ifade edilmektedir.¹² Bu da, yeni Müslüman olanlar için namazda Kur'an tilavetinin Farsça yapılmasına cevaz verdiğine dair Ebû Hanîfe'ye nispet edilen görüşten¹³ öncesine tekabül etmektedir. Ayrıca hicrî ikinci asır fukahasının konuyla alakalı görüşler beyan etmeleri, bu dönemde Kur'an tercümesi meselesinin ciddi şekilde ele alındığını göstermektedir.

Câhız, Musa b. Seyyâr [Yesâr] el-Esvârî'nin (ö. ~ 150/767) Farsça olarak tefsir tedrisinde bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Ayrıca İbn Asâkir'in naklettiğine göre Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 334/945) *el-Muhtezzen* adlı tefsirinin mukaddimesinde, hocası Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/915) Farsça bir tefsir yazdığından bahsetmektedir.¹⁵

Bütün bu faaliyetlere dair bilgiler son derece sınırlıdır ve bunlara ait herhangi bir parçaya henüz ulaşamamıştır. Bugüne ulaşan en eski Kur'an tercümesi, Mansûr b. Nûh (ö. 365/976) zamanında resmi bir faaliyetin parçası olarak Farsçaya yapılmıştır. Muhtemelen hicrî 352 senesinde tesis edilen bir âlimler heyeti¹⁶ önce Kur'an'ı Farsçaya tercüme etmiş, sonra da buna Taberî tefsirinin özetini ilave

9 Bu mektuplarda Nisâ 4/171, Âl-i İmrân 3/64, Tevbe 10/29 âyetleri bulunmaktadır, bkz. Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-veşâiki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-Hilâfeti'r-râşide*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1407/1987, s. 103-104, 108-111.

10 İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. 'Alî Muhammed 'Omer, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001, c. 1, s. 222.

11 Mustagfirî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1427/2006, c. 1, s. 493.

12 Narşahî, *Târîhu Buḥârâ*, çev. Emin A. Bedevi, Nasrullah M. Tırâzî, Kahire: Daru'l-Maarif, [1993], s. 78.

13 Seraḥsî, *el-Mebsûṭ*, Beyrut 1414/1993, c. 1, s. 37.

14 Cahız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998, c. 1, s. 368.

15 İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî fî mâ nûsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dumeşk: Matbaatü't-Tevfik, 1347 [1928], s. 138.

16 Katib Çelebi, Mansur b. Nuh'un veziri Ebu'l-Hasan'a Taberî tarihini tercüme etme emrini hicri 352'de verdiğini zikretmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, Ankara: MEB Yayınları, 1941, c. 1, s. 298) ki tefsirin tercümesini de bu tarihte istemiş olması muhtemeldir.

etmiştir.¹⁷ Satır arası, yani Arapça kelimenin altına tercümesini yazma şeklinde, Taberî tefsirinin ihtisarıyla birlikte yapılan bu tercüme, daha sonra yapılan Kur'an tercümeleri için de bir model olmuştur. Çok sayıda Kur'an tercümesinde bu tarz uygulanmış olup bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır. Yeni araştırmalar, bu tarihten önce yapılan Farsça tercümelerin varlığına işaret etmekte ise de¹⁸ bu çalışmanın resmî bir faaliyet sonucunda ve Türklerin yoğun yaşadığı bölgede gerçekleşmesi, ayrıca daha sonraki tercüme faaliyetlerini etkilemesi bakımından araştırmacıların dikkatini çekmiş olmalıdır.

Türkler, yaşadıkları Orta Asya bölgesinde irtibat halinde bulundukları veya benimsedikleri dinlere ait metinlerin bazısını kendi dillerine tercüme etmişlerdi.¹⁹ Yapılan bu tercümeler, mukaddes metinlere ve bunlardaki kavramlara aşinalık kazandırdığı gibi bu metinlerde geçen terimlerin de sonraki tercümelere yansımaya ve bu konuda tecrübe kazanılmasına vesile olmuştur. Bu durum, büyük topluluklar halinde İslam'ı benimseyen ilk Türkler için Kur'an'ın kendi dillerine tercümesini kolaylaştıran bir husus olmuştur.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra bilhassa dinî muhtevalı eserler Arapça ve Farsçadan Eski Anadolu Türkçesine çevrilmiştir. Bu tercümelerden bazıları padişahların ve yöneticilerin isteği ile Türkçe eser yazmaya ve onların kültür faaliyetlerini desteklemeye yöneliktir. Tebanın Türk olması hasebiyle onlara yönelik eserler Türkçe yazılmıştır. Mesela bazı tarikat büyükleri, halka yönelik kimi eserlerini Türkçe olarak kaleme almışlardır. Ayrıca hayır dua ile anılma ve unutulmama düşüncesi ile Türkçe eser yazarlar olduğu gibi, ilme hizmet etme amacı; meslek gayreti; konuda çeşitlilik ortaya koyma düşüncesi; Türkçenin bilinçle işlenmesi gibi değişik sebeplerle eser yazarlar da olmuştur.²⁰

Bazı araştırmacılar tarafından yukarıda bahsi geçen Taberî tefsirinin ihtisarıyla birlikte Farsçaya yapılan ilk Kur'an tercümesinin, daha sonra yapılan ilk Türkçe

17 Muhammad Hamidullah, *Kur'ânı Kerîm Târihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV, 1993, s. 103. Hamidullah, söz konusu eserin tercüme edildiği yılı hicrî 345 olarak vermektedir. Ancak Mansur b. Nuh'un hicrî 350-365 yılları arasında emirlik yaptığı göz önüne alınırsa verilen tarihte bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Taberî tefsirinin bu tercümesi Tahran'da basılmıştır. Taberî, *Tercüme-i Tefsîr-i Taberî*, tashih Habîb Yağmâî, [Tahran: Çaphane-i Devlet-i İran], 1339 hş [1960], 4 cilt.

18 Geniş bilgi için bkz. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî, "Târîhu tetâvvuri tercemeti me'âni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-lügati'l-Fârisiyye", *Nedvetü Tercemeti me'âni'l-l-ur'âni'l-kerîm*.

19 Konuyla ilgili tespit ve değerlendirmeler için bkz. Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961, s. 3-5, 7, 13-14.

20 Kemal Yavuz, "XII-XV. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1983, sy. 27, s. 9-54'ten aktaran Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleri", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010, s. 518.

tercüme için de esas kabul edildiği düşünülmektedir. Zira bu dönem Türklerin yoğun olarak İslam'a girdikleri dönemdir. İlk tercümeyi yaptıran Samanoğullarının ordusu Türklerden kurulmuştu ve Türk kumandanlar tarafından idare ediliyordu.²¹ Ayrıca bu heyet içerisinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere mensup âlimler bulunuyordu. İşte bu sebeplerden ötürü Togan, Kur'an'ın Türkçeye ilk tercümesinin bu heyet tarafından yapıldığını düşünmektedir.²² Barthold ve Köprülü de, Togan tarafından en eski tercümelerden birisi olduğu tespit edilen Leningrad nüshası üzerinde yaptıkları dil analizleri sonucunda bu nüshaya kaynaklık eden aslın hicri 4'üncü asrın sonu, 5'inci asrın başlarında (X-XI'inci yüzyıl) Batı Türkistan'da yazılmış olabileceğini belirtmektedirler.²³ İnan ise, Karahanlıların İslam'a girişinden Buhara'yı aldıkları zamana kadar geçen 70 yıllık süreçte Türkçe bir eser telif edildiğine dair bilgi bulunmadığını; Buhara'nın alınmasından 70 yıl kadar sonra 462'de (1069-1070) İslam ahlak ve felsefesiyle ilgili *Kutadgu Bilig*, ona yakın bir dönemde Kaşgarlı Mahmud tarafından *Dîvânu lügâti't-Türk* eserlerinin telif edildiğini, böylece XI'inci yüzyılda yetişen Türk bilginlerinin Kur'an'ı Türkçeye tercüme edebilecek bir edebî dil ortaya koyduklarını; bu nedenle Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesinin bu dönemlerde yapılmış olabileceğini ifade etmektedir²⁴ ki bu ifadeleriyle daha önce yapılan tahminleri desteklemiş olmaktadır.

Günümüze ulaşan Türkçedeki ilk Kur'an tercümesinin yapılış tarihi ile ilgili tahminler böyle olmakla beraber, bugün bilinen en eski nüshaların ait oldukları dönem ve ilk tercüme ile irtibatları hakkında farklı tahminler ileri sürülmüştür. Bugün için istinsah tarihi bilinen en eski nüsha Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 73'te bulunan Kur'an tercümesi olup 734 (1333) yılında istinsah edilmiştir. Ancak araştırmacılar mevcut nüshalar arasındaki dil ve şekil benzerlikleri yanında kullanılan kelimelerin başka eserler ile de mukayeselerini yaparak bu nüshaların asılları için hicri IV'üncü asra kadar giden tarihler öne sürmüşlerdir.²⁵ Bu da ilk Türkçe tercümenin yapıldığı dönem ile ilgili tahminlere tekabül etmekte olup anlaşıldığı kadarıyla araştırmacılar mevcut nüshalar ile ilk tercüme arasında mutlaka bir bağlantı bulunduğunu düşünmektedirler.

Doğu Türkçesi kullanılarak yapılan bu tercümelerden bugün, XIII-XVI. yüzyıllar arasında yapılmış olan sekiz tercümenin varlığı bilinmektedir: 1) Türk ve

21 İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, s. 7.

22 Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1959-1960, c. 3, sy. 1-2, s. 135; a.mlf., "The Earliest Translations of the Qur'an into Turkish", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1964, c. 4, sy. 1-2, s. 3.

23 W. Barthold, "Orta Asya'da İslamiyetin İntişar Ettiği Zamana Ait Bir Abide", *Türkiyat Mecmuası*, 1926 [1928], c. 2, s. 71; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, nşr. Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, İstanbul: Ötüken, 1980, s. 163.

24 İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, s. 8, 13, 20.

25 Abdülkadir Erdoğan, "Kur'an Tercemelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, 1938, sy. 1., s. 47; Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", s. 135.

İslam Eserleri Müzesi, nr. 73'te kayıtlı 734/1333 tarihli nüsha; 2) Özbekistan İlimler Akademisi, el-Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü, nr. 2008'de kayıtlı tahminen XIII'üncü yüzyıla ait nüsha; 3) Manchester Üniversitesi, John Rylands Kitaplığı, MSS 25-38'de kayıtlı tahminen XIII'üncü yüzyıla ait nüsha; 4) Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 2'de kayıtlı 764/1363 tarihli nüsha; 5) Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 3966'da kayıtlı tahminen XIII-XIV'üncü yüzyıla ait nüsha; 6) Topkapı Sarayı, III. Ahmed, nr. 16'da kayıtlı 950/1543 tarihli nüsha; 7) Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı, nr. 2475'de kayıtlı tefsir nüshası; 8) Özbekistan İlimler Akademisi, Şarkşinaslık Enstitüsü'nde muhafaza edilen XVI'ncı yüzyıla ait Yakub Çarhi tefsiri.²⁶

Bu tercümelerin yarısının Türkiye'de bulunuyor olması, Anadolu Türkçesiyle yapılan Kur'an tercümelerinin dayandığı asıllar hakkında bir fikir vermesi bakımından dikkat çekicidir.

II. Kur'an'ın Anadolu Türkçesi ile Yapılan Tercümeleri

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden bu yana geçen yaklaşık 10 asırlık süreçte çok sayıda Kur'an tercüme ve tefsiri yapılmıştır. Bu çalışmaları, muayyen bir metnin tercümesi olması bakımından muhtevalarına göre tasnif etmek zordur. Ancak tercümede kullanılan teknik, tercüme anlayışı, tercüme etmedeki gaye, tercümelerin artması, azalması gibi hususlar dikkate alındığında dikkat çekici sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır. Burada Kur'an'ın tercüme veya tefsir edilmesi yönündeki siyasi talepleri dikkate aldığımızda bu artma veya azalmanın arkasında yatan sebepleri izah etmek bir dereceye kadar mümkün olmaktadır. Nitekim Kur'an'ın Farsçaya yapılan ilk tercümesi bile siyasi bir talep neticesinde ortaya çıkmıştır.

Yapılan tercüme faaliyetleri siyasal ve kültürel gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Bu tür gelişmeler doğrultusunda meallerin sayısı bazen artmış, bazen azalmış, bazen de Kur'an'a yaklaşım şekli değişmiştir. Türkçedeki Kur'an tercümelerinin kronolojik seyrinde de düz bir çizgi bulunmayıp aniden artma, aniden azalma şeklinde kırılmalar görülmesi ancak bu türdeki etkilerle izah edilebilir. Kur'an'ın Türkçe tercümeleri Türklerin İslam dinini benimsedikleri dönemlerde başlamış olmakla birlikte, gelişen siyasi olayların etkisiyle zaman zaman kesafet kazanmıştır. İşte bu etkiler muvacehesinde Türkçeye yapılan Kur'an tercümelerinin tarihsel seyrini dört dönem halinde ele almak mümkündür.

Bunlardan birinci dönemi, Anadolu'da ilk Kur'an tercümelerinin ortaya çıkıp 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği zamana kadar doğal seyrinde devam eden ve klasik dönem olarak adlandırılabilir olan zaman dilimi oluşturur.

26 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleri", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010, s. 519-525.

İkinci dönemi ise 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası beliren nisbi özgürlük ortamında ırkçılık söylemleriyle karışık bir tercüme anlayışının ortaya çıktığı, daha sonra da ibadetlerin ana dille yapılması ve ezanın Türkçeleştirilmesi noktasına kadar varan ve 1950'lere kadar devam eden zaman dilimi oluşturmaktadır. Aslında bu dönemin habercisi sayılabilecek faaliyetler XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmekte idiye de bu anlayış yazılı bir ürün ortaya koyamadığı için ikinci dönemi 1908'den başlatmayı tercih ettik.

Üçüncü dönemi, siyasal baskılar neticesinde 1930'larda sekteye uğrayan, daha sonra 1950'lerde ortaya çıkan ve bir önceki dönemde beliren siyasi baskıların ortadan kalması sonucunda bir öze dönüş faaliyetinin baş göstermesi, halkın Kur'an'ı anlamaya olan temayülü karşısında yeni tercüme faaliyetlerinin baş göstermesi ile başlayıp da 1979'daki İran İslam Devrimi ile Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından meâl ve tefsir neşriyatında artışın başladığı 1980 yılına kadar devam eden yaklaşık 30 yıllık zaman dilimi oluşturmaktadır.

Dördüncü dönemi ise, meâl ve tefsir neşriyatının hız kazandığı, ardından Elmalılı meâlinin türevleri diyebileceğimiz faaliyetlerin boy gösterdiği, Kur'an tercümesinin başıboş bir alan gibi görülüp gelir getiren bir faaliyete dönüştürüldüğü, Esed meâlinin tercümesi ile birlikte Kur'an tercümesinde yeni bir yaklaşımın boy gösterdiği, Türkiye'de tefsir akademiasının artık ürün vermeye başladığı zaman dilimi oluşturmaktadır.²⁷

Şimdi bu dört dönem içerisinde ortaya konan bazı çalışmaların tarihsel sürecini ana hatlarıyla görelim.

A. İlk Tercüme Faaliyetleri ve Klasik Dönem (1400-1908)

Anadolu'da Türkçenin yazı ve edebiyat dili olarak kullanılmaya başlaması XIII'üncü yüzyıla rastlamaktadır. Selçuklular döneminden günümüze kadar gelmiş eserler daha ziyade ahlâkî-dinî nitelikli, halka dinî konuları anlatmak maksadıyla yazılmış öğretici mahiyetteki eserlerdir.²⁸ Ancak bu dönemden kalma eserlerin sayısı, daha sonraki dönemlere oranla çok azdır. Bu durum Anadolu'da gelişmeye başlayan yazı dilinin daha yeni oluşmaya başlamış olmasına bağlanabileceği gibi, Moğolların ve Haçlı seferlerinin tahripçi akınları sonucu birçok kütüphanenin yakılıp yıkılması yüzünden, bu devirde meydana getirilen eserlerin kaybolmalarıyla da açıklanabilmektedir.²⁹ Öte yandan Anadolu Selçukluları

27 Cündioğlu, meâlleri, baskıları da dahil olmak üzere, dönemin sosyal olaylarıyla irtibatlandırarak ele aldığından, XIX'uncu yüzyılı müstakillen, XX'inci yüzyılı ise altı devir halinde incelemiştir (Dücan Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. *Kur'an Sempozyumu*, Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996, s. 171). Bizim taksimatımız dış olaylardan bütünüyle bağımsız olmasa da daha ziyade meâl faaliyetlerinin genel seyrine dayanmaktadır.

28 M. Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleri", s. 526.

29 Zeynep Korkmaz, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 1972, s. 20-21.

gündelik hayatlarında Türkçeyi kullansalar bile gerek resmî yazışmalarda ve gerekse edebî faaliyetlerde Farsçaya ve Arapçaya ağırlık veriyorlardı.³⁰ Türkçe halk arasında, orduda ve sarayda geçerliydi.

Selçuklular döneminde Türkçe eser veren Bahauddin Veled, Ahmed Fakih, Hoca Dehhanî, Hoca Mesud, Şeyyad Hamza, Yunus Emre gibi bir hayli şahsiyet var³¹ ise de Türkçe eser sayısı yine de oldukça azdır. Bu dönemde Farsçaya yapılan Kur'an veya tefsir tercümeleri bulunmakla birlikte Türkçeye yapılmış bir Kur'an veya tefsir tercümesi bilinmemektedir.³²

Konuşma dilinden yazı diline doğru bir geçiş süreci yaşayan Türkçeye verilen önem Beylikler döneminde daha da artmış ve bu sayede Kur'an'ın Anadolu Türkçesine yapılan ilk tercüme ve tefsirleri Beylikler döneminde ortaya çıkmıştır. Bu ilk tercüme ve tefsirlerin Orta Asya Türkçesiyle yapılan tercümelerle bağlantısı olup olmadığı merak edilen hususlardan birisidir. Bu konuya temas eden İnan, bunun şimdilik çözülmesi güç bir mesele olduğunu ifade ettikten sonra satır arası kelime kelime tercüme geleneğinin Orta Asya'dan, ya Moğollardan kaçıp gelenler tarafından yahut Anadolu'ya Moğollarla gelen Harezmli ve Horasanlı bilginler tarafından getirildiğini belirtmektedir.³³ Ayrıca İnan, incelediği bazı tercümelerin karşılaştırılması sonucunda hepsinin menşeinin ve dayandıkları asıl nüshanın tek bir eski tercümeden ibaret olduğunu, bu en eski asıl nüshaya dayanan tercümelerin de Anadolu'ya Moğol istilası devrinde Orta Asya'dan geldiğini söylemektedir.³⁴ Gerek satır arası veya satır altı tekniği kullanılarak kelime kelime Kur'an'ı tercüme etme geleneği ve bu tercümelerde kullanılan dilin Orta Asya'da yapılan tercümelerle benzerlik taşıması, gerekse de Anadolu kütüphanelerinde Orta Asya'da yapıldığı bilinen bir hayli Kur'an tercümesinin bulunuyor olması, İnan tarafından dile getirilen bu hususları desteklemektedir.

Bu dönemde dikkati çeken bir husus, Fâtiha, İhlâs, Yâsîn, Tebâreke, Amme cüzü, Âyetü'l-kürsî gibi namaz veya diğer vesilelerle çokça okunan ve halk tarafından bilinen sûre ve âyetlerin Türkçe tefsirlerinin yapılmış olmasıdır. Bu tür eserler bazen şehzadelere Arapçayı öğretmek maksadıyla yazılmış oldukları gibi, bazen bu sûrelerin faziletiyle ilgili rivayetlerin etkili olması da söz konusu olmuştur. Bu tarz tefsirlerin çoğu Orhan Gazi devri âlimlerinden Mustafa b.

30 Bkz. M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 245-246; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Hakkı Dursun Yıldız (ed.), İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, c. 8, s. 381, 382.

31 Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 8, s. 382.

32 Müelli meçhul bir Fâtiha sûresi tefsirinden bahsedilmekte ise de (bkz. Müjgan Cunbur, "Kur'an-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Terceme ve Tefsirleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1961, s. 123) Özkan bunun daha muahhar olduğunu beyan etmektedir (bkz. M. Özkan, a.g.m., s. 528).

33 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 1960, s. 88-89.

34 İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, s. 20.

Muhammed'e nispet edilmektedir ve bu eserleri 1362-1368 yılları arasında yazdığı anlaşılmaktadır.³⁵

Kur'an'ın tamamını ihtiva eden tercüme veya tefsirleri ise, satır arası kelime kelime tercümeler, satır içi kelime kelime tercümeler ve tefsirî tercümeler şeklinde tasnif etmek mümkündür. Başlangıç döneminde ortaya çıkan bu şekillenme, daha sonra varlığını devam ettirmiş ve günümüze kadar süregelmiştir. İkinci Meşrutîyet'e kadar devam eden ilk aşamada daha ziyade tefsirî tercüme tarzında olan ve ekseriyetle de Farsçadan yapılan tefsir tercümelerinden oluşan eserler hakim olmuştur. Ancak bunun yanında az sayıda da olsa kelime kelime tercüme çalışmaları yapılmıştır.

Satır arası tercümeler XIV'üncü yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanır. Daha ziyade Doğu Türkçesiyle yapılan Kur'an tercümelerinde uygulanan bu tarz, muhtemelen Kur'an okurken manasını anlamak isteyenlere yardımcı olmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Satır arası tercümeler, her kelimenin karşılığını verme esasına dayandığından mütercimnin serbest hareket edebilmesine mani olmakta, yanlış tercüme etme endişesi kelimelere belli ölçüler dâhilinde mana vermeye zorlamaktadır. Ayrıca kullanılan kaynaklar da genelde aynıdır. Bu durum, satır arası tercümelerin birbirine benzemesine sebep olmaktadır. Ancak bunların birbirinden kopya edilip edilmediğinin tespiti ancak üzerlerinde yapılacak ayrıntılı araştırmalardan sonra ortaya çıkarılabilecek bir durumdur.³⁶

Bu tercümeler bilhassa Türk dilinin ölmüş veya unutulmuş kelimeleri için önemli birer kaynak niteliğindedirler. Çünkü Arapçadan Türkçeye çevrilen diğer eserlerde serbest bir dil kullanıldığı için asıl metin ile irtibatları daha zayıf iken Kur'an tercümesinde daha titiz ve asıl ile daha sıkı irtibatı olan bir dil kullanılması nedeniyle kelimelerin ifade ettikleri mefhumları tayin etmek daha kolaydır.³⁷

Anadolu Türkçesiyle yapılan satır altı tercümelerin en eskisi 804/1401 tarihini taşımaktadır.³⁸

Satır altı tercümeler daha ziyade mushaf veya tercümeli mushaf ismiyle anıldıkları ve kataloglara da bu isimlerle kaydedildikleri için genellikle müellifleri meçhul kalmıştır ve müellifin eserleri arasında zikredilmemişlerdir. Belki bu tarz çalışmalar, dönemin anlayışı içerisinde eser sayılmadığı için, belki de isim zikrine gerek görülmediği için ekseriyetle anonim çalışmalar olarak günümüze intikal etmiştir. Ancak nadir de olsa bazen bu tür tercümelerden mütercimi belli olanlar da vardır ki bu da aslında yapılan çalışmanın tercüme değil de tefsir olarak kabul

35 Geniş bilgi ve eserlerin tanıtımı için bkz. M. Özkan, a.g.m., s. 530 vd.

36 Ahmet Topaloğlu'nun konuyla ilgili değerlendirmesi için bkz. Muhammed bin Hamza, *a.g.e.*, c. 1, s. 4-5.

37 A. Erdoğan, "Kur'an Tercemelerinin Dil Bakımından Değerleri", s. 47.

38 Mehmet Kara, "Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 1993, c. 29, sy. 3, s. 27.

edilmesine bağlanabilir. Bunlar arasında en dikkate değeri Muhammed b. Hamza tarafından 827 (1424) yılında meydana getirilen Kur'an tercümesidir.³⁹ Yine müellifi bilinen nadir örneklerden bir diğeri de Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi Efendi'ye (ö. 909/1513) ait iki ciltlik tercümedir. Kaynaklarda kendisine nispet edilen böyle bir eser bulunmamaktadır.⁴⁰ Şayet Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, K.428-K.429'da kayıtlı nüshanın baş tarafına düşülen "*İşbu mushaf-ı şerif, merhum şeyh Akşemseddin hazretlerinin oğulları olup Yusuf u Zeliha müellifi olan merhum Hamdi Çelebi'nin kendi hattı olup ve her satırın altında vaki olan mana-yı şerif dahi şeyh-i mezkurun istihrac ve istinbat eylediği manadır ki aynı ile tahrir olunmuştur.*"⁴¹ kaydı olmasa bu eser de anonim olarak kalacaktı.

Tahminen 1405 yılında, Kastamonu ve Sinop yöresinde hüküm süren Candaroğulları beylerinden İsfendiyar bin Bayezid'in (1385-1439) emriyle oğlu İbrahim Beg Çelebi için yazılan, ancak müellifi bilinmeyen *Cevâhiru'l-Asdâf*⁴² adlı eser âyetleri bütün olarak tercüme etmeyip parçalara ayırarak tercüme eden, bu yönüyle kısmen satır altı tercümelere, kısmen de açıklamalı tercümelere benzeyen ilk örnektir. Satır arası tercümelerde âyetler, her kelimenin altına Türkçesini yazma şeklinde yapıldığı için cümlelerin yapısı söz dizimi bakımından Türkçeye uygun değildir. Açıklamalı veya serbest tercümelerde ise Türkçenin söz dizimine riayet edilir. Bu tarz günümüzde kırık mana veya kırık tercüme olarak tabir edilmekte olup metin okumalarında hala kullanılmaktadır. Ayrıca kelime meâli olarak adlandırılan bazı tercümeler de bu tarzda yapılmaktadır.

Bu dönemlerde yaygın olarak yapılan tercüme çeşidi ise, belli bir tefsir eseri esas alınarak Kur'an'ın tefsirî tercümesi ve bunun yanında konuyla ilgili başka bilgilerin dercedilmesi suretiyle yapılan çalışmalardır. Bu tür çalışmalarda başlangıçta Arapça eserler tercüme edilmiş olsa da daha sonra yapılanlarda Farsça tefsirlerden yapılan tercümeler ağırlık kazanmıştır.

Türkçedeki ilk tefsirî tercümeler, XV'inci asrın başlarında Mûsâ el-İznîkî (ö. 838/1434'den sonra) tarafından yapılmıştır. İznîkî'ye ait iki tane Türkçe tefsir vardır. Birincisi ve daha meşhur olanı, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm* isimli tefsirini esas alarak yazdığı *Enfesü'l-cevâhir* adlı tefsirdir. Bu eser *Terceme-i Tefsir-i Ebi'l-Leys* olarak meşhur olmuş ise de sade bir

39 Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi, nşr. Ahmet Topaloğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976-1978, 1-2 c.

40 Bkz. M. Fuad Köprülü, "Hamdi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, c. 5/1, s. 183-186.

41 Muhammed bin Hamza, *a.g.e.*, c. 1, s. 17.

42 Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerîm'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevâhiru'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1983, sy. 27, s. 64. Ayrıca bkz. a.mlf., "Cevahirü'l-Asdâf : Giriş-Metin-Sözlük", Doçentlik tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1982; a.mlf., "Cevâhirü'l-Asdâf Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1986 [1987], sy. 2, s. 161-183.

tercümeden ibaret değildir. İznikî ekleme veya çıkarma yapmak suretiyle esere müstakil bir çalışma hüviyeti kazandırmıştır. Eserin ne zaman yazıldığı bilinmemekle birlikte müellifin ileri yaşlarda eser vermeye başladığı⁴³ göz önüne alınacak olursa 15'inci yüzyılın ikinci çeyreğinde yazıldığı söylenebilir. Kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshasının bulunması⁴⁴ eserin benimsendiğinin bir göstergesi olmalıdır. Ancak bu nüshalardan bazılarının, kataloglarda veya araştırma yazılarında, Ahmed-i Dâî (ö. 820/1421), Musa el-İznikî (ö. 838/1429) ve İbn Arabşah (ö. 854/1450) gibi aynı dönemde yaşamış üç ayrı şahsa nispet edilmesi dikkat çekicidir. Fakat nüshalar üzerinde yapılan araştırmalar, her üç şahsa nispet edilen nüshaların aralarında çok cüz'i farklar bulunsa da esasta aynı olduklarını, bunların tamamının aslında Musa el-İznikî'ye ait *Enfesü'l-cevâhir* adını taşıyan Ebü'l-Leys tefsiri tercümesi olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁵

İznikî'ye ait ikinci eser, kataloglarda veya bazı araştırmalarda Hâzin'in (ö. 741/1340) *Lübâbü't-te'vîl fî Me'âni't-tenzîl* adlı tefsirinin Türkçe tercümesi olarak zikredilen tefsirdir. Ancak yeni araştırmalarda bunun müstakil bir tefsir olabileceği dile getirilmektedir.⁴⁶ İkinci cildinde eserin Rebiulevvel 838 (Aralık 1434) sonlarında tamamlandığı ifade edilmiştir.⁴⁷

Burada Hâzin ile Ebü'l-Leys tefsirlerinin niçin tercih edilmiş olduğu hususu merak uyandırmaktadır. Doğrusu buna bir cevap bulmak zordur. Hâzin tefsirinin bolca hikâye içermesi sebebiyle avâmın ona rağbet etmesi muhtemeldir. Ayrıca orta hacimde olması da bir tercih sebebi olabilir. Semerkandî tefsiri için de bu iki unsura ilave olarak hem Türk, hem Hanefî mezhebi mensubu olması tercüme için tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁴⁸

43 Hikmet Özdemir, "Ebu'l-Fazl Musa b. Hacı Hüseyin el-İznikî'nin Hayatı ve Eserleri", 29.03.2015, http://www.hikmetozdemir.com.tr/index.php?module=modul_makale_oku&modul=147&readid=18.

44 Nüshalar için bkz. M. Kara, a.g.m., 30-32.

45 Ebü'l-Leys tefsiri tercümesinin mütercimi ve eserin ismi hakkında geniş bilgi için bkz. Hüs-nü, "İbn Arabşah", *Türkiyat Mecmuası*, 1935, c. 3, s. 174-182; Abdülbâkî Çetin, "Ebü'l-Leys es-Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, sy. 22, s. 53-101; İsmail Taş, "15. Yüzyıla Ait 'Enfesü'l-Cevâhir' Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2008, s. 102-113; a.mlf., "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys es-Semerkandî Tefsiri'nin Asıl Müelli ve Tercüme Verilen İsim", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2009, c. 41, sy. 41, s. 107-160; a.mlf., "15. Yüzyılda Yazılmış Olan 'Enfesü'l-Cevâhir' Adlı Kur'an Tercümesinin Müelli Meselesine Dair Tespitler", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2013, s. 91-144.

46 Hidayet Aydar, "Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Ulucami 435 Numaralı Tefsir Nüshası", *Turkish Studies*, 2012, c. 7, sy. 3, s. 307-327.

47 Aydar, a.g.m., s. 311.

48 Abdülkadir İnan, İbn Arabşah'ın Semarkand'da Türkler arasında öğrenim görmüş olmasını da bir sebep olarak ifade eder (İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlı Çevirileri...", s. 89).

İznikî'den sonraki bir asırlık zaman diliminde Osmanlı topraklarında Türkçe yazılmış tefsire, dolayısıyla da tefsirî Kur'an tercümesine rastlanmaz. Belki de sırf bu nedenle İznikî'nin tercümeleri çokça yayılmış ve meşhur olmuştur. Ancak XVI'ncı asrın ortalarında Türkçe tefsir faaliyetlerinde farklı bir tercih ortaya çıkmıştır. Daha önce Arapça yazılan tefsirler esas alınırken Veli Efendizâde Ali Efendi (ö. 999/1590), Farsça yazılan bir tefsiri esas almış ve Osmanlı diyarında büyük şöhret yapan Hüseyin el-Vâiz el-Kâşîfî'nin (ö. 910/1504) *Mevâhib-i Aliyye* diye bilinen *el-Mevâhibü'l-aliyye fî tefsîri'l-keîmi'r-rabbâniyye* isimli Farsça tefsirini 952 (1546) yılında *Tercemetü Tefsîri'l-Mevâhibi'l-aliyye (Tercüme-i Tefsîr-i Hüseyin el-Kâşîfî)* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.⁴⁹ Aynı dönemde yaşayan ve meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî'nin (ö. 926/1520) oğlu olan Defterî Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) de muhtemelen 977'de (1569) defterdarlık görevinden ayrıldıktan sonra Kâşîfî'nin bu eserini Türkçeye tercüme etmiştir.⁵⁰

Kâşîfî tefsirinin peş peşe yapılan bu iki tercümesinin ardından yaklaşık bir asırlık zaman dilimi geçmiş ve yine peş peşe sayılabilecek iki tercümesi daha yapılmıştır. Birincisi, Niğde yöresinde meşhur bir mutasavvıf olan Şeyh Ömer Adûlî tarafından 1044 (1635) senesinde⁵¹; ikincisi de Bağdat'ta Abdülkâdir el-Geylânî Câmîi'nde vâizlik yapan Gurabzâde Ahmed en-Nasîh tarafından 1095 (1683) senesinde yapılmıştır. Ancak Gurabzâde, tercümesinde Beyzâvî tefsirinden de istifade ettiği için eserine *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* adını vermiştir. Şüphesiz *Mevâhib* tercümeleri arasında en dikkat çekeni İsmail Ferruh Efendi tarafından *Mevâkib* adıyla yapılan tercümedir. Ancak *Mevâkib*'in şöhreti, kendisinden yüz yıl kadar önce telif edilen *Tibyân*'ın şöhretine gölge düşürememiştir.

XVII'inci yüzyıldan sonraki dönemde Türkçe tercüme veya tefsir denilince ilk akla gelen eser şüphesiz *Tibyân*'dır. Bu eserin müellifi olan ve bazen Ayıntabî, bazen Tefsirî lakabıyla anılan Mehmed Efendi (ö. 1111/1699), Sultan IV. Mehmed'in kendisinden Kur'an'ı Türkçeye tercüme etmesini istemesi üzerine Ezdî'nin *et-Tibyân*'ını mütalaa etmiş olması hasebiyle onda verilen manayı Türkçe ifade ederek iki yıl içinde bir tefsir yazmış ve padişaha takdim etmiştir. Müellifin çalışmasını *Tercüme-i Tibyân* olarak adlandırmış olması nedeniyle Ezdî'nin *Tibyân* adlı tefsirinin tercümesi olduğu zannedilmiş olsa da kanaatimize göre eser adındaki "tercüme-i tibyân" ifadesi, tıpkı "tefsîr-i tibyân" ifadesi gibi, isim tamlaması olmayıp sıfat tamlamasıdır. Yani müellif eserine "tibyân" ismini vermiş, bunun Türkçe olduğunu göstermek için de "tercüme" ifadesini eklemiştir. Kaynaklarda eserin 1110 (1698) yılında tamamlandığı belirtilmekte ise de, bu tarihte IV.

49 Abdulhamit Birşık, "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı 21-22 Ekim 2011*, İstanbul: İSAV-Ensar, 2012, s. 213.

50 Birşık, a.g.m., s. 212-213.

51 Birşık, a.g.m., s. 213-214.

Mehmed'in hayatta olmaması nedeniyle, Ayntâbî'nin İstanbul'da bulunduğu 1662-1669 yılları arasında yazılmış olduğu söylenebilir. "Avamî" bir üslûpla yazıldığı için geniş halk kitlelerinden rağbet görmüştür. Osmanlı Devleti'nde ilk basılan tefsir *Tibyân*'dır; aynı zamanda en çok basılan tefsir de budur. Muhtasar olması, üslûbunun kolaylığı, muhtevasının Osmanlı toplumunun geleneksel İslâm anlayışıyla uyuşması nedeniyle Osmanlı toplumunun dinî hayatına ve Kur'an anlayışına büyük ölçüde tesir etmiş, halk tarafından büyük rağbet görmüştür.⁵² Nitekim 1842 yılında Kahire'de, 1872'de İstanbul'da ilk olarak basıldıktan sonra 1920'lere kadar birkaç yılda bir yeni baskısı yapılmıştır.⁵³

Tibyân'dan bir asır kadar sonra, XIX'uncu yüzyılın ortalarında yazılan ve Osmanlı döneminde Türkçe tefsir veya tercüme denilince akla gelen ikinci eser ise *Mevâkib* tefsiridir. İsmail Ferruh Efendi (ö. 1255/1839), mütalaa etmekte olduğu Arapça, Farsça, Türkçe tefsirlerden birisi Türkçeye tercüme etmeyi düşünerek Kâşîfî'nin *Mevâhib*'inde karar kılmıştır. Daha önce dört kez tercüme edilen bu Farsça tefsir, son olarak Ferruh Efendi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Ancak müellif ihtiyaç gördüğü noktalarda Ezdî, Beyzâvî, Zemahşerî ve Hâzin tefsirleri yanında başka eserlerden de iktibaslar yapmış, böylece yeni bir çalışma meydana getirmiş, ancak *Mevâhib* ile olan irtibatını göstermek için adını *Mevâkib* koymuştur. Yine büyük rağbet gören bu eser ilk olarak basıldığı 1282 (1865) yılından sonra defalarca basılmıştır.⁵⁴

Son iki tercüme olan *Tibyân* ve *Mevâkib*'in önemini anlatmak üzere *Tibyân*'ın Dersaadet, Ahter Matbaası, 1317 baskısının iç kapak sayfasına naşirler, eserin güzel bir tefsir olduğunu ifade ettikten sonra şu notu kaydetmişlerdir: "Halis niyetle telif olunduğundan o kadar makbul, muteberdir ki herkes bir nüshasına nail olmasını ganimet addeder. Zaten bu babda himmet eden iki kimsedir; biri bu zât biri de *Tefsîr-i Mevâkib* sâhibi Ferruh Efendi'dir."

Bu noktada tefsir ilminde son derece mühim eserler dururken tefsir ilmi tarihinde adı çokça duyulmayan Kâşîfî'nin *Mevâhib*'i ile Ezdî'nin *Tibyân*'ının Osmanlı toplumunda niçin bu kadar rağbet bulduğu hususu üzerinde durulması gereken

52 Recep Arpa, "Ayntâbî Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri", Yüksek Lisans tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2005, s. 26-107; Orhan İyibilgin, "Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", Doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2008, s. 16-145; Recep Arpa, "Tibyan Tefsiri", *DİA*, c. 41, s. 128; İsmail Çalışkan, "Tefsîrî Mehmed Efendi'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, s. 231-237; Recep Arpa, "İlk Matbû Türkçe (Osmanlıca) Tefsir: Tibyân Tefsiri", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, s. 241-260.

53 Baskıları için bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, 1971-1977, c. 4, s. 1785, 1825; İ. Binark, H. Eren, *a.g.e.*, s. 465-469.

54 Baskıları için bkz. Özege, *a.g.e.*, c. 3, s. 1128; c. 5, s. 2318; İ. Binark, H. Eren, *a.g.e.*, 458-460; Çalışkan, *a.g.m.*, s. 226-231; Arpa, *a.g.m.*, s. 247-249.

bir noktadır. Kâşîfî'nin eserlerine duyulan güven yanında muhtevastaki tasavvufî ve ahlakî eğilimler Osmanlı toplumunun din anlayışı ile örtüşmesi *Mevâhib*'in bu toplumda revaç bulmasına neden olmuş olabilir. Zira bu tür tefsirler avâm-ı nâs tabir edilen geniş kitlelerin beklentilerini karşılamaktadır.⁵⁵ *Tibyân* için de benzer şeyler söylenebilir.⁵⁶

Tanzimat dönemine denk gelen *Tibyân* ve *Mevâhib*'in basım süreçleri, Kur'an'ın Türkçe tercümesi yönünde halkta bir talep olduğunu göstermektedir. Nitekim bu durum Kur'an'ın tercüme edilmesi yönünde bazı önemli şahsiyetleri harekete geçirmiş ise de bunların tamamı yarım kalmış, maalesef tamamlanamamıştır. Bu tür teşebbüslerin neredeyse tamamı tefsirî tercüme şeklindedir. Bunlardan en dikkat çeken Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) ancak Âl-i İmran sûresinin 3. âyetine kadar yapabildiği *Tercüme-i Şerife* isimli Kur'an tercümesidir. Cevdet Paşa bu eserine ayrıca bir Kur'an lügati de hazırlamaktaydı.⁵⁷ Yine Bereketzâde İsmail Hakkı Efendi'nin (ö. 1918) yarım kalan *Envâr-ı Kur'an* adlı eseri de Cevdet Paşa'nınki gibi geniş izahlı meâl tarzındaydı. Ancak bu da yarım kalmıştır.⁵⁸

Bu dönemde akim kalmış bir diğer ilgi çekici tercüme çalışması ise Şemseddin Sami'ye aittir. Şemseddin Sami, basımı için yapmış olduğu müracaatta, tercümeyle âyet âyet, kelime kelime yapmakta olduğunu, âyetlerin nüzul sebeplerine ve gerekli bazı izahlara haşiyede yer verildiğini belirtmekte ve eseri *Tefsir-i Cedid* olarak nitelendirmektedir.⁵⁹ Ne var ki Maarif Nezareti, Meşihat'tan aldığı fetva mucibince bu eserin basımına izin vermediğinden, eserin akıbeti konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Şemseddin Sami'nin bu ifadesinden hem kelime kelime, hem de düz cümle şeklinde iki tercüme tarzını bir arada bulunduran bir çalışma yapmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde bu tarzda yapılmış bir hayli Kur'an tercümesi bulunmaktadır.

Bu dönem sonlarında dikkati çeken bir başka husus da özellikle Tanzimat sonrasında Türkçe telif edilen sûre tefsirlerinin sayısında büyük bir artış olmasıdır. Aslında Osmanlı'da var olan sûre tefsiri yazma geleneğinin bir uzantısı olan bu durum sadece dil değiştirmiş olmaktadır.

B. Tefsirden Meâl Geçiş Dönemi (1908-1950)

Beylikler döneminde bazı beyler Türkçenin gelişmesi uğrunda çaba göstermişler ise de Osmanlı döneminde bu yöndeki faaliyetler iyice azalmıştır. Osmanlı'nın

55 Bkz. Birışık, a.g.m., s. 217-219.

56 Bkz. Çalışkan, a.g.m., s. 231-237.

57 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1943, c. 5, s. 1613; Emine Armağan, "Ahmet Cevdet Paşa ve Tercüme-i Şerife", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2015, s. 30 vd.

58 Bkz. Muhammed Coşkun, "Bereketzade İsmail Hakkı'nın Envâr-ı Kur'an Tefsiri ve Diğer Tefsir Yazıları", Yüksek Lisans tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE, 2008.

59 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF.MKT, 389/28, MF.MKT, 429/1.

ilk dönemlerinde bazı tefsirler Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tercümelerin bir kısmı padişahların talepleri doğrultusunda yapılmış, ekseriyeti ise ferdî gayretler neticesinde ortaya çıkmıştır. Lale devrinde Damad İbrahim Paşa'nın gayretleri ile ilk kez bir tercüme heyeti teşkil ettirilerek Türkçenin yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılmış; Türkçe eser basmak üzere resmî bir matbaa kurulmuş; fakat bu teşebbüslerin arkası gelmemiştir. Yine de bu dönemlerden sonra Türkçe eser telifinde hissedilir artış olmuştur.

XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İslam dünyasının Batı âlemi karşısındaki mağlubiyetinin nedenleri Müslümanların İslam'ı yanlış anlamalarına bağlanmış, öze dönüldüğü takdirde yeniden eski ihtişama kavuşulacağı dillendirilmiştir. Öze dönme adına gelenekten gelen birçok husus sorgulanmış, sadece Kur'an'ı esas alan bir anlayış yerleştirilmek istenmiştir. Bu minvalde önce Hint alt kıtasında, daha sonra Mısır'da âlimler arasında hararetli tartışmalar cereyan etmiş, bunların uzantıları İstanbul'a da sıçramıştır. Siyasetin baskısı altında ve dinî eserlerin Meşihat tarafından denetime tâbi tutulması nedeniyle bu arayışlar dinî alanda telif edilen eserlere yansımamış olsa da gazete ve mecmualarda bu yönde fikirler dile getirilmiştir.

Satır arası tercümeleri bir kenara bırakırsak, önceki dönemde yapılan Kur'an tercümelerinin ana karakteri tefsirî tercüme şeklinde olmalarıdır. Yani bu tercümelerde Kur'an lafızlarından ziyade verilmek istenen mana esas alınmış ve âyetin doğru anlaşılabilmesi için gerekli olan diğer bilgiler tercüme içerisine derc edilmiştir. Ancak geleneğin sorgulanması ve ulemanın yaptıkları yorumların küçümsemesi, Kur'an'ın aracısız olarak doğrudan anlaşılması gibi söylemler lafız tercümesine doğru bir temayül oluşturmuştur. Daha sonraları yorumsuz, katıksız, parantezsiz gibi nitelermelerle ifade edilen bu durum aslında imkânsız olan bir şeyi mümkünmüş gibi göstererek Kur'an tercümelerinde yeni bir anlayış doğurmuştur. Kur'an'ın "ne demek istediği" yerine "ne dediği"ni esas alan bu tercüme anlayışı, bugün meâl olarak adlandırılan bir tarzı da ortaya çıkarmıştır. Artık daha önce "tefsir" olarak adlandırılan tercümeler bu dönemden itibaren ya "tercüme" veya "meâl" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Hatta çok daha cüretkar teşebbüsler de sergilenerek "Türkçe Kur'an" nitelendirmesine kadar da varmıştır. İşte bu dönemin en bariz vasfı tefsirden meâle geçişin başlamış olmasıdır.

Aslında Tanzimat sonrasında yavaş yavaş belirmeye başlasa da 1908'deki İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra sayıları hızla artan dergi ve gazetelerde Kur'an'ın tercüme ve tefsirleri sıkça yer almaya başlamıştı. Uluslaşma temayülü ile birlikte Kur'an'a bakış da değişime uğramış ve Kur'an'ı, halkın anlayacağı bir dille ve hurafelerden arınmış olarak halka sunmak gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir.⁶⁰ Bu sayede Kur'an ile halk arasında duran ulema aradan çıkarılarak halk doğrudan Kur'an ile muhatap kılınmak istenmiştir. Bu söylemler muvacehesinde

60 Bkz. Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri", s. 169.

bazı eski Türkçe tefsirler basılmış, ayrıca mecmualarda Mehmed Akif, Bereketzade İsmail Hakkı, Milaslı İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmed Fahreddin, Aksekili Ahmed Hamdi gibi zevatın çok sayıda âyet-i kerîmenin meâlini ve tefsirini yaptıkları yazıları neşredilmiş, hatta bunların bir kısmı daha sonra kitap halinde de basılmıştır.

Bu ortamda birkaç Türkçe tefsir teşebbüsü dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Süleyman Tevfik el-Hüseynî'nin *Tafsîlu'l-Beyân* adındaki Türkçe tefsir çalışmasıdır. Süleyman Tevfik, 1908'de sadece tek formalık kısmı basılabilen bu eserini, kendi ifadesiyle, 1315 yılında herkesin anlayacağı bir lisanla, hurafelerden arındırılmış bir şekilde yazmaya azmetmiş ve Râzî'nin tefsirini esas alarak Beyzâvî, Zemahşerî, *Rûhu'l-Beyân*, Ebussuûd, Âlûsî gibi muteber tefsirlerden istifade ederek yazmaya başlamıştır. *Tafsîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adını verdiği eserini 10 senede ikmal etmiş, yayınlanması için Maarif Vekaleti'ne vermiş, burada Halis, Hacı Zihni, Fâiz ve Hüsnî Efendilerden oluşan bir heyet tarafından tetkik edilerek neşir izni için Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye arz edilmiştir. On gün kadar sonra şeyhülislam, Süleyman Tevfik'i huzuruna çağırıp tebrik etmiş, ancak neşri için acele etmemesini münasib görmüştür. Yine müellife göre, saltanat döneminde Kur'an'ın Türkçe tercümesinden ürküldüğü için eserin neşrine ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra başlanabilmiş, ne var ki 31 Mart vakasında, özel olarak imal ettirilen hareketli harflerin tahrip edilmesi nedeniyle tefsirin basımı kâbil olmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra neşri düşünülmüş ise de imkan hâsıl olmamıştır.⁶¹

Müellif bu eserini 1921 yılında tekrar neşretmek için teşebbüs etmiş ise de Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi'nin 6 Temmuz 1337 [1921] tarihli kararında *Telhîsu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* nam tefsirin mütalaa ve tedkîk olduğu beyan edildikten sonra “*tefsîr-i mezkûrda ne fesâhat ve belâgat ve ne de ahkâma âid husûsâtda dikkat ve itinâ olunmadığı gibi Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâ-yı icmâlisini dahi ifâdeden kâsır bulunduğundan bu gibi tercüme ve tefâsirin tab' ve neşri menfaatden ziyâde mazarratı tevlîd edeceği cihetle tab' ve neşri muvâfık görülemediği (...)*” denilerek basılması için ruhsat verilmemiştir.⁶²

Bütün Kur'an'ı ihtiva eden ve tefsirî tercüme barındıran diğer çalışmayı da Mehmed Vehbi Efendi yapmıştır. Ancak Vehbi Efendi tahminen 1912 yılı sonlarında yazmaya başladığı *Hulâsatu'l-Beyân* adındaki Türkçe tefsirini rumî 16 Kanunievvel 1331 Çarşamba, hicrî 21 Safer 1334 [29 Aralık 1915] tarihinde bitirmiş, ancak savaş yıllarındaki imkansızlıklar nedeniyle basımını ancak 1923-1925 yılları arasında yaptırabilmiştir.

61 Süleyman Tevfik, *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi: Türkçe Mushaf-ı Şerif*, İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1927, Önsöz.

62 Meşihat Defteri, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, nr. 5293, s. 155.

1896'da kurduğu matbaa ile yayıncılık alanında faaliyet gösteren Tüccarzade İbrahim Hilmi [Çığraçan] (ö. 1963), Kitabhâne-i İslam adı ile neşriyat yapmakta, tarih, edebiyat, siyaset, din ve sosyal konularla ilgili eserler neşretmekteydi. Birinci Dünya Savaşı arafesinde, 12 Rebiulevvel 1332 (7 Şubat 1914) tarihinde, kendi ifadesiyle bir heyet-i muktedireye yaptırdığı bir tercümeyi *Kur'an-ı Kerîm Terceme ve Tefsiri* adıyla neşretmeye başlamıştır.⁶³ İbrahim Hilmi, bu tercümeyi neşretmekteki maksadını ifade sadedinde, *Tibyân ve Mevâkib* tefsirlerinin lisân-ı kadîm ile yazıldıkları için kolaylıkla anlaşılammalarını gerekçe olarak gösterdikten sonra pek sâde ve mücez bir tercüme neşrettiğini beyan etmiştir. Bu eserden ancak bir forma basılabilmiş, gelen tepkiler üzerine İbrahim Hilmi aynı eseri bu kez tefsirli olarak, ayrıca meâl metni üzerinde bazı değişiklikler yaparak neşretmeye başlamış, ismini de *Teshîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân: Kur'an-ı Kerîm'in Terceme ve Tefsiri* şeklinde değiştirmiştir.⁶⁴ İbrahim Hilmi "İhvân-ı Dînime" başlıklı takdim yazısında, bu değişikliğin nedenini Meşihat'ın ihtarı ve okuyuculardan eserde tefsirin de bulunması yönünde talep alması ile izah etmiştir.⁶⁵

Ne var ki, yıllar sonra Giritli bir zat tarafından⁶⁶, Kur'an'ın aslından değil de Fransızca tercümesinden yapıldığı ileri sürülecek bu tercümeden ancak beş forma basılabilmiş, sonrasında hükümet, polis vasıtasıyla bu formalara el koyarak naşiri ikaz etmiştir.⁶⁷ Ergin, bu tercümenin Araplar arasında "Türkler İslam dininden ayrılıyorlar, Kur'an'ı terk ediyorlar" şeklinde propaganda malzemesi olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸ İbrahim Hilmi bu tercümeyi nihayet 1926 yılında tam olarak neşretmiştir.⁶⁹

1923'te dikkati çeken birkaç teşebbüs olmuştur. Bunlardan birincisi Mehmed Vehbi Efendi'nin 1915'de tamamladığı tefsirin basımına başlanmasıdır. 15 ciltlik bu eserin basımı iki yıl sürmüştür. İkincisi Musa Carullah'ın (ö. 1949), Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne müracaat ederek, hazırladığı tercümenin basılmasını talep etmesidir. Ancak Musa Carullah bu talebine cevap alamamış, daha sonra bu tercümeyi beraberinde Mısır'a götürmüştür. Üçüncü teşebbüs Tüccarzade İbrahim Hilmi'den gelmiştir. 1923 yılı ortalarında, 1914'te teşebbüs edip de basımı yasaklanan tercümesini tekrar formlar halinde neşretmeye başlamıştır. Ancak önceki tercümenin Fransızcadan yapıldığı gerekçesiyle basımı yasaklandığından,

63 *Kur'an-ı Kerîm Terceme ve Tefsiri*, İstanbul: Kitabhâne-i İslam [Matbaa-yi Hayriyye ve Şürekâsı], 1332 [1914].

64 *Teshîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân: Kur'an-ı Kerîm'in Terceme ve Tefsiri*, İstanbul: Kitabhâne-i İslam [Matbaa-yi Hayriyye ve Şürekâsı], 1332 [1914].

65 *Teshîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, s. 3.

66 "Yeni Kur'an Tercemesi", *Sebilürreşâd*, 18 Safer 1343/18 Eylül 1340 [1924], sy. 617, s. 289.

67 "Kur'an-ı Kerîm Tercemesi", *Sebilürreşâd*, 13 Ramazan 1342/17 Nisan 1340 [1924], sy. 597, s. 387-388.

68 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1977, c. 5, s. 1927.

69 *Türkçe Kur'an-ı Kerîm Tercemesi*, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm [Marifet Matbaası], 1344/1926.

bu sefer bir başkasına [Zeki Megâmiz] Arapçadan tercüme ettirip forma forma neşretmek istemiş, ancak bu teşebbüsü de akim kalmıştır. Zira çok geçmeden *Sebilürreşâd* dergisinde bu husus ele alınarak Millet Meclisi'nin ve Şer'iyye Vekaleti'nin dikkati çekilmek suretiyle bu ehliyesiz tercümenin yayınının durdurulması istenmiş⁷⁰, Şer'iyye Vekaleti dergideki bu mütalaaları dikkate alarak gereken tedbirleri almış ve bu tercümenin neşredilmesine engel olmuştur.⁷¹

İki kez tercümesinin neşri yarıda kalan İbrahim Hilmi bu tercümeyi bir Müslümanın imzasıyla neşretme arayışına başlamış, bunun için farklı kişilere müracaat etmiş, ama sonuç alamamıştır. Bu tercümeyi neşretme ümidini yitirince Şeyh Muhsin-i Fânî [Hüseyin Kazım Kadri] başkanlığındaki bir heyeti yeni bir tercüme yapmaya ikna etmiştir.⁷²

Bu olayların üzerinden bir yıl bile geçmeden 1924 yılı Nisan ayı başlarında ilginç bir gelişme olmuş ve iki ayrı yayıncı birer gün arayla formalar halinde Kur'an tercümesi neşrine başlamıştır. Önce Maarif Kütüphanesi Pazartesi ve Perşembe günleri haftada iki forma halinde Süleyman Tevfik el-Hüseyinî imzasını taşıyan bir tercümenin, ertesi gün İslam Kitaphanesi, Şeyh Muhsin-i Fânî başkanlığındaki heyetin imzasını taşıyan bir tercümenin neşrine başlamıştır (tahminen 3-4 Nisan 1924). Bu durum, Kur'an'ın tercümesi meselesini alelade bir ticaret işine dönüştürdü diye *Sebilürreşâd* dergisinin tepkisini çekmiş, bu neşriyatın rekabet hissiyle yapıldığı vurgulanarak yarın başka yayıncıların da Kur'an tercümesi için ortaya atılarak bu işi ticaret derekesine düşürecekleri endişesine dikkat çekilmiştir.⁷³ Dergi, her iki tercümenin de kusurlu olduklarını beyan ettikten sonra sadece *Nûru'l-Beyân*'a yönelik eleştirilerine örnekler vererek devam etmiştir. Çok geçmeden mesele taraflar arasında cereyan eden bir tartışma hüviyetini kazanmış, zamanla tartışmaya Diyanet İşleri Reisliği ile Aksekili Ahmed Hamdi de dâhil olmuş, karşılıklı yazılarla birbirlerine cevaplar vermişlerdir. Ancak bu tartışmaların etkisiyle, formalar halinde neşredilmekte olan eserlerin isimleri de formadan formaya değiştirilmiştir.⁷⁴

Sebilürreşâd'ın eleştirilerini Süleyman Tevfik yerine Muhsin-i Fânî'ye yöneltmiş olması dikkati çekmektedir. Muhtemelen bir yandan naşirinin şahsiyeti, bir yandan tercüme heyetinin başında Şeyh Mushin-i Fânî lakabını kullanan Hüseyin Kazım Kadri gibi dirayetli bir âlimin bulunması, öte yandan buna yöneltlen eleştirilerin kısmen diğeri için de geçerli olması sebebiyle böyle bir tercih yapılmıştır.

70 "Büyük Bir Tecavüz: Kur'an'dan Menfaat Teminine Kalkışan Cür'etkar Bir Hristiyan", *Sebilürreşâd*, 20 Zilkade 1341/5 Temmuz 1339 [1923], sy. 542-543, s. 181-182.

71 "Kur'an-ı Kerim Tercemesi", *Sebilürreşâd*, 6 Ramazan 1342/10 Nisan 1340 [1924], sy. 596, s. 377.

72 "Kur'an-ı Kerim Tercemesi", *Sebilürreşâd*, 13 Ramazan 1342/17 Nisan 1340 [1924], sy. 597, s. 388.

73 "Kur'an-ı Kerim Tercemesi", sy. 596, s. 377.

74 Tartışmaların seyrini *Sebilürreşâd*'ın 599-608'inci sayıları arasında takip etmek mümkündür.

1924 yılı Eylül ortalarına gelindiğinde, *Sebilürreşâd*'ın ileride başka kişi ve yayıncıların da Kur'an tercümesi için ortaya atılacağı yönündeki endişesi gerçeğe dönüşmüş, Cihan Kütüphanesi sahibi Ermeni asıllı Mihran Efendi tarafından başka bir tercüme neşredilmiştir. *Türkçe Kur'an-ı Kerim* isimindeki bu eserin neşrini ona yöneltilen eleştiriler takip etmiştir.⁷⁵ Diyanet İşleri Riyaseti bu tercüme aleyhinde beyanatta bulunmuş, gazetelerde de eleştiri yazıları yayımlanmıştır.⁷⁶ Albaylıktan emekli olan Cemil Said [Dikel] (ö. 1964), yaptığı tercümeyi “*senelerce devam eden bir sa'y-i mütemâdî neticesi olarak her kelime için müteaddit tercümeler ve tefsirler karıştırılmak suretiyle meydana getirdiğim bu tercümenin metn-i asla mutabık olduğuna kâniim*”⁷⁷ sözleriyle tanıtmış olsa da kendisine yöneltilen en ciddi eleştiri, onun bu tercümeyi M. Kasimirski'nin (ö. 1887) *Le Koran* adındaki Fransızca tercümesinden Türkçeye tercüme etmiş olmasıdır. 15 Eylül tarihli *İkdam* gazetesinde, İzmirli'nin *Me'âni-i Kur'an* adındaki tercümesinin süratle basılmakta olduğu belirtilmişse de⁷⁸ tamamı 1927'de basılmıştır.

1924 yılı içinde cereyan eden bu hararetli tartışmaların henüz sıcaklığı gitmeden 21 Şubat 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge sunulur ve önergede hatalı tercüme neşredilmekte olduğu ifade edilerek daha önce *Sebilürreşâd* gibi mecmualarda dile getirildiği üzere, mütehassıs bir heyet tarafından Kur'an'ın Türkçeye tefsir ve tercümesinin yapılması istenir.⁷⁹ Önergenin kabulünden sonra tefsiri yazması için Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi, tercüme yapması için de Mehmed Akif görevlendirilir.⁸⁰ Mehmed Akif 1932 yılına kadar 7 yıl tercüme üzerinde çalışmış, ancak 1932 yılında gelişen Türkçe ibadet olayları üzerine tercümeyi teslim etmekten vazgeçmiştir. Bu tercümenin akıbeti hakkında çeşitli söylentiler çıkmış, nihayet hatıratlarda yakıldığı dile getirilmiştir.⁸¹ Ancak 2012 yılında Mehmed Akif'e ait olduğu konusunda kuvvetli deliller bulunduğu belirtilen eksik bir tercüme neşredilmiştir.

Belki 1925 yılı başlarındaki bu teşebbüsten, belki de önceki yıl cereyan eden tartışmaların hararetinin soğuması beklendiğinden dolayı 1925 yılı sakin geçmiş, ancak 1926'ya gelindiğinde Kur'an tercümesi neşrine ve yazımına devam edilmiştir. Bu yıl içinde üç tercüme neşredilmiş olup bunlardan ilki Süleyman Tevfik el-Hüseynî'nin yaptığı tercümedir. Bu sefer tercüme, bir heyete nispet edilerek

75 “Yeni Kur'an Tercemesi”, *Sebilürreşâd*, 18 Safer 1343/18 Eylül 1340 [1924], sy. 617, s. 289-290.

76 “İkaz”, *Sebilürreşâd*, 10 Rebiulevvel 1343/9 Teşrinievvel 1340 [Ekim 1924], sy. 620, s. 349.

77 Cemil Said, *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, [İstanbul: Şems Matbaası, 1924], s. 5.

78 Bkz. *İkdam*, 15 Eylül 1924, s. 3.

79 Önerge metni ve arkasından yapılan müzakereler hakkında bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Altmış Birinci İctimâ*, 21 Şubat 1341 [1925], s. 263-269; ayrıca bkz. Dücan Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi Mehmed Akif ve Kur'an Meali*, İstanbul: Kapı, 2014, s. 315-370.

80 Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, s. 137-150; Mehmet Ünal, “Bir Mukâvele'nin Serencamı: Mehmed Akif'in Akim Kalan Meâli Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2008, c. 44, sy. 1, s. 13-29.

81 Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, s. 184-206.

ve esere başka bir isim verilerek 1926 yılı Ocak ayı içerisinde basılmış, ancak eserin mukaddimesine S.T. kısaltmaları konulmuştur. Burada önceki tercümeyle yöneltilen eleştiriler nedeniyle esere başka bir eser görüntüsü verilmek istendiği aşîkârdır. Birçok tefsire müracaatla meydana getirildiği iddia edilen bu eserin, 1323 [1905] yılında resmî bir ilim heyeti tarafından incelenerek takdir edildiği belirtilen gayr-i matbu *Tafsîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli mufassal bir tefsirden telhis edildiği belirtilmiştir. Ne var ki söz konusu bu mufassal tefsirin 1908 yılında sadece 8 sayfalık bir miktarı neşredilmiştir ve burada âyetlerin tercümesi sayılabilecek ifadeler bulunmamaktadır. Öte yandan, pek çok düzeltme yapılmış olsa bile, tercümenin ibareleri, 1924'te yapılan neşirle neredeyse aynıdır. Bu baskıda naşir olarak bazı nüshalarda Suhulet Kitaphanesi, bazılarında da Yeni Şark Kütüphanesi yazılıdır.

İbrahim Hilmi ilk olarak 1914 ve 1923'te iki kez teşebbüs edip de akim kalan ilk tercümesinden vazgeçmemiş, İzmirli İsmail Hakkı'ya tashih ettirdikten sonra 1926'da neşretmiştir. Naşir İbrahim Hilmi, ilk başta eserin mütercimini gizlediği gibi sonrasında da gördüğü tepkinin nedenini gizlemeye çalışmıştır. 1332 [1914] neşri ile 1344/1926 neşri mukayese edildiğinde İzmirli'nin bu tercümeyle bir hayli ıslah ettiği görülmektedir. Ancak İzmirli bir yandan da kendi çalışmasını yürütmüş ve nihayet 1927'de *Me'âni-i Kur'ân* adındaki tercümesi İbrahim Hilmi tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir. Eserde âyet metinlerinin baştan birkaç kelimesi ile iktifa edilerek tercümesine geçilmiştir.

Rakip yayıncı Suhulet Kütüphanesi sahibi Naci Kasım, İzmirli ile büyük bir hamle yapan İslam Kütüphanesi'ne Cevdet Paşa tercümesi ile cevap vermek istemişse de bunu başaramamıştır. Çünkü Cevdet Paşa tercümesini yarım bırakmıştır.⁸² Ancak yayıncı bu ismi kullanmaktan vazgeçmemiş, Fatma Aliye Hanım'dan tercümenin birinci cüzünü alıp Süleyman Tevfik tercümesinin 1927'de yapılan neşrinin baş tarafına onun mukaddimesini, sonuna da Cevdet Paşa'nın Kur'an lügatini ekleyerek neşretmiştir. Ayrıca diğer tercümelerde Arapça metin bulunmaz iken bu neşirde bugünkü yaygın meâl formatına yakın tarzda aynı sayfada bir sütunda Kur'an metni, yan sütunda tercümesi verilmiştir. Ancak metin hareketsizdir, meâlin hitap ettiği kesim tarafından okunması zordur.⁸³

1 Kasım 1928'deki harf değişikliğinden sonra üç yıl boyunca herhangi bir meâl neşredilmemiştir. Zira yeni harflere alışmak için zamana ihtiyaç vardır. Ancak 1932 yılı Ramazanı (22 Ocak - 7 Şubat 1932) ile birlikte ortaya çıkan Türkçe ibadet ve Türkçe ezan teşebbüslerinin ardından Kur'an tercüme neşriyatı tekrar hareketlenir ve yıl içerisinde daha önceki iki tercümenin Latin harfli baskıları yapılır.

82 Cevdet Paşa tercümesi için bkz. Emine Armağan, "Ahmet Cevdet Paşa ve Tercüme-i Şerife", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2015, s. 30 vd.

83 Süleyman Tev k tercümesi hakkında bkz. Dücane Cündioğlu, "Türkçe Kur'an Çevirilerinin Siyasî Bağlamında Bir Kur'an Mütercimi: Süleyman Tev k", *Müteferrika*, 1998, sy. 13, s. 21-52.

İbrahim Hilmi, İzmirli'nin *Me'âni-i Kur'ân*'ını, mütercimin mukaddimesini çıkararak ve bazı dipnotlarda değişiklikler yaparak *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi* adıyla, Süleyman Tevfik de mevcut çevirisini *Kur'ân-ı Kerîm* şeklinde yeni bir adla neşretmiştir. Çok geçmeden 1934'de Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adındaki tercümesi neşredilir. Bu tercüme Türkçe'yi güzel kullanma, âyetleri bütüncül bir yaklaşımla ele alma, sûre girişlerinde ve gerekli görülen yerlerde sistematik bir biçimde tarihî bilgi, kavram bilgisi verme, Kitab-ı Mukaddes'ten yaptığı alıntılarla Kur'an bilgilerini karşılaştırma, müsteşriklere cevaplar verme, tartışmalı konulara açıklık getirme gibi olumlu yönlerine rağmen, Masonluğun ve Kadıyânîliğin tesiri altında yazıldığı, geleneksel söyleme aykırı bazı akılcı yaklaşımlarda bulunduğu yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır.⁸⁴ Aslında bu eser Hindistan'daki tercüme geleneğinin olumlu yönlerinden istifade etmiş olması bakımından takdir edilmesi gereken pek çok yönü olmasına rağmen neşredildiği dönemde cereyan eden tercüme tartışmaları arasında yara alarak layık olduğu değeri bulamamış bir çalışmadır.

1935 yılına gelindiğinde Diyanet İşleri Riyaseti'nin on yıl önce sipariş ettiği resmî tercüme ve tefsir çalışması olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Meallî Türkçe Tefsir*'in neşrine başlanmış ve bu neşir 1938'de tamamlanmıştır. Hamdi Efendi eserini Arap hurufatıyla yazmış, baskı aşamasında Latin harflerine çevrilmiştir. Bu esnada da eserde bir hayli dizgi hataları zuhur etmiştir. 1998 ve 2015'te bu tefsirin, Elmalılı'nın kardeşi Mahmud Bedreddin tarafından 12 Şevval 1361/23 Teşrinievvel 1942'de tebyizi tamamlanmış yazma nüshasının iki ayrı tıpkıbasımını yapmıştır.⁸⁵ Bu yazma nüshada olup da 1935 neşrinde bulunmayan, 1935 neşrinde bulunup da yazma nüshada bulunmayan ilave veya çıkarmalar yer almaktadır.⁸⁶

Elmalılı'nın bu çalışması ile birlikte Türkçeye yeni bir ıstılah katılır: Meâl. Elbette "meâl" daha önce de kullanılan bir kelimeydi. Nitekim daha önce neşredilen bazı tercüme veya tefsirlerde "meâl-i münîf", "meâl-i şerîf", "Bu âyette meâlen şöyle deniliyor" gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak burada kelime "mefhum, harfiyyen olmayan" anlamında kullanılıyordu. Yoksa sırf "Kur'an tercümesi"

84 Ali Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve Tefsîre Katkısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. 6, sy. 1, s. 17-36. Bu makalenin gözden geçirilmiş hali için bkz. a.mlf., "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve 'Tanrı Buyruğu' Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı", *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, c. 1, s. 457-474; Hadiye Ünsal, "Mevlana Muhammed Ali'nin 'The Holy Qur'an' Adlı Meal Tefsiri Üzerine Bir İnceleme", Yüksek Lisans tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi SBE, 2010, s. 15-16.

85 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Asitane Yayınları, 1998, 9 cilt; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, 13 cilt.

86 Bu yazma hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Düccane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul: Kapı, 2014, s. 112-119.

anlamını taşıymıyordu. Nitekim *Kāmûs-i Türkî*'de bu kelimeye şiir beyitlerinin mefhum olarak ifade edilmesi anlamı verilmiş; Kur'an tercümesi ile ilgili bir anlama temas edilmemiştir.⁸⁷ "Meâl" kelimesini ilk tanımlayan da Elmalılı Hamdi Yazır olmuştur. Ayrıca, yapılanın bir tercüme değil, bir meâl olacağını; hakkıyla tercüme mümkün olmasa da meâlin mümkün olduğunu söylemek suretiyle Mehmed Akif'i Kur'an tercümesi yapmaya ikna eden Elmalılı'dır.⁸⁸ Aslında aynı gerekçelerle Elmalılı'yı da ikna eden Aksekili Ahmed Hamdi olup her ikisini de ikna etmek için yoğun çaba harcamıştır.⁸⁹

Elmalılı tefsirinde yer alan meâl, aslında dil bakımından beklentileri karşılayacak seviyede değildir. Zira meâl Mehmed Akif'in vazgeçmesi sebebiyle Elmalılı'nın üzerine kalmış, o da iki çalışmayı yürütecek vakti olmamanın yanında Türkçe ibadet uygulamalarının gölgesi altında böyle bir işe alet olmamanın çaresini bulmuştur. Beklentileri karşılamasa da eserde yer alan bu meâl, kendisinden sonraki neredeyse bütün meâl çalışmalarını etkisi altına almış, pek çok meâl buradan aynen kopyalanmış, ayrıca bugünlerde sadeleştirme adı altında Elmalılı'nın adının yayıncılar tarafından kullanılması moda olmuştur. Öte yandan Elmalılı'nın pasif bir direnişmiş gibi görünen bu tavrı, aslında son derece aktif bir karşı duruş olarak tezahür etmiştir. Zira o zamana kadar benimsetilmeye çalışılan "Türkçe Kur'an"⁹⁰ ifadesi, daha sonra bu tavrı sürdürenler tarafından kullanılmak istenmiş olsa bile tutmamış, onun yerine Elmalılı'nın ısrarla vurguladığı "meâl" tabiri kalıcı olarak dile girmiştir.

1932'deki hareketlenme uzun sürmemiş, Elmalılı tefsirinin neşrinden sonra, dönem içerisindeki siyasî baskılarla birlikte dinî neşriyatta bir duraklama olmuş, 1950'deki Demokrat Parti dönemine kadar, 1947'de *Tanrı Buyruğu*'nun ikinci neşri ve bazı süre tercümeleri dışında bir tercüme yapılmamıştır. 9 Eylül 1948'de *Millet Gazetesi*, Musa Carullah'ın tercümesini basacağını duyurmuş ise de bu gerçekleşmemiştir. Ancak bu dönemden akılda kalan, iki yayıncının rekabetinin ortaya iki şaheser çıkmasına sebep olduğudur. Birisi, basılmamış olsa de Mehmed Akif'in yaptığı Kur'an tercümesi, diğeri de Elmalılı'nın yaptığı tefsirdir.

C. Yeniden Diriliş Dönemi (1950-1980)

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerin ardından iktidara gelen Demokrat Parti döneminde beliren rahatlama ile birlikte dinî neşriyatta hissedilir derecede artış olmuştur. O dönemde elde mevcut tercümelerin bir kısmının dilinin artık eskimış

87 Şemseddin Sami, *Kāmûs-i Türkî*, İstanbul: Bedir Yayınevi, [t.y.], s. 1253.

88 Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, s. 142-143.

89 Hasan Basri Çantay, "Baltacıoğlu ve Kur'an", *Sebilürreşâd*, Kasım 1957, c. 11, sy. 257, s. 100.

90 Hatta bazı tercümelerde, gelen tepkilerden kurtulmak maksadına yönelik olduğu açıkça anlaşılan, büyük puntolarla iki ayrı satır halinde yazılmış "Türkçe" ve "Kur'an" kelimelerinin ortasına küçücük bir "li" eki sokuşturularak "Türkçeli Kur'an" gibi ne anlama geldiği belli olmayan bir ifade ile güya kurnazlık yapılmıştır.

olması, bir kısmının da liyakatsiz kişilerce yapılmış olması nedeniyle gazete ve dergilerde çıkan yazılarda sıkça yeni bir tercüme ihtiyacı bulunduğu dile getirilmekteydi. İşte bu talebe ilk cevabı Hasan Basri Çantay (ö. 1964), 1952-1953 yılında neşredilen üç ciltlik *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı tercümesiyle vermiştir. Bu eser Kur'an tercümesine meâl ismini veren ikinci eser olarak karışımıza çıkmış, özellikle önsözde "meâl" ve "tercüme" ayrımına dikkat çekilmiştir. Eser basılmadan önce Kamil Miras'a (ö. 1957) arz edilerek bir takriz yazısı alınmış ve burada eserden övgüyle söz edilmiştir. Önsözde niçin bu meâl ihtiyacı bulunduğu ve meâlde olması gereken özellikler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu meâlde, lafza son derece sadakat gösterilmeye çalışılmış, mananın tamamlanması için gereken ifadeler parantez içine alınmış, bazı hususlar dipnotlarla izah edilmiş, tercih edilen anlamın hangi tefsirlere dayandığı gösterilmiştir. Çantay'ın bu meâli Elmalılı tefsirindeki meâl ile birlikte, kendisinden sonraki meâl çalışmalarını etkilemiş ve müracaat edilen bir kaynak olarak yerini almıştır.⁹¹

Öte yandan Şemseddin Yeşil, *Füyûzat* adıyla 1950'lerden beri çeşitli sûrelerin tefsirini neşretmekteydi. Nihayet bunların tamamını içeren geniş hacimli tefsirini 1957-1959 arasında neşretmiştir.⁹²

Çantay'ın meâlini tamamlamasının ardından iki yıl sonra 1955 yılı içinde Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982) ile Murat Sertoğlu (ö. 1989) birer tercüme neşretteler. Gölpınarlı'nın iki cilt halinde neşrettiği tercüme, her ne kadar kendisi "*bu Türkçe Kur'an değildir, Kur'an'ın Türkçeye tercemesidir*" demiş olsa da, bazı indî tercümeleri nedeniyle tenkitlere mâruz kalmış, Gölpınarlı bu tenkitleri bir broşür ile cevaplamıştır.⁹³ Ayrıca bazı âyetlerin manasını Şiîliğin bakış açısına göre vermiştir.⁹⁴ Sertoğlu ise aslında gazetelerde roman tefrikaları yazmakta olan bir gazetecidir. Arapça bilmenin verdiği avantajı kullanarak muhtemelen tiraj getirecek bir alan olan Kur'an tercümesine de el atmış, hacca gitmenin verdiği sıfatı da kullanarak eseri Hacı Murad adıyla neşretmiş, böylece gazetelerin Kur'an tercümesi verme geleneğini de başlatmıştır. Onun açtığı bu çığır ileriki yıllarda pek çok gazetenin ilgisini çekecek ve özellikle Ramazan ayında ağırlıklı olmak üzere meâl neşriyatına el atacaklardır.⁹⁵

Bu tarihlerden sonra meâl talepleri oldukça artmış olmalı ki ertesi yıl *Tibyân* tefsiri Süleyman Fahir tarafından sadeleştirilmek suretiyle dört cilt halinde

91 Mehmet Özkan, "Hasan Basri Çantay'ın 'Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, c. 15, sy. 28, s. 43-66. Bu meal hakkında başka çalışmalar da yapılmıştır.

92 Bu tefsir hakkında bkz. Bekir Dağcı, "1950-1960 Arası (Demokrat Parti Dönemi) Türkiye'de Kur'an Araştırmaları", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2010, s. 32-38.

93 Abdülbaki Gölpınarlı, *Kur'ân-ı Kerîm Hakkındaki Tartışmalar Münasebetiyle*, İstanbul 1958.

94 Belki de bu sebepten dolayı bu tercüme İran'da basılmıştır (*Kur'ân-ı Kerîm*, Kum 1402 hş./1982). Gölpınarlı'nın tercümesi hakkında bkz. Dağcı, a.g.t., s. 19-22.

95 Sertoğlu'nun tercümesi hakkında bkz. Dağcı, a.g.t., s. 27-32.

basılmış, birkaç sene sonra da *Mevâkıb* tefsiri yine aynı şahıs tarafından sadeleştirilmek suretiyle neşredilmiştir.

Ancak ellili yılların en dikkat çekici çalışması İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'ndan (ö. 1978) gelmiştir. 1930'larda netice alınamayan Türkçe Kur'an arayışlarına bir yenisini eklemek üzere, Arapça bilmemesine rağmen Kur'an tercümesi üzerinde çalışmalar yapmış ve 1952 yılından itibaren *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde neşrettiği yazılarla ileride yapacağı tercümenin altyapısını hazırlamıştır. Uluslaşmanın tamamlanabilmesi için din kitabının da ana dile çevrilmesi gerekir düşüncesinden hareketle hazırladığı tercümesini 1957'de neşretmiştir. Eserin ismi de sadece "Kur'an"dır. Eser neşredilir edilmez çok sayıda ağır eleştirilere maruz kalmış, Baltacıoğlu ve kendisi gibi düşünenler tarafından bu eleştirilere cevaplar verilmiştir. Bu sayede eser bir müddet gündemde kalmayı başarmış olsa da, aynı yıl içerisinde neşredilen ve aynı ideolojinin ürünü olan Osman Nebioğlu'nun (ö. 1988) tercümesiyle birlikte uzun süre yaşamadan kaybolup gitmişlerdir.⁹⁶ Dönemin ulemasının tenkitlerini büyük oranda Baltacıoğlu'na yöneltmeleri, daha önce 1924'te eleştirilerin büyük oranda Hüseyin Kazım Kadri'ye yöneltmesine benzemektedir. Bunda da muhtemelen Baltacıoğlu'nun siyasetçi kimliğinin etkisi olmalıdır. Zira bu pozisyonu, kendisini yönlendiren ideolojiyi benimseyenlerce rahatlıkla kullanılabilecek bir özellik olarak durması ve Türkçe Kur'an cephesinin en önemli savunma silahı olarak görülmesidir.

Arkin Kitabevi tarafından tahminen 1957'de basılan ve üzerinde bir heyet tarafından farklı dillerde yapılmış Kur'an tercümeleri incelenerek oluşturulduğu dışında hiçbir kayıt bulunmayan tercüme, sonraki yıllarda Okat Yayınevi tarafından defalarca basılmış ve nihayet 1984 yılında 12'nci baskısını gerçekleştirmiştir.

1960'daki askerî darbenin ardından yeni hükümet önce Kur'an'ı Latin harfleri ile basmak istemiş, ancak istişare safhasında bundan vazgeçmiştir. Çok geçmeden 1961'de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne mensup asistanlardan Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'ın birlikte hazırladıkları Kur'an tercümesi neşredilmiştir. Eserin ismindeki "Türkçe Anlamı" ifadesiyle yetinilmemiş, o dönem cereyan eden tartışmalardaki duruşu sergilemek üzere "meâl" ifadesi de eklenmiştir ki bu lafız Çantay ve Gölpınarlı'dan sonra daha sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Ancak tercüme yerine Türkçe olan "anlam" lafzını kullanan ilk tercümedir. Zaten bu tarihlerden sonra eser isimlerinde "meâl", "anlam" ve "çeviri" lafızları hâkim olmaya başlamıştır. Eser neşredildikten bir süre sonra Hasan Basri Çantay tarafından bir dizi eleştiri yazısı neşredilmiş, daha

96 Baltacıoğlu'nun tercümesi hakkında bkz. Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çeviriler", s. 201-207; Ercan Şen, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Kur'an Meali", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2008, s. 27-164; a.mlf., "Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur'an Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 6, sy. 28, s. 248-368.

sonra Salih Akdemir hem bu tercümeyi, hem de ona yöneltilen eleştirileri ele alan değerlendirmeler yapmıştır.⁹⁷ Mütercimlere nispet edilen “*Efendim, işte biz de o gayeyi önlemek için bu vazifeyi kabullendik. Çünkü biz kabullenmeseydik, bu iş Baltacıoğlu’na verilecekti*”⁹⁸ sözünden anlaşıldığı kadarıyla, bir yıldan daha kısa sürede tamamlanıp neşredilen bu tercüme darbe yönetimi tarafından fiiliyata dökülmek istenen Türkçe ibadet yönündeki talebe cevap olmak üzere hazırlanmıştır.⁹⁹

1962 yılı meâl neşriyatı açısından çok hareketli geçmiştir. Nitekim bu yıl içerisinde Ömer Nasuhi Bilmen’in 8 ciltlik meâl ve tefsirinin neşrine başlanmıştır. Murat Sertoğlu daha önce neşrettiği tercümesini bir dergide tefrika etmeye başlamış, onu *Milliyet Gazetesi* takip etmiş, *Akşam Gazetesi* de Ramazan armağanı olmak üzere, “*doğu tefsircilerinin ve tarafsız batı bilginlerinin eserlerinden faydalanarak ve yetkililere danışılarak*” hazırlandığı ifade edilen Sadi Irmak (ö. 1990) tercümesini neşretmiştir. Darbenin ardından Kur’an’ı Latin harfleriyle basmaya teşebbüs eden M. Sadettin Evrin de ilk iki sûreyi neşrederek tercüme işine girmiş, ancak devamı gelmemiştir. Ancak bütün bu tercümeler içinde en dikkat çekeni Besim Atalay’ın yaptığı tercümedir. Eserin sonunda yer verilen “*İşbu Kur’ân-ı Kerîm, sayın üstat Besim Atalay tarafından onuncu asırdan beri çeşitli Türk lehçelerine tercüme edilmiş olan Kur’ân-ı Kerîm metinleri göz önünde tutularak, onbeş senelik emek sarfıyla dilimize çevrilmiş olup (...)*”¹⁰⁰ ifadesi akla, 1949’larda Atalay’ın savunduğu Türkçe ibadet tartışmalarını getirmektedir. Bu tercümede, o günün Türkçesinde kullanılmayan bir hayli eski Türkçe kelime kullanılmış, bu nedenle eserin sonuna “Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bazı Türkçe kelimelerin karşılıkları” adı ile bir sözlük eklenmiştir. Aran (mutedil), arda (halef), akılık (kerim olmak), alaşalık (fahişelik), anıl (halim), balsıra (kudret helvası), betik (sayfa), şorluk (ziyan), tasım (azim), tutak (hücret), umay (emel), urun (makam), yavunç (özür), bibi (hala) gibi kelimeler örnek olarak gösterilebilir.

İleriki yıllarda dikkat çeken çalışma Tahsin Emiroğlu’nun tamamlanması çok uzun yıllar alacak olan *Esbab-ı Nüzul* adındaki tefsirinin 1965 yılında neşredilmeye başlanmasıdır. Bu tarihlerde Behçet Kemal Çağlar ve Rıza Çiloğlu gibi isimler tarafından manzum tercüme denemeleri yapılmış ise de bunlar belirli sûreler ile sınırlı kalmış çalışmalardır. 1967’de neşredilen Ali Fikri Yavuz’un meâli de o

97 Eleştiriler hakkında bkz. Cündioğlu, “Matbû Türkçe Kur’an Çevirileri”, s. 208-209; Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur’an Terümeleri: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Akid, 1989, s. 55-69.

98 *İslam Mecmuası*, Ağustos 1962, c. 5, sy. 59 [11]’dan aktaran Cündioğlu, “Matbû Türkçe Kur’an Çevirileri”, s. 209.

99 Eser hakkında bkz. Hidayet Aydar, “Türkiye’de 1960-2000 Yılları Arasında Hazırlanıp Basılmış Olan Mealler”, s. 9-13 (Basılmamış Makale).

100 Besim Atalay, *Kur’ân-ı Kerîm*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1962, s. 756’dan aktaran Aydar, “Türkiye’de 1960-2000 Yılları Arasında Hazırlanıp Basılmış Olan Mealler”, s. 13.

günün şartları içerisinde kullanışlı ve kaliteli bir baskı ile sunulduğundan uzun yıllar yeni baskıları yapılmıştır. Yavuz, daha ziyade Çantay ve Diyanet tercümelerinde gördüğü noksanlıklar nedeniyle bu tercüme yapmıştır. Eser Akdemir tarafından Diyanet'e ait tercüme göre daha başarılı bulunmakla beraber hem tercüme yapma gerekçeleri bakımından, hem de birçok hata olduğu yönünde eleştirilmiştir.¹⁰¹

1974'te Süleyman Ateş'in tercümesi çıkıncaya kadar geçen süre zarfında dikkati çeken en önemli çalışma Seyyid Kutub'un tefsirinin tercüme edilmeye başlanmasıdır. Bu tercümedeki meâlin, o zaman için mevcut ve muteber meâllerden istifade ile hazırlandığı ifade edilmiştir ki bu yönüyle müstakil bir meâl çalışması sayılabilir. Bu eser, Cumhuriyet döneminde Türkçeye yapılan ilk tefsir tercümesidir.

Süleyman Ateş, daha önceki meâllerin yetersiz oluşu, bazılarının da hayli tasarruflarla yapılmış olması nedeniyle Kur'an lafzını daha iyi yansıtarak ve manayı tamamlamak için gereken ifadeleri de parantez içine alarak hazırladığı meâlini, kendi ifadesine nazaran 1975 yılında arz etmiştir.¹⁰² Bu tercüme Akdemir tarafından, hatalar bulunmasına rağmen önceki tercümelere göre daha başarılı görülmüş¹⁰³ ise de Ahmet Tekin tarafından ağır bir dille eleştirilmiştir.¹⁰⁴

Bu tarihlerden sonra Hüseyin Tevfik'in tercümesi Ziya Kazıcı ve Necip Taylan tarafından sadeleştirilmek suretiyle, İzmirli'nin tercümesi de Muammer Ülker'in giriş yazısıyla yeniden neşredilmiştir. 80'li yılların başında *Tibyân*'ın Ahmed Davudoğlu tarafından tekrar gözden geçirilerek, yine *Tanrı Buyruğu*'nun da üzerinde bir hayli tasarruflarda bulunularak¹⁰⁵ neşredildiği görülür. Abdullah Aydın'ın tercümesi ise daha sonra *Tercüman Gazetesi* tarafından formalar halinde neşredilerek tanınmasına vesile olmuştur.

Zaman zaman ismi Türkçe ezan tartışmalarında geçen, ayrıca 1957'de Kur'an tercümesi konusunda Hilmi Ziya Ülken, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Besim Atalay'a yönelik eleştiriler neşreden Ali Rıza Sağman'ın (ö. 1964) Kur'an tercümesi, ölümünden uzun zaman sonra yayıncı Mümin Çevik tarafından, merhumun tashih edilmiş müsveddelerinden dizilerek neşredilmiştir. Sonraki neşirlerine

101 Akdemir, *a.g.e.*, s. 69-71; Aydar, "Türkiye'de 1960-2000 Yılları Arasında Hazırlanıp Basılmış Olan Mealler", s. 18-19.

102 Eserin ilk baskısı 1974'te yapılmış olsa da bunun yılın son günlerine denk gelmesi nedeniyle müellif 1975 ifadesini kullanmış olmalıdır.

103 Akdemir, *a.g.e.*, s. 71.

104 Ahmet Tekin, *Kur'an'ı Hedef Alan Tahrifatçılar*, İstanbul: Kelam Yayınları, 2003, s. 147 vd.; a.mlf., *Kur'an Yolunda Kalem Oynatanlar*, İstanbul: Kelam Yayınları, 2006, s. 149 vd.

105 Bu konuda bkz. İlhami Karabulut, "Tanrı Buyruğu: Bir Tahri n Anatomisi", *İslamiyat*, 2000, c. 3, sy. 1, s. 185-204; a.mlf., "Tanrı Buyruğu yada Bir Tahri n Anatomisi (1)", *Söz ve Adalet*, Mayıs 2008, yıl: 1, sy. 4, s. 82-92; a.mlf., "Tanrı Buyruğu yada Bir Tahri n Anatomisi (2)", *Söz ve Adalet*, Haziran 2008, yıl: 1, sy. 5, s. 81-90.

Kur'an metninin de ilave edileceği belirtilmiş ise de daha sonraki neşrine rastlamadık.

D. Tefsir ve Meâlde Hareketlenme Dönemi (1981-2015)

12 Eylül 1980 tarihindeki askerî darbeden sonra ilk kez neşredilen tercüme sayısında hızlı bir artış görülmektedir. Bu artışta gerek 1979'da İran'da gerçekleşen devrimin ve gerekse Türkiye'de gerçekleşen bu darbe sonrasında yeni hükümetin din politikasının etkisi olduğu düşünülebilir. Fakat asıl sebep 1950'lerde başlayıp da 1960 ve 1970'lerde daha da hız kazanan halktaki İslam'a yönelik hareketi olmalıdır. Bu iki olay belki sadece bu harekete ivme kazandırmıştır. Yine de bu dönemdeki artışta, 1923, 1950 ve 1960'taki değişikliklerde görülen tartışmalar zuhur etmemiştir. Zira daha bu dönemin başlarında Türkçe ibadet sevdasıyla Kur'an tercümesine kalkışan birisi olmamıştır. Yapılan tercümelerin büyük kısmı, yetmişli yıllarda gelişen İslami hareketin doğurduğu anlayış çerçevesinde belirmiştir.

Bu dönemin dikkat çeken ilk eserleri, kolektif olmaları nedeniyle daha ziyade yayıncılarına nispet edilmekte olan iki çalışmadır. İlki beş kişilik mütercim heyetine sahip olan ve Çağ Yayınları tarafından neşredilen tercüme olup sonraları birkaç kez daha basılmıştır. Diğeri ise o zamanki Yüksek İslam Enstitüsü, bugünkü Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından oluşan altı kişilik heyetçe yapılmıştır. Eseri ilk olarak 1982'de Yüksek İslam Enstitüsü Vakfı basmış, sonraki baskıları Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yapıldığı için de Diyanet Vakfı Meâli olarak meşhur olmuştur. Çok geçmeden Suudi Arabistan'daki Kral Fahd Mushaf Basım Merkezi tarafından da basılan eser bu sayede yaygın olarak kullanılan bir meâl haline gelmiştir. Bugün de her iki müessese tarafından basımına devam edilmektedir. 1993'te vefat eden Ali Turgut hariç, heyetin diğer üyeleri daha sonra *Kur'an Yolu* ismiyle bir tefsir yazmışlar ve bu tefsire yeni bir tercüme eklemişlerdir. Ancak bu ikinci tercüme müstakil meâl olarak da neşredilmesine rağmen birincisi kadar başarılı bulunmamıştır.

İlk olarak 1983'te neşredilip de bugüne kadar hala yeni baskılarıyla neşredilmeye devam eden bir başka meâl de Ali Bulaç tarafından yapılmıştır. Elmalı ve Çantay meâllerinden hareketle yapılan bu tercüme, zaman zaman çeşitli yönlerden eleştirilmiştir.¹⁰⁶

Seksenli yılların ortalarına doğru telif veya tercüme tefsirlerin neşredilmesinde bir hareketlilik gözlenmektedir. Önce İsmail Cerrahoğlu ile Talat Koçyiğit'in birlikte başladıkları, ancak sonra sadece Talat Koçyiğit tarafından devam ettirilen tefsir çalışması, Celal Yıldırım'ın tefsir çalışması, İbn Kesir tefsiri tercümesi, Mevdûdî tefsirinin tercümesi birbirine yakın zaman diliminde neşrine başlanan eserler olup bunların meâl kısımları da yeni tercüme çalışmalarıdır. Sonraları

106 Değerlendirmeler için bkz. Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 149-164.

Kâşânî, Hicâzî, Râzî, Said Havva ve Seyyid Kutub tefsirinin yeni tercümesi, Ali Arslan'ın telif tefsiri de bu dönemin dikkat çeken neşirleridir. Ancak şüphesiz bu dönemde en dikkat çeken tefsir Süleyman Ateş'in daha önce 1974'te neşredilen meâlîni, ardından 1978'de birinci cildi çıkan tefsirini tamamlayıcı mahiyetteki tefsir çalışmasını sürdürmesidir ki birkaç yıl içerisinde neşri tamamlanmıştır.

1991'de Medine Balcı tarafından hazırlanan ve daha ziyade kelime meâlî olarak bilinen meâl çalışması, yüzyıllar önceki ilk Kur'an tercümelerinde uygulanmakta olan tercüme tekniğinin tekrar canlanmasına vesile oldu. Kur'an'ı Arapça aslından okuyarak anlamak isteyen, ama bunun için yeterli seviyede Arapça bilgisi olmayan okuyucu kesiminin varlığı bu tarzın tekrar canlanmasındaki en önemli etken olmalıdır. Sonraki dönemlerde bu tarzın çeşitlenmesinde, bilhassa Pakistanlılarca yapılan ve internet ortamında pek çok örneği bulunan kelime kelime veya cümle cümle yapılmış İngilizce meâl çalışmalarının da etkisi olmuştur. Bu nedenle "kelime meâlî" veya "cümle meâlî" olarak adlandırılan ve âyetleri kelime kelime veya cümle cümle meâllendiren farklı tarzlar ortaya çıkmıştır. Bazı meâllerde de Arapça kelime ile ona karşılık gelen Türkçe kelime aynı renk yapılmak suretiyle metin-meâl eşleştirmesi yapılmış, böylece Türkçe açısından devrik cümle yerine düzgün cümle kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu sefer de çok renkli yazıyı okuma zorluğu yanında Arapça cümledeki her unsurun Türkçede bir karşılıkla temsil edilmeye çalışılması neticesinde Türkçe açısından yine bozuk bir dil ortaya çıkmıştır. Zaten bu meâllerin en önemli problemi de Türkçe açısından okunabilir olma özelliğinin çok az olmasıdır. Nitekim bazı meâl sahipleri bunun farkına vardığından sayfanın kenarına klasik tarzda, bütün âyetin anlamını düzgün cümlelerle yazma gereği de duymuştur. Öte yandan Arapça ifadenin Türkçesinin birbiriyle ne kadar alakası olduğu da ayrı bir problemdir. Zira lafız tercümesi verildiğinde âyetin anlamı yeterince ortaya konulamıyor; tefsiri tercümesi verildiğinde de lafzın Arapçadaki anlamı okuyucunun zihninde yanlış yer ediniyor. Ayrıca bu tür meâllerde, Kur'an'ı doğru anlamak için gerekli olan lafız dışı bilgilere yer verilememektedir. Bu da Kur'an'ın doğru ve yeterli anlaşılmasının önündeki bir başka engeldir.

Doksanlı yıllarda bu tarz birkaç meâl çalışması daha neşredilmişken 2000 yılı sonrasında, başta Elmalılı meâlî olmak üzere, daha önce yapılan bazı meâllerin satır arası tekniğine göre yeniden düzenlenmiş halleri yanında, ilk kez bu dönemde yapılmış çok sayıda yeni meâl çalışmasının olması, bu tarzın okuyucu nezdinde rağbet gördüğüne işaret etmektedir.

1992 yılına gelindiğinde, Elmalılı meâlî ve tefsiri açısından önemli bir gelişme yaşanır. 27 Mayıs 1942'deki vefatının ardından 50 yıl geçmesiyle birlikte 27 Mayıs 1992'den itibaren tefsiri üzerindeki telif hakları kalkarak kamuya intikal etmiştir. Bu durum bu eseri dileyen yayıncının istifade edebileceği bir hale getirmiş ve nitekim bu tarihten sonra tefsirin birkaç sadeleştirilmiş türevi neşredilmiştir. Ama

özellikle de meâl kısmı neredeyse bütün yayıncılar tarafından bir ticaret metaı gibi kullanılmak suretiyle hoyratça tüketilmiştir. Bu dönemde, Elmalılı, hal-i hayatında olmadığı kadar şöhrat bulmuş, meâl denilince aranan isim olmuş, kendisine değil, amma yayıncılarına bol kazanç sağlamış, adeta bir darphane olmuştur. Bu sayede Elmalılı meâli türevleri denebilecek, bir kısmının Elmalılı ile hiçbir ilgisi olmayan 50'ye yakın türedi meâl neşri yapılmıştır. Bunların içinde çok az sayıda ilmî neşirler bulunmakla birlikte diğerlerinin çokluğu bunları gölgede bırakmıştır.¹⁰⁷

Elmalılı meâli üzerinde ilk çalışma, henüz telif hakkının devam ettiği 1983 yılında tefsirin yayıncısı olan Eser Neşriyat tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte Elmalılı tefsirinden meâl kısmı çıkarılarak müstakil olarak basılmış, ancak metin üzerinde bir heyet tarafından sadeleştirme işlemi yapılmıştır. Telif hakkı kalktıktan sonra 1993'te Dücane Cündioğlu tarafından sadeleştirme yapılmayıp tefsirin meâl kısmı, tefsirden alınan notlarla birlikte neşredilmiştir. Daha sonra 2006'da Ertuğrul Özalp tarafından daha ayrıntılı bir çalışma yapılarak neşredilmiştir. Bu neşirde eserin Osmanlıca yazma nüshası ile matbu nüshası karşılaştırılarak farklılıklar gösterilmiş, tercümede eksiklik varsa bunlar tefsirdeki ifadelerden hareketle tamamlanmış, tefsir kısmındaki mana ile meâl kısmındaki mana uyumsuzluklarına işaret edilmiş, bazı noktalarda tefsirden alınan özet açıklamalar eklenmiştir. Ayrıca Hasan Alioğlu tarafından Arap harfleriyle hazırlanan neşirde, satır arası kısımda orijinal metinde bazı tasarruflar yapılmış, ayrıca derkenar ve satır arası kısımda parantez içinde ilavelerde bulunulmuştur. Bunların dışındaki çalışmaların tamamında metin üzerinde sadeleştirme işlemi yapılmış olup yeni birer meâl şeklini almışlardır. Bu nedenle bu çalışmalara Elmalılı meâli demeği yanlış buluyoruz.

Elmalılı meâlinin 1994'te nüzul sırasına göre tertip edilmiş hali neşredilmiş, birkaç yıl sonra da Derveze'nin nüzul tertibini esas alan tefsirinin Türkçe tercümesi neşredilmeye başlanmıştır. Bu safhadan sonra, özellikle de 2000'li yıllardan itibaren birçok meâlin nüzul sırasına göre tertip edilmiş baskıları neşredilmiştir.

Bu dönemde en çok dikkati çeken meâllerden birisi şüphesiz Yaşar Nuri Öztürk'e aittir. Mütercim çalışmasına 1988 yılı Ramazanında başlamış ve 1993 yılı Haziran ayında tamamlamış ve kısa sürede neşredilmiştir. Çalışma mütercim tarafından yorumlardan arındırılmış olmak ve parantezsiz olmak şeklinde iki ana özellik ile tanımlanmıştır. Müterciminin savunduğu fikirler bakımından eser kısa zamanda popüler olmuş, bugüne kadar da pek çok kez basılmış; ayrıca lehte ve aleyhte hakkında değerlendirmeler yazılmıştır.¹⁰⁸

107 Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 119-128.

108 Bkz. Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 129-147; Muammer Erbaş, "Yaşar Nuri Öztürk'ün Meâli Üzerine Bir Değerlendirme", *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, c. 1, s. 495-529.

1992-1993 yıllarında çok sayıda tefsir tercüme edilmiş, bazı tefsirler de yeniden neşredilmiştir. 1995 yılından itibaren ilk kez neşredilen Kur'an tercümelerinin sayısı artmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Bu süreçte, meâllerin seyrini etkileme bakımından en dikkat çekici çalışma, Muhammed Esed'in İngilizce aslından Türkçeye tercüme edilip 1996 yılında yayımlanan *Kur'an Mesajı*'dır. Âyetlere getirdiği izahlar ve tefsir metodu bakımından dikkat çeken eser, Türkiye'deki meâl çalışmalarını etkileyerek diğer dillerdeki başka tercümelerin de Türkçeye tercüme edilmesine, makale ve tez şeklinde çok sayıda çalışma yapılmasına, âyetlere getirdiği izahlar ve yaklaşım farkları nedeniyle dolaylı olarak bu konulardaki tartışmaların hareketlenmesine vesile olmuştur. Ayrıca meâl-tefsir olarak adlandırılan ve lafız tercümesinden biraz daha ileriye giderek anlamı esas alan tercüme anlayışı ile bu anlamı destekleyecek tefsir kabilinden izahları barındıran tercüme yaklaşımının da gelişmesine katkısı olmuştur.

Lafza bağlı tercümenin yetersiz ve anlamı yansıtmaktan uzak olduğu bütün meâl sahiplerince de müsellemidir. Fakat söz konusu Kur'an olunca büyük oranda mütercimler lafza çok sıkı şekilde bağlanmaktadır. Bu nedenle tercüme Türkçesi denilen bir dil bile ortaya çıkmıştır. "Ateşe yaslanmak", "Ruhtan sormak" gibi ifadeler meâllerin Türkçeye soktuğu olumsuz örneklerdir. Zaten bütün meâl sahipleri mutlaka dil konusuna vurgu yapma ihtiyacı duymuştur. Zira Türkçe çok hızlı değişen bir dildir ve otuz kırk yıl önce hazırlanan bir meâl bile dil bakımından anlaşılabilir hale gelmektedir.¹⁰⁹ Öte yandan anlamı ve yorumu merkeze alan tercümelerin de en ciddi problemi, meâl sahibinin tarih olarak durduğu zaman dilimidir. Mütercim tercüme ederken Kur'an'ı bugün söylenmiş bir söz olarak anlayıp kavramları bugünkü karşılıklarıyla ve bugünkü değerlerle mi ifade edecek; yoksa Kur'an'ı tarihin belli bir döneminde söylenmiş bir söz olarak anlayıp o zamanın idrakini yansıtmak bir seviye ile mi yetinecek? Bu zaviyeden bakıldığında yorum merkezli tercümelerde mütercimlerin genellikle bugünkü değerler çerçevesinde meâl yaptıkları görülür. Bu da tefsirin mahiyeti açısından problem arzeden bir husustur. Zira tefsir, öncelikle metni veya sözü, içinde doğduğu şartlar muvacehesinde anlamayı gerektirir.

Esed meâlinden sonra meâl-tefsir yaklaşımı yaygınlık kazanmıştır. Hâlbuki bu tarzın Türkçede çok eski geçmişi vardır ve tefsirî tercüme olarak yaygındır. Cumhuriyet döneminde Ömer Rıza Doğrul ile Hasan Basri Çantay meâlleri de bu tarzdadır. Meâl-tefsir tarzı iki farklı şekilde uygulanmıştır. Birinci türde âyetlerin meâli verildikten sonra gerekli görülen noktalara dipnot düşülerek geniş açıklama yapılır. Bu tarz meâllerin sayısı gün geçtikçe çoğalmaktadır. Meâl-tefsir tarzının ikinci uygulaması biçiminde ise açıklamalar meâl ile bütünleştirilir ve tefsirî meâl şeklinde anlam verilir. Birinci yaklaşımda kesintisiz okuma yapmak zorlaşmakta,

109 Lafzî tercümenin manayı vermede yetersiz kalması hakkında bkz. Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 257-259.

ikinci yaklaşımda ise açıklamalar dengeli olarak verilmediği takdirde aşırı ve gereksiz uzatmalara sebep olmaktadır.

Esed meâlinin dikkati çeken bir başka yönü de aslen İngilizce yazılmış olmasıdır. Bunun Türkçedeki bilinen ilk örneği Cemil Said'in Fransızcadan yaptığı Kur'an tercümesidir. Çok sonraları 1989'da Ahmediyye mezhebi mensupları tarafından İngilizceden tercüme bir meâl neşredilmiş ise de çok dar bir çevrede kalmış, 2011'de yeni bir tercüme yapılarak internet üzerinden dağıtılmıştır.¹¹⁰ "Tavşanın suyunun suyu" niteliğindeki tercüme meâl (yani meâlin meâli), asıl popülerliğini Esed meâlinin Türkçeye tercüme edilmesinden sonra kazanmıştır. Bu tercümenin rağbet görmesi, ardından önemli isimlere ait başka meâllerin de Türkçeye tercüme edilmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bunlardan hiçbirisi Esed meâlinin gördüğü ilgiyi görmemiştir. Hamidullah'ın Fransızca meâli Türkçe tercümesinde kullanılan dil bakımından bir hayli eleştirilmiştir.¹¹¹ Mevdûdî'nin, tefsirinde Ali Bulaç meâli kullanılması nedeniyle meâl kısmı tefsirden ayrı olarak birkaç farklı tercümesi yapılmak suretiyle neşredilmiştir. Mevlana Muhammed Ali'ye ait İngilizce tercümeden yapılan Türkçe çeviri de mütercimmin dinî kavramlara yeterince aşina olmamasının getirdiği sıkıntıları taşımaktadır. Bu eserin aslı gerek Ömer Rıza Doğrul, gerekse Muhammed Esed'in müracaat ve istifade ettikleri kaynaklar arasındadır.

Doksanlı yılların ortalarında yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan ve 28 Şubat muhtırası (28 Şubat 1997) olarak adlandırılan süreçte Türkçe ibadet tartışmaları tekrar alevlenmiş ve meâl neşriyatı hareketlenmiştir. Ancak Türkçe ibadet tartışmaları gündeme geldiği her aşamada güç ve etkinlik kaybına uğradığından bu dönemde tartışmayı körükleyenlerin beklediği etkiyi yapamamıştır.

1998 yılında iki tercüme dikkat çekmektedir. 28 Şubat darbesinin ardından neşredilmesi nedeniyle 28 Şubat meâli olarak meşhur olan Mehmet Nuri Yılmaz'a ait tercüme ile tercüme tekniği açısından bilhassa deyimssel ifadelerin tercümesinde başarı gösteren Suat Yıldırım tercümesi... Birkaç yıl sonra Edip Yüksel'in çevirisi, ultra modern çeviri olarak nitelendirilmiş ve neşredildiği dönemde çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Zira Edip Yüksel, Reşâd Halife'ye ait 19 tezinin savunucusu olup bu teze uymayan Tevbe 128-129 âyetlerinin Kur'an'dan olmadığı halde ona eklendiği iddiasına sahiptir. Ancak Türkiye'de böyle bir neşrin yaşama şansı olmayacağı gerekçesiyle kerhen de olsa bu iki âyetin tercümesi neşre eklenmiş, ancak internet üzerindeki metinlerde bu iki âyetin tercümesine yer verilmemiştir.¹¹²

110 09.05.2015, <http://www.alislam.org/quran/Holy-Quran-Turkish.pdf>.

111 Bkz. D. Mehmet Doğan, *Yüzyılın Soykırımı*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 181-274.

112 Her üç tercüme için de bkz. Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 195-205, 165-193, 207-232.

Bu dönemde, Kur'an ve tefsir algısına farklı yaklaşarak Kur'an'ın lafzını bugünkü insanın ve anlayışın diliyle yeniden ifade etmeye çalışan tercümeçiler de ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en ilgi çeken Salih Parlak'ın 2001 yılında neşredilen çalışmasıdır. Diğer meâllerden farklı olarak mütercim, tefsir ettiği tüm açılımların ana kaynağı olacak biçimde anlam kaydırmaları ve mecaz anlamın ötesinde lazımi anlam gibi Arapça sözlüklerden çok öteleştirilmiş bir dil kullanmış; hayatı ve devlet-sivil toplum ilişkisini esas alarak Kur'an meâlini konuşturmayı hedef seçmiş; meâl ile tefsir arasındaki kopukluğu engellemek istemiş ve bütün anlam farklılıklarını meâllerde vurgulamayı hedef almıştır. Benzer bir yaklaşım sergilemekle beraber bunu daha farklı biçimde uygulayan Mehmet Çakır tercümesi de "Peygamber Türk olsaydı, Kur'an'ı nasıl ifade ederdi" idealiyle ortaya çıkmıştır, maalesef, Türkçeleşmiş pek çok kelime ve kavram öz Türkçe uğruna feda edilmiştir.¹¹³

2003 yılında beş kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nca neşredilen *Kur'an Yolu* isimli beş ciltlik tefsir ve bu tefsir içinde yer alan meâl, hakkında çokça tartışma çıkan eserlerden birisidir. Zira eseri hazırlayan komisyon tarafından daha önce, 1982 yılında hazırlanan ve halen de basımı devam eden bir meâl çalışması bulunmaktadır. Tefsirde yer alan meâl ise öncekinden farklı olarak yeniden yapılmıştır. Ne var ki bu yeni meâl önceki kadar başarılı olamamıştır. Tefsir içindeki bilgi hataları nedeniyle ağır eleştiriler almış, bunun üzerine ikinci baskısında bu hataların bir kısmı tashih edilmiştir. Eserin meâl kısmı daha sonra müstakil olarak da neşredilmiştir. Bu meâl Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi olarak yapmış olduğu dördüncü meâl olmuştur. İlki Elmalılı Hamdi Yazır'a (1935), ikincisi Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'a (1961), üçüncüsü Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'e yaptırılmış (2001), dördüncü meâl de *Kur'an Yolu* tefsirindeki meâl olmuştur (2003).

Dücan Cündioğlu, Kur'an'ın nüzulünden günümüze kadarki süreçte anlama yorumlama faaliyetlerini üç kategoriye ayırmış ve Kur'an'ın doğrudan, dolaylı ve modern olmak üzere üç farklı muhatap türünün bulunduğunu belirtmiştir. Bu ayırmadaki maksadı, doğrudan muhatapların sözlü metin olarak ve herhangi bir vasıtaya başvurmaksızın Kur'an'a, bir müddet sonra da mushafa; dolaylı muhatapların tefsire, tefsir kitaplarına, tefsirle çevrelenmiş bir metne; modern muhatapların ise meâle (Kur'an çevirilerine) muhatap olduklarını ortaya koymaktır.¹¹⁴ Bu izahtaki en ilgi çekici nokta, Kur'an'ın modern muhataplarının meâller yoluyla Kur'an'ı anlamaya çalışmakta olduklarının ifade edilmesidir ki gelişen süreç bu tespitin haklılığını ortaya koymaktadır. Nitekim "Kur'an'ı anlamada filanı bilmenin önemi" tarzında yapılan bilimsel faaliyetlerde, aslında tefsir kitaplarında var

113 Bu tercüme için bkz. Zül kar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007, s. 189-232.

114 Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 101.

olan, ama meâllere yansıtılamayan bilgilerden başka bir şey ele alınmamaktadır. Bu da meâllerin, ne kadar mükemmel tercüme edilmiş olurlarsa olsunlar, tek başlarına Kur'an'ı anlamada yeterli olmadıklarını göstermektedir. Çünkü yapılan onca meâl Kur'an'ı anlamak için yeterli görülmemiş ve taşıdıkları problemler sempozyum konusu olarak ele alınma ihtiyacı duyulmuştur. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir)" adıyla gerçekleştirilen sempozyumda genelde mevcut meâllerdeki anlama problemlerini ortaya koyan 40'tan fazla tebliğ sunulmuştur.¹¹⁵ Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 5 Kasım 2010'da Kayseri'de gerçekleştirilen "Kur'an'ın Türkçe Mealleri ve Sorunları Sempozyumu" başlıklı ikinci sempozyumda, meâllerdeki yeterlilik, ilke, bağlam, kaynak gibi problemlere temas edilmiştir. Bunların dışında, çeşitli sempozyumlarda meâl veya meâllerle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı oturumlar veya tebliğler de olmuştur. Bu da meâllerin artık Kur'an'ı anlamada birer kaynak olarak kullanıldıklarını ve bunlardaki sorunları gidererek daha sağlıklı bir meâl gerçekleştirmenin yollarının arandığını göstermektedir.

Salih Akdemir'in, dört yıllık bir çalışmanın ürünü olarak ilk kez 2004 yılında basılan *Son Çağrı Kur'an* isimli tercümesi; meâl, çeviri, dipnotlu yorum, geleneksel yorum, fihrist ve sözlük şeklinde beş farklı çalışma olarak düşünülmüş serinin çeviri kısmını oluşturmaktadır. Müellif, tercüme yöntemi konusunda çoğunlukla benimsenmekte olan ve kaynak dilin egemen olduğu geleneksel tercüme anlayışı yerine, hitap ettiği kitleyi esas alan ve onların ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren işlevselci çeviri yöntemini tercih etmiştir. Müellif birçok tefsir kaynağı yanında çeşitli dillerde yapılmış olan Kur'an çevirilerinden de yararlandığını belirtmekle birlikte bunlar içerisinde özellikle Muhammed Esed'in çevirisini ismen de zikretmiştir. Aslında emek mahsulü ve özgün bir çalışma olmasına rağmen eser okuyucu nezdinde hak ettiği ilgiyi görememiştir. Fakat yine de daha sonra yapılan bazı meâl çalışmalarına tesir ettiği görülmektedir.

2006 yılına gelindiğinde meâl ve tefsir çalışmaları sayı bakımından zirveye çıkmış ve yıl içerisinde ilk kez neşredilen meâl ve tefsirlerin sayısı 20'yi bulmuştur. Sonraki birkaç yıl içerisinde de çok sayıda meâl çalışması neşredilmiş olmakla birlikte bilhassa 2008 yılında çıkan iki çalışma dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an* isimli meâl-tefsir çalışmasıdır. Müellif 1998 yılında başladığı sesli-görüntülü tefsir projesini bu meâl ile tamamlamıştır. Klasik ve modern anlama metotları yanında, klasik tefsir geleneğinin ortaya koyduğu birikimden de istifade ettiğini belirten müellif, meâlinde kullandığı yaklaşık 6000 civarındaki dipnot ile meâldeki anlam kaybını en aza indirmeyi

115 Tebliğler daha sonra iki cilt halinde kitaplaştırılmıştır. *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003, İzmir)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, I-II.

hedeflemiştir. Kur'an metninin birden çok anlamı olduğu durumlarda tercümede bunlardan sadece bir tanesi tercih edilir; müellif tercih ettiği anlamı gerekçelendirerek suretiyle, başka anlamların da olabileceği hususunda okurun dikkatini çekmiştir. Bu meâl, melek, cin, şeytan, peygamberlere ait mucizeler gibi klasik tefsirlerde mucize olarak yorumlanan hususları aklileştirmek¹¹⁶; bazı açıklamalarda referans olarak kullanılan kaynağı yanlış anlamak ve bu yanlış anlamaya dayalı yanlış tercüme yapmak¹¹⁷; "Allah'ın gündemi", "gündeme taşımak", "özge söyleşi", "kalıcı güzelliğin üretildiği merkezler" gibi sükseli ifadeler kullanmak; açıklama notlarında israliyat türünden bilgileri âyetin tefsiri sadedinde kullanmak; açıklama notlarında bilimsel tefsir niteliğinde açıklamalarda bulunmak¹¹⁸ gibi yönlerden eleştirilmiş olsa da ciddi bir emek mahsulüdür ve hem dil, hem de üslup açısından ufuk açıcudur.¹¹⁹

2008 yılında neşredilen ikinci meâl çalışması ise Mustafa Öztürk'ün, *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* adını verdiği çalışmasıdır. Yorumdan arındırılmış bir meâlin imkan dâhilinde olmadığını düşünen müellif, bu çalışmasında Kur'an'da ne denildiğinden ziyade, ne denilmek istendiğini aktarmaya çalışmıştır. Özellikle ilk dönem klasik tefsir literatüründen azami derecede istifade etmeye çalışmış, eserin sonraki baskılarında, tercih ettiği anlamların bu kaynaklardaki yerlerine atıflarda bulunmuştur. Yine müellif kadirşinaslık göstererek, çalışmasında kimden hangi yönde istifade etmiş ise onlara tek tek işaret etmiştir. Meâlde, kolay ve anlaşılır bir üslup takip edilmiş, dil başarılı biçimde kullanılmıştır. Manayı belirlemede etkili olan noktalama işaretlerinden istifade edilmiş; manayı daha etkili biçimde yansıtan ünlemler kullanılmıştır. Manayı tamamlayıcı olup da Kur'an metninde yer almayan bilgilere köşeli parantez içerisinde yer verilmiştir. Müphemat açık olarak zikredilmiştir. Deyimsel nitelikteki ifadelerin anlamını daha iyi yansıtmaları bakımından benzer anlamdaki Türkçe deyimler kullanılmıştır. Âyetler arasında bağlantılara işaret edilmeye özen gösterilmiştir. Başka meâllerde görül-meyen, ama Türkçe açısından daha doğru olan bazı tercüme teknikleri kullanılmıştır. Bunların yanında meâl, Kur'an'da isimler yerine davranışların merkeze alınması nedeniyle ortaya çıkan kapsayıcılığın, meâlde isimlerin belirtilmesi suretiyle anlam daralmasına uğraması; bazı kavramların tutarsız tercüme edilmesi; metne aşırı müdahale edilmesi gibi yönleriyle eleştirilmiştir.¹²⁰ Bu çalışma, gerek

116 Bu konuda bkz. Erdoğan Baş, "Mustafa İslamoğlu'nun Hayat Kitabı Kur'an Adlı Eserinde Rasyonel Yorum", *Usûl İslam Araştırmaları*, 2008, sy. 10, s. 77-106.

117 Bu konuda bkz. Ebubekir Si l, "Operasyonel Meal-yazıcılığı ya da Meal Üzerinden Din Tasavvuru İnşası", *Rihle*, 2009, yıl: 1, sy. 4, s. 67-82.

118 Bu konularda bkz. Mustafa Öztürk, a.g.m., s. 23-24.

119 Doğrudan bu meali eleştirmek üzere yapılmış bir çalışma için bkz. Hidayet Zertürk, *Gerekçeli Meal'in Gerekçesiz İddiaları: Mustafa İslamoğlu'nun Kur'an Anlayışı*, [İstanbul: Zafer Matbaası], 2011.

120 Meal hakkında değerlendirme için bkz. Zül kar Durmuş, "Mustafa Öztürk'ün 'Kur'an-ı ••

meâl tekniği açısından, gerek çevirideki başarısı açısından takdire şayan bir çalışmadır.

Abdulkadir Şener, Mehmet Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım'ın, her âyet üzerinde birlikte müzakere yürütmek suretiyle sekiz yılda tamamladıkları açıklamalı-yorumlu meâl, gerek titiz bir çalışmanın ürünü olması ve isabetli anlam takdirleri, gerekse anlaşılabilir ve okunabilir bir dil kullanılması yönleriyle takdire değer bir çalışmadır. Müellifler âyetlerin oturduğu tarihsel, sosyal ve kültürel zemini özlu bir şekilde meâle yansıtmaya gayret etmişler ve bunun bir parçası olarak âyetler arasındaki bağlantıları kurmaya özen göstermişlerdir. Metne sadık kalmakla birlikte zaman zaman anlaşılan manayı doğrudan vermişlerdir. Anlaşılır bir dil kullanmaya; hidâyet, dalâlet, zâlim, fâsık, azab, gazab gibi bazı dînî kavramları çoğunlukla muhafaza etmeye; mümkün olduğu kadar batı menşeli kelime ve tabirlere yer vermemeye ve din dilini korumaya özen göstermişlerdir. Lafzî manayı vermenin yeterince açıklayıcı olmadığı yerlerde mecâzî manayı doğrudan metne yazıp lafzî anlamı sayfanın altında bir notla belirtmişlerdir. Kiraat farklarından doğan anlam farklarını dipnotlarda belirtmişlerdir. Âyetin anlamını tamamlayıcı mahiyetteki açıklamalar parantez içinde verilmekle birlikte parantezler atıldığında da anlaşılır bir mana ortaya koymaya çalışmışlardır. “Muhsinûn”, “mühtedûn”, “dalâl”, “salât”, “zekât”, “takvâ” gibi bazı kavramlara kendi bağlamına uygun anlam verilmeye çalışılmıştır. Âyet sonlarında tekrarlanan Allah'ın “Azîz”, “Hakîm” gibi sıfatları, âyetle işlenen konuyla irtibatlandırılmıştır. Benzer âyetlere sıkça atıflarda bulunulmuştur. Bilinen anlamın dışında bir anlam verilmiş ise buna dipnotta işaret edilmiştir. Geniş bir literatürden istifade etmişlerdir.¹²¹

Benzer bir kolektif çalışma da 2010 yılında neşredilen *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli* isimli çalışmadır. Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı ve Ümit Şimşek tarafından birlikte gerçekleştirilen tercümenin iki özelliği vardır. Birincisi, bir âyetin tefsiri sayılabilecek veya aynı konuyla ilgisi bulunan diğer âyetlerin meâllerine yer verilmesi; daha sonra geçtiği yerlerde bu ilk yere atıfta bulunulması. İkincisi de, Kur'an'ın anlaşılmasında vazgeçilmez yeri olan hadis ve sünnet birikiminin yerli yerinde ve usulüne uygun biçimde kullanılması. Yine bu meâlde Kur'an'ın ilmî i'cazını göstermek maksadıyla, bilimsel konulara temas eden âyetlerde, aşırıya kaçmadan, Kur'an'ın tabiat bilimi kitabı olmadığına dikkat edilerek, ilgili âyetin muhtevası ve sevk ediliş gayesi içerisinde kalınarak açıklamalar da yapılmıştır.¹²² Eserdeki en önemli problem, açıklama sadedinde

Kerîm Meâlî' İsimli Eserinin Analizi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 1, sy. 1, s. 79-100

121 Abdulkadir Şener, Mehmet Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâlî*, İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası-Ankara, 2009, Sunuş, s. 6-7. Ayrıca bkz. *Türk Yurdu*, Mayıs 2010, c. 30, sy. 273, 22.10.2015, <http://turkyurdu.com.tr/1953/prof-dr-m-cemal-sofuoglu-prof-dr-abdulkadir-sener-prof-dr-mustafa-yildirim-ile-soylesi.html>.

122 Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı* ➤

temas edilen âyet meâllerinin eserin hacmini artırması ve bir hayli tekrar oluşturmaktadır. Bir de okuyucu metin ile açıklamalar arasında git-gel yapmak zorunda kalmakta, bu da rahat okumayı engellemektedir. Benzeri açıklamalı meâllerde, ilgili âyetin açıklamaları başka sayfalara taşıdığından okuyucu âyet açıklamaları için sayfalar arasında dolaşmak mecburiyetinde kalırken bu meâlde metin, meâl ve bütün açıklamalar karşılıklı iki sayfa içerisinde verilerek okuyucu sayfa çevirmek durumunda bırakılmamıştır. Bu da bazı sayfalarda bir hayli boşluklar kalmasına ve mushaf sayfa düzeninin kaybolmasına neden olsa da rahat okuma ve zihnin dağılmasını önleme bakımından daha faydalı bir tercih olmuştur. Ayrıca görebildiğimiz en özenli meâl baskılarından birisi olması, yayıncının yapılan işe ehemmiyet verdiğinin de bir göstergesidir.

Öte yandan 2010-2011 yılları Elmalılı yılları olarak adlandırılabilir bir yoğunluğa sahiptir. Zira bu iki yıl zarfında Elmalılı meâlinin farklı kişiler tarafından sadeleştirilmek suretiyle 13 dolayında neşri yapılmış, 2013 ve 2014 yıllarında da bu durum azalmış olsa da yine yoğun olarak devam etmiştir.

2013 yılı içerisindeki en dikkat çeken meâl çalışması, Hasan Elik ve Muhammed Coşkun'a ait *Tevhid Mesajı* isimli eserdir. Bu çalışmanın temel özelliği lafzî çevirinin yetersizliği nedeniyle, lafzın doğru anlaşılabilmesi için bilinmesi gerekenleri de çeviriye katmak suretiyle tefsiri tercüme denilen yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Ayrıca dipnotlar ilave edilmek suretiyle farklı yaklaşımlar da ifade edilmiş, mümkün merteye klasik yorumlar benimsenmiş, farklı görüşe sahip olunan hususlarda klasik yoruma da işaret edilmiştir.¹²³

III. Türkçe Meâllerin Kronolojik Bibliyografyası

Anadolu Türkçesinin meâl serüveninin 600 yılı aşkın mazisi vardır ve bu zaman zarfında çok sayıda Kur'an meâli çalışması yapılmıştır. Bunlara dair çalışmalara daha önce giriş kısmında temas edilmişti. Böyle bir listenin çok kapsamlı bir çalışma istediği açıktır. Zira yayıncılığın son derece gelişmiş bir seviyede olduğu günümüzde dahi, neşredilen bir çalışmanın kendisine ulaşmak bir yana, bibliyografik künyesine bile ulaşmak mümkün olamamaktadır. Bu alandaki bazı yayınlar kütüphanelere girmediği gibi resmî kayıtlara da geçmemiştir. Böyle bir ortamda kesin bir liste ortaya çıkarmak mümkün değildir. Üstelik ortada Kur'an tercümesi gibi neredeyse okuma-yazma bilen herkesin teşebbüs ettiği bir faaliyetin söz konusu olduğu, bazı neşriyatın da resmî olmayan yollarla yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bibliyografyanın kapsamı Anadolu Türkçesi ile yapılan tercümelere hasredilmiştir. Zira geçmişte doğu Türkçesi, günümüzde de diğer Türk lehçelerinde

Kerim Meâli, İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, 2010, s. X-XI.

123 Hasan Elik, Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Fikir, 2013, s. XIX-XXXVIII.

yapılmış Kur'an tercümeleri vardır ve bizim bunları hem ihata etmemiz mümkün değildir, hem de bu bölgenin okuyucusu için çok da bir mana ifade etmemektedir.

Meâl çalışmaları bibliyografyaya alınırken, tespit edilebildiği takdirde yapıldıkları tarihe itibar edilmiş, yapıldığı tarihe ulaşmak mümkün olmadığı durumlarda varsa yazma nüshaların tarihlerine yahut meâl sahibininin vefat tarihine veya eserlerin basıldıkları ilk tarihe, cüzler halinde neşredilenlerde de ilk cüzün basıldığı tarihe itibar edilmiştir.¹²⁴ Eğer eserin yapıldığı yüzyıla ilgili bir tahmin var ise ilgili yüzyıla ait son seneye kaydedilerek farazî bir tarih sırası verilmiştir. Aynı yıl içinde neşredilen meâllerde ise yazar ismine göre alfabetik sıralama yapılmıştır.

Öte yandan yazma halindeki tercümelerle ilgili bilgiler çok az ve yetersizdir. Mesela İnan, 20 nüshanın listesini verirken; Kara, 30 nüshanın listesini vermiştir; ancak bu tercümelerin birbirleriyle ilişkileri, aynı olup olmadıkları konusunda bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle bibliyografyada üzerinde çalışma yapılmış veya hakkında ayrıntılı tanıtım yapılmış yazmalara yer verilmiştir. Daha geniş liste için İnan ve Kara'nın söz konusu makalelerine bakılmalıdır.

Bibliyografyaya alınan eserlerde, eserin kendisine itibar edilmiş olup nüsha veya baskı farklılıkları dikkate alınmamıştır. Sadeleştirme işlemi gibi eserin aslı hüviyetini değiştirici mahiyetteki müdahaleler, yeni bir çalışma olarak telakki edilmiş ve bibliyografyaya alınmıştır. Bilhassa Elmalılı tefsiri veya meâline dayalı bu mahiyette elliden fazla çalışmaya yer verilmiştir. Ayrıca tefsir eserleri içerisinde yer alan veya daha sonra tefsirden bağımsız olarak neşredilen veya tefsir isminde "meâl" lafzı da ayrıca zikredilen tefsir eserleri de listede yer almaktadır. Çünkü neredeyse bütün Türkçe tefsir eserlerinde meâl çalışması da vardır ve bunların büyük kısmı yeni çalışma hüviyetindedir. Yine aynı mütercimin farklı bir meâl yapması veya metni farklı bir meâl sayılacak şekilde yeniden düzenlemesi durumunda yeni bir tercüme sayılarak bunlara da yer verilmiştir. Ancak var olan bir meâlin daha sonra nüzul sebebi veya konulara göre tasnifi yapılarak neşredilmesi durumunda bunlar yeni bir meâl sayılmamış ve bibliyografyada yer verilmemiştir.

Yine bu doğrultuda sûre, âyet veya cüz tercümeleri de alınmamıştır, ancak tam bir tercüme yapmak masadıyla çalışmaya başlanmış, fakat herhangi bir sebeple yarım kalmış çalışmalara yer verilmiştir. İsmine bakıldığında tam bir meâl olduğu izlenimi uyandıran, ama tam olup olmadığı konusunda bilgi bulunmayan eserler de bibliyografyada zikredilmiştir.

Böyle bir çalışmayı yapabilmek için öncelikle tercümelerin bizzat kendilerine ulaşılması ve çalışma ile ilgili bilgilerin doğrudan eserden alınması gerekir. Zira eserlerle ilgili pek çok önemli bilgi bizzat içerisinde barınmaktadır ve bunlara

124 Bilhassa Osmanlı döneminde basılan tercümelerin tarihlendirilmesiyle ilgili problemler için bkz. Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri", s. 162.

başka kaynaklardan ulaşma imkânı çoğu zaman bulunmamaktadır. Bu nedenle eser künyelerini tespitinde mümkün olduğu kadar kendisine ulaşılmaya çalışılmış; bu mümkün olmadığı durumlarda kataloglardan ve bibliyografyalardan istifade edilmiştir.¹²⁵ Eser künyeleri zikredildikten sonra bazıları hakkında çok kısa açıklamalar yapılarak bibliyografyanın daha istifadeli hale gelmesi hedeflenmiştir.

Bibliyografya “kelime tercümeleri”, “mealler” ve “tefsirler” olarak üç ana kategoriye ayrılmış, son iki kategoride, önce telif çalışmalar zikredilmiş, alt başlıklarda da “sadeleştirmeler” ve “tercümeler” ayrıca verilmiştir. Sadeleştirme yapılmadığı halde bir eserin metni üzerinde ekleme veya tashih türünden bir düzenleme yapılsa bunlar da “sadeleştirme” kategorisi altında zikredilmiştir.

A. Kelime Tercümeleri

- 1401 1. [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, nr. [?]: Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ve bugüne kadar bilinen ilk satır arası Kur'an tercümesidir.
- 1423 2. Muhammed bin Hamza, haz. Ahmet Topaloğlu, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976-1978, 2 cilt, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 40.
- 1479 3. Muhammed bin Seyyid Gazi Tirevî, *Satır Arası Tercümeli Kur'an-ı Kerim*, Ali Dehri Dilçin (ö. 1977) Özel Kütüphanesi, muhtemelen oğlu Cem Dilçin'e ait özel kütüphanede mahfuzdur: Eserin istinsahı 8 Şevval 886 (1478) tarihinde tamamlanmıştır.
- 1496 4. [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, TSMK K.18, 286 vr.: 901 [1496] senesinde Gelibolulu Pir (?) bin Hızır isimli birisi tarafından Gelibolu'da istinsah edilmiştir.

125 Giriş kısmında zikredilen meallerle ilgili bibliyografyalara ilave olarak bu çalışmayı yaparken kullandığımız diğer kaynaklar şunlardır:

İSAM Kütüphanesi, <http://ktp.isam.org.tr/>

Ulusal Toplu Katalog, <http://www.toplukatalog.gov.tr/>

KİBO Kitap Bilgi Otomasyonu, <http://www.kibo.com.tr/kibokatalog/kiboopac.php>

Kitap Yurdu, <http://www.kitapyurdu.com/arama/default.asp>

İde x, http://www.ide_x.com/Kitap/arama.asp

İBB Atatürk Kitaplığı, <http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/arama.php>

Milli Kütüphane, <http://mksun.mkutup.gov.tr>

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, <http://kutuphane.atauni.edu.tr/yordambt/yordam.php>

Ayrıca meal neşreden yayıncı kuruluşlardan bazılarının web adreslerine de bakılmıştır.

Osmanlıca tefsirler hakkında Mehmet Akif Alpaydın'ın “Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurabzâde'nin Zübedü Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr"ı başlıklı henüz tamamlanmamış doktora tezi münasebetiyle yaptığı tespitlerden de istifade edilmiş olup bu münasebetle kendisine teşekkür ederim.

- 1497 **5.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesinde E. Y. 84/176.
- 1499 **6.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 931: Nüshanın istinsah tarihi belli olmamakla beraber XV'inci yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.
- 1503 **7.** [Anonim], *Mushaf-ı Şerif: Kur'an Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 3, 420 vr.: Behram b. Abdullah tarafından istinsah edilen Mushaf-ı Şerif'te satır altı tercüme.
- 1513 **8.** Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi, *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, TSMK K.428-K.429, 2 cilt.
- 1526 **9.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*: Abdülkadir Erdoğan tarafından Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii imam odasında görülmüştür. 933 (1527) yılında Şam'da istinsah edildiği kayıtlıdır. İbrahim Paşa tarafından vakfedilmiştir.
- 1534 **10.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, haz. Mustafa Toker, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011-2012, 2 cilt, Fahrettin Önder Şahsi Kütüphanesi, hat: Abdullah bin Muhammed es-Selanikî, Dimeşk, 1 Cemaziyelahir 941 [7 Aralık 1534], 539 vr.
- 1795 **11.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Tercümesi*, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 20: Üzerinde 1210 (1795) tarihli vakfiye kaydı vardır.
- 1991 **12.** Medine Balcı, *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, İstanbul: Ebrar Yayınları, 1991-1992, 2 cilt; ayrıca İstanbul: Ebrar Yayınları, [t.y.], 2 cilt.
- 1999 **13.** Sıtkı Güllü (ö. 2015), nşr. Abdullah Karakuş, *Kelime Anlamlı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 1999, 3 cilt: Âyetler hem kelime kelime, hem de düz cümle şeklinde tercüme edilmiştir.
- 2002 **14.** Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Cümle Meali*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, [2002], 1057 s.
- 2003 **15.** Mehmet Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Samsun [Ankara]: Özkan Matbaacılık, 1. baskı, 2003, 608 s.; 2. baskı, İzmir 2010: Metinsiz baskılarda eserin ismi *Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi* şeklindedir.
- 2005 **16.** Burhan Orhan, *Arap ve Latin Harfleri ile Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Kitsan, 2005, 4 cilt.
- 17.** Ahmet Didin, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Kelime Meali*, Ankara: Rayiha Yayıncılık, 2005: İçinde ismi *Kur'ân-ı Kerim Renkli Lugatı ve İrab Kılavuzu* şeklinde yazılmıştır. Ayrıca sonraki baskılarında İngilizce-Türkçe neşirleri yanında isminde bazı değişiklikler yapılarak neşredilmiştir.
- 2006 **18.** Ahmet Dursun Akdoğan, *Yeni Bir Anlayışla Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Milsan, 1. baskı, 2006, 604 [10] s.

19. Abdülvehhab Öztürk (ö. 2014), *Satır Arası Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006, 2 cilt.
20. Halil Uysal, *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, Konya: Kitapkent, 2006: Eserin *Kur'an-ı Kerim Türkçe Okunuşu ve Meali* (Konya: Kitapkent, 2007) adını taşıyan baskıları da vardır.
21. Neclâ Yasdıman, *Kur'an Tahlili: Arapça Gramer Işığında, Sözlük, Meâl, İ'rab, Tefsir*, İzmir: Anadolu Yayınları, 2006; *Kur'an'dan Seçme Sureler Tahlili*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 2007; *Kuran Tahlili: Sözlük, İ'rab (Kelime Analizi), Meal ve Tefsir Işığında*, İzmir: [y.y.], 2012-2013, 5 ciltte 6 cilt: Eser parça parça basılmış olup henüz tamamlanmamıştır.
- 2007 22. Nusrettin Bolelli, Niyazi Beki, *Kur'an-ı Kerim Kelime Anlamalı Meal-i İcmali Kısa ve Öz Anlamı*, İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2007: Kenarında klasik meâl de vardır.
- 2007 23. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Osmanlıca Kelime Anlamalı Kur'an-ı Kerim Meali = Osmanlıca Kur'an-ı Kerim Meali: Derkenar ve Satırrarası*, haz. Hasan Alioğlu, İstanbul: Cümle Yayınları, 2007, 3 cilt.: Satır arası kısmında orijinal metinde bazı tasarruflar yapılmış; derkenar ve satır arası kısmında parantez içinde ilavelerde bulunulmuştur.
- 2008 24. Hamdi Aktaş, *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 2008, 2 cilt.
25. [Heyet], haz. Mehmet Güneş, *Satır Arası Âyet Mealli Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: İnkılab, 2008, 820 s.; İstanbul: İnkılab, 2009, 612 s.; İstanbul: İnkılab, 2013, 618 s.: İnkılab Yayınevi'nin çıkardığı Mevdudi'nin *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli* esas alınmıştır.
- 2010 26. Ahmet Tekin, *Lügatli Tefsiri Meâl: Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul: Kelam Yayınları, 2010.
- 2011 27. Mahmud Ustaosmanoğlu, *Kur'an-ı Mübîn ve Kelime Mânâlı Meâl-i Âlisi*, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2011.
- 2013 28. Necla Yasdıman Demirdöven, *Kur'an Ufku*, İzmir: [y.y.], 2013, 3 cilt; İstanbul: Azim Dağıtım Yayıncılık, 2014, 3 cilt: Eserin isminde "Arapça Gramer Özeti, Sözlük, İ'rab (Kelime Analizi) ve meâl", "Sözlük İlaveli İ'rablı Kur'an ve meâli" ilaveleri de vardır.

B. Meâller

- 1914 1. [Anonim], *Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul: Kitabhane-i İslâm ve Askerî Sahibi İbrahim Hilmi [Matbaa-yi Hayriyye ve Şürekası], 1332 [1914]: Önce bir forma meâl basılmış, sonra aynı forma metin, meâl ve tefsir bir arada tekrar basılmaya başlanmış, beş forma basıldıktan sonra neşri yarım kalmıştır. Tercümenin Giritli birisi tarafından yapıldığı iddia edilmiştir. 1923'te tekrar neşredilmeye başlanmış, ancak bu neşir de yarım

- kalmıştır. Bu esnada tercümenin Zeki Megâmiz isimli bir Hristiyan tarafından yapıldığı iddia edilmiştir.
- 1923 **2.** Musa Carullah Bigiyef (ö. 1949), *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*: Müellif nüshası Kahire'deki Ezher Kitaplığına emanet edilmiştir.
- 1924 **3.** Cemil Said [Dikel] (ö. 1964), *Kur'an-ı Kerim Tercümesi: Türkçe Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: [Cihan Kütüphanesi / Şems Matbaası], [1924], 720; ikinci tab'ı, İstanbul: [Cihan Kütüphanesi], 1926.
- 4.** Seyyid Süleyman el-Hüseynî [Özzorluoğlu] (ö. 1939), *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, Dersaadet [İstanbul]: Maarif Kütüphanesi [Amedi Matbaası], 1340-1342 [1924], 144 s.: Eserin sadece 9 forması (144 sayfa) basılmıştır. Nisâ 144 âyetine kadar gelmektedir.
- 5.** Seyyid Süleyman el-Hüseynî [Özzorluoğlu] (ö. 1939), *Kur'an-ı Kerim Tercümesi ve Tefsiri*, Dersaadet [İstanbul]: Maarif Kütüphanesi [Amedi Matbaası], 1340-1342 [1924]: Dönemin matbuatında bu eserden *Zübdetü'l-Beyân* isimle söz edilmektedir. Eserin sadece 11 forması (176 sayfa) basılmıştır. Nisâ sûresinin sonuna kadar gelmiştir.
- 6.** Şeyh Muhsin Fânî [Hüseyn Kazım Kadri (ö. 1934)], *Nûru'l-Beyân: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul: Kitabhane-i İslâm Sahibi İbrahim Hilmi [Matbaa-i Âmire], 1340-1341 [1921-1922], 2 cilt: Eser 17 Şubat 1341'de (1925) tamamlanmıştır.
- 1926 **7.** [Heyet], *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, tsh. İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), İstanbul: Kitabhane-i İslâm Sahibi İbrahim Hilmi [Marifet Matbaası], 1344/1926, 944 s.: Bir heyet-i ilmiye tarafından tercüme edilmiş ve fazıl-ı muhterem İzmirli İsmail Hakkı Bey tarafından kâmilten tedkik ve tashih olunduktan sonra tab olunmuştur.
- 8.** S. T. [Süleyman Tevfik Özzorluoğlu (ö. 1939)], *Terceme-i Şerife: Türkçe Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: Suhulet Kitabhanesi / Yeni Şark Kütüphanesi [Matbaa-yı Ahmed Kamil], 2. baskı, 1344/1926, 772 + 8 s.: 1323 [1905] tarihinde bir heyet tarafından tedkik ve takdir edilmiş *Tafsîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* nâm gayr-i matbu mufasssal tefsirden mülahhasdır. Biri küçük, diğeri büyük iki farklı boyda neşredilmiştir. Bunlardan birisinin ismi *Terceme-i Şerife: Türkçe Kur'an-ı Kerim*, diğerrinin ismi ise sadece *Türkçe Kur'an-ı Kerim* şeklindedir.
- 9.** S. T. [Süleyman Tevfik Özzorluoğlu (ö. 1939)], *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, tsh. Süleyman Tevfik, İstanbul: Maarif Kütüphanesi, 1926, 808 s.: Eserin baş tarafında yayıncı Naci Kasım'ın bir açıklaması vardır. Küçük boyda basılmıştır.
- 1927 **10.** İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946), *Meâni-i Kur'ân: Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul: Kitabhane-i Hilmi Sahibi İbrahim Hilmi [Milli Matbaa],

1343/1927, 2 cilt: Eserin ilk forması 1924'te neşredilmiştir. 15 Eylül 1924 tarihli *İkdam* gazetesinde bu neşirle ilgili bir ilan çıkmıştır.

11. Osman Raşid Efendi v.dğr., *Tercemeli Kur'an-ı Kerim = Türkçeli Kur'an-ı Kerim*, tsh. Süleyman Tevfik, İstanbul: Maarif Kütüphanesi [Ahmed Kamil Matbaası], 1927, 8 + 576 + 15 s.: Eserin adı iç kapakta *Türkçeli Kur'an-ı Kerim* şeklindedir. Kapakta Osman Raşid Efendi riyasetinde bir heyete yaptırıldığı, Süleyman Tevfik tarafından tashih edildiği beyan edilmiştir. Cevdet Paşa'nın mukaddimesini ve lahikasını hâvidir. Eserde harekesiz Kur'an metni ve meâli yan yana verilmiştir. Eserin Cevdet Paşa'ya ait mukaddime ve lâhikayı ihtiva etmeyen baskıları da vardır.

12. S. T. [Süleyman Tevfik Özzorluoğlu (ö. 1939)], *Kur'an-ı Kerim Tercümesi: Türkçe Mushaf-ı Şerif*, İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 3. baskı, 1927, 4 + 719 s.: 1926 tarihli *Tercüme-i Şerife*'nin gözden geçirilmiş halidir. Mülga Meşihat ve Maarif Nezareti Tedkik-i Müellefât Heyetleri tarafından müteşekkil komisyon-ı mahsusca tedkik ve takdir olunan mufasssal tefsirden mülahhasdır. Mukaddimedede S.T. imzası vardır.

1928 **13.** Osman Raşid Efendi v.dğr., *el-Beyân fî Âyâtî'l-Kur'ân: Kur'ân-ı Kerim'in Metn-i Şerifi ile Birlikte Tercümesi = Türkçesi ile Birlikte Kur'ân-ı Kerim*, İstanbul: Şark ve Maarif Kütüphaneleri: Türk Neşriyat Yurdu, 2. baskı, 1928, 8+576+15 s.: Maarif Kütüphanesi tarafından Osman Raşid Efendi riyasetindeki bir heyete yaptırılan meâlin ikinci baskısıdır.

1932 **14.** Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), *Kur'an Meali: Fatiha Sûresi - Berâe Sûresi*, haz. Recep Şentürk, Asım Cüneyd Köksal, İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2012: Mehmed Akif meâlini 1932'de tamamlamıştır.

15. İsmail Hakki İzmirli (ö. 1946), *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi: Şerh ve İzahı*, İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, 1932, 965 s.: 1927 neşrinin Latin harfleriyle yapılmış olanıdır.

16. Hüseyin Kazım Kadri (ö. 1934), *Kur'an-ı Kerim: Türkçe Mushaf-ı Şerif*, İstanbul: Suhulet Kitabhanesi, 1932, 719 s.: 10 Ocak 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki (s. 8) ilanda adı geçmektedir.

17. Süleyman Tevfik [Özzorluoğlu] (ö. 1939), *Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1932, 719+4 s.: 1926 yılındaki baskının Latin harfleriyle yapılmış neşri.

1934 **18.** Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952), *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1934, 2 cilt; İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 2. baskı, 1947, 2 cilt; İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 3. baskı, [1955].

1935 **19.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, İstanbul: Diyanet İşleri Riyaseti, 1935-1938, 8 cilt; 2. baskı,

- İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 1960-1962, 9 cilt.; İstanbul: Eser Kitabevi, 1970, 9 cilt: "Yeni Meâlli Türkçe Tefsirin Hicâ Harfleri ile Fihristi" ismindeki fihrist cildi 9'uncu cilt olarak 1939'da neşredilmiştir.
- 1939 **20.** Hoca Râsim Efendi (ö. 1939), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*.
- 1952 **21.** Hasan Basri Çantay (ö. 1964), *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1952-1953, 3 cilt.
- 1955 **22.** Abdülbaki Gölpınarlı, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955, 2 cilt; İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958, 2 cilt; *Kur'an-ı Kerim Anlamı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968, 688 s.
- 23.** Hacı Murad [Murat Sertoğlu (ö. 1989)], *İslâm'ın Makaddes Kitabı: Kur'an-ı Kerim: Türkçe Tercüme ve Tefsirli*, İstanbul: Tan Neşriyat, 1955, 620 + 4 s.: Arapça metinler Latin harfleriyle yazılmıştır.
- 1957 **24.** [Anonim], *Kuran*, İstanbul: Arkın Kitabevi, [1957], 512 s.: Arapça metin yoktur. Bir heyet tarafından farklı dillerde yapılmış Kur'an tercümeleri incelenerek oluşturulmuştur. Tercüme daha sonra basit imla tashihleri yapılarak Okat Yayınları [Okat Yayıncılık, Matbaacılık, Reklamcılık] tarafından "Kur'an" ismiyle basılmıştır. Müjgan Cunbur 1959 yılında basıldığını belirtmektedir.
- 25.** İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (ö. 1978), *Kur'an*, Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik, 1957, 526+[8] s.
- 26.** Osman Nebioğlu (ö. 1988), *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, [1957], 346+1 s.
- 1961 **27.** Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı: Meal*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1961, 3 cilt.
- 1962 **28.** Besim Atalay (ö. 1965), *Kur'an*, İstanbul: Doğan Kardeş, 1962, 756+7 s.; *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, İstanbul: Doğan Kardeş, 1965, 756+7 s.; *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, İstanbul: Doğan Kardeş, 1972: Eserin son yedi sayfasında Kur'an'daki bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarını veren bir sözlük vardır.
- 29.** Sadi Irmak (ö. 1990), *Kutsal Kur'an Türkçe Meali*, İstanbul: Akşam Gazetesi [Akşam Matbaası], [1962], 492 s.: Tercüme 1962 Ramazanında gazeteye ilave olarak verilmiştir. 1969'da *Yeni İstanbul Gazetesi* tarafından isimlessiz olarak basılan meâlle aynıdır.
- 1963 **30.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı: Meâl*, İstanbul: Milliyet Gazetesi, 1963, 494 s.; İstanbul, *Milliyet Gazetesi*, 1980, 463 s. İstanbul, Milliyet Yayınları, 1982, 140+309 s.: 27 Ocak 1963'ten başlanarak haftada üç fasikül olmak üzere Ramazan münasebetiyle gazeteye ilave olarak yayınına başlanmış ve 62 fasikülde tamamlanmıştır. Gazete tarafından

kurulan bir heyet tarafından, o güne kadar yapılmış tercüme ve tefsirlerin belli başlı olanları incelenerek hazırlanmıştır.

- 1965 **31.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul: *Haber Gazetesi*, 1965.
- 1966 **32.** [Anonim], *Kur'an Tercümesi*, İstanbul: Yeni Savaş Matbaası, 1966.
- 33.** Rıza Çiloğlu, *Tanrı Buyruğu Oku Kur'an Nazım Çeviri*, İstanbul: Ar Kışecilik Matbaası, 1966, 104 s.: Matbu kısmı Fatıha, Bakara ve Al-i İmran sûrelerini ihtiva etmektedir.
- 1967 **34.** Ali Fikri Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-i Alisi*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967, 607 + 28 s.
- 1968 **35.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı: Meal*, İstanbul: *Yeni İstanbul Gazetesi*, 1968, 455 s., 2 cilt; İstanbul, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 1972, 558+ s. *Yeni İstanbul Gazetesi*'nin Ramazan armağanı: *Yeni İstanbul Gazetesi*'nin 1388 yılı Ramazan armağanıdır. Bir heyet tarafından Kur'an'ın mevcut tercüme ve tefsirleri incelenerek hazırlanmıştır. Tercüme 1962 yılında *Milliyet Gazetesi* tarafından neşredilen tercümenin gözden geçirilmiş halidir.
- 1969 **36.** [Anonim], *Kur'an Tercümesi*, İstanbul: Dilek Matbaası, 1969.
- 1970 **37.** Abdullah Atıf Tüzüner (ö. 1964), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1970, 606 s.; İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1972, 606 + 22 s.; İstanbul: [y.y.] (Çeltüt Matbaası), 1973, 605 s.; 3. baskı, İstanbul: Elif Ofset, 1982, 4+606+21 s.
- 1973 **38.** Bedri Noyan (ö. 1997), *Anadilimizle Manzum Kur'an-ı Kerim*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1991, XIII+968 s.; *Kur'an-ı Kerim: Türkçe - Şiir*, İstanbul: Ardiç Yayınları, 1996, 776 s. İstanbul: Ardiç, 2002: Tercüme 1973'te tamamlanmıştır.
- 1974 **39.** Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 1. baskı, İstanbul: Yüksel Matbaası, 1974, 592 s.; *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1977, 2+604+3+XXX s.
- 40.** Ali Ekrem Orbay, *Tercümeyi Kur'an*.
- 1977 **41.** Ziya Kazıcı, Necip Taylan, *Kur'an-ı Kerim Meali: Türkçe Anlamı*, İstanbul: Çığır Yayınları, 1977, 496 s.; İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979: Süleyman Tevfik'e ait *Tercemeli/Türkçeli Kur'ân-ı Kerim* (İstanbul: Maârif Kütüphanesi, 1927) isimli tercüme esas alınarak hazırlanmıştır.
- 1979 **42.** Abdullah Aydın, *Kur'an-ı Kerim ve Meal-i Celilesi*, İstanbul: Aydın Yayınevi, 1979, 606+28 s.: Bazı baskılarda eserin ismi *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli* şeklinde geçmektedir.

- 1980 **43.** Ali Rıza Sağman, *Lâfzen ve Meâlen Kur'ân-ı Hakîm'in Tercemesi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1980, 844 s.
- 44.** Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952), *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, [haz. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Mustafa Uzun], İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, 1980: Bu baskıda eserin metnine müdahale edilmiş, Ömer Rıza Doğrul'a ait açıklamaların bir kısmı çıkarılmıştır.
- 1981 **45.** Hasan Karakaya, Kadir Kabakçı, Mehmet Süslü, Kerim Aytekin, Kenan Seyithanoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul: Çağ Yayınları [Özden Kardeşler Matbaası], 1981, 606+32+2 s.
- 46.** Mehmet Müftüoğlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul: Bozkurt Kitabevi, 1981.
- 47.** Ahmed Davudoğlu (ö. 1983), *Kur'ân-ı Kerim ve İzahlı Meâli*, İstanbul: Çile Yayınları, 1988, 606 s.: Tercüme 1981'de tamamlanmıştır.
- 1982 **48.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Kuşak Ofset, 1982.
- 49.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim: Arapça Aslı, Türkçe Okunuşu ve Meali*, İstanbul: *Milliyet Gazetesi*, 1982: Ramazan hediyesi olarak verilmiştir.
- 50.** Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1982, 608+29 s.; 2. baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 608+29 s.: Tercüme Dünya İslam Birliği'nin talebi üzerine hazırlanmıştır.
- 51.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul: *Güneş Gazetesi*, 1982, 2 cilt, 988 s.; İstanbul: *Güneş Gazetesi*, 1985; İstanbul: *Sabah Gazetesi*, 1989, 2 cilt, 992 s.: Eserin meâl metni Hattat Etem Çalışkan tarafından yazılmıştır.
- 52.** Celal Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, İstanbul: *Tercüman Gazetesi*, 1982, 647 s.; İzmir: Anadolu Yayınları, 1984, 2 cilt.
- 1983 **53.** Mehmet Ziya Örmeci, *Tefsirlerden Anladığım Manzum Kur'an Açıklaması*, İstanbul: Sena Matbaası, 1983, 525 s.
- 54.** Ali Bulaç, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı: Meal ve Sözlük*, İstanbul: Pınar Yayınları [Zafer Matbaası], 1983. 674 s.: Bu çalışmanın *Nüzul Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı: Meâl ve Sözlük* (İstanbul, [t.y.]) şeklinde yapılmış tertipleri de bulunmaktadır.
- 1984 **55.** A. Adnan Sütmen, *Kur'an-ı Kerim'in Mealen Manzum Açıklaması*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984, 428 s.
- 1985 **56.** [Anonim], *Kur'an-ı Kerim Meali Şerif*, İstanbul: *Tercüman Gazetesi*, 1985.

57. [Anonim], *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, İstanbul: Akpınar Yayınları, 1985.
- 1987 58. Enver Baytan, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Tefsirli Meal-i Alisi*, İstanbul: Baytan Kitabevi, 1987, 608 s.
59. Ahmet Ağırakça, M. Beşir Eryarsoy, *Kur'ân-ı Kerim ve Nüzul Sebepli Türkçe Meali: Anlamı*, İstanbul: Fikir Yayınları, 1987, 604 s.; 2. baskı, İstanbul: Buruc Yayınları, 1997, XXIV+606 s.: Eser *Mevâkıb* tefsirine dayanmaktadır.
- 1988 60. İsmail Kurt, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, İstanbul: Huzur Yayınları, 1988; 5. baskı, İstanbul: Huzur Yayınları, 1995, 658 s.
61. Osman Keskiöğlü (ö. 1989), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Açıklaması*, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1988, XXIII+632 s.
- 1989 62. [Anonim], *Kur'an ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Nesil Basın Yayın, 1989, 604 s.
63. Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l-Furkan*, Ankara: Elif Ofset Tesisleri, 1989, 2. baskı: Ankara, 1991; 3. baskı: Ankara, 2001; İstanbul: *Akit Gazetesi*, 2001.
64. İhsan Atasoy, Ümiş Şimşek, Mehmed Paksu, İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Cemal Uşşak, *Kur'ân-ı Kerim'in Açıklamalı Türkçe Meâli*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1989, metinsiz 278 s., metinli 604 s.
65. Bekir Sadak (ö. 1993), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989, 606+12 s.; 2. baskı: İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009: Eserin ikinci baskısı Halit Zavalı tarafından gözden geçirilerek tashih edilmiş, ilk baskıda tercümesi sakıt olan kısımların tercümesi ilave edilmiş, daha sonra bu metin Cahid Baltacı tarafından tekrar gözden geçirilerek metinde bazı değişiklikler yapılmıştır.
- 1990 66. M. Kemal Çöllüoğlu, *Kur'ân-ı Kerim; Türkçe Ne Diyor?*, İzmir: Mey Ofset, 1990, 403+XIII+120 s.: Eserin isminde “-Kur'ân kelimelerinin *Mevârid*, *Râid*, *Ahterî Kebîr* ve *Yeni Kamus*'ta hangi sayfalarda bulunduğunu gösteren bir 'lügat sıralama cetveli' ile birlikte-” ifadesi de yer almaktadır.
- 1991 67. Mehmet Akçay, *Yüce Kur'an: Türkçe Çevirisi*, [Ankara] 1991, 604 s.
- 1992 68. Talat Koçyiğit (ö. 2011), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1992, 610+XXX s.; Ankara: Kılıç Kitabevi, 1993.
- 1993 69. Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali: Türkçe Çeviri*, İstanbul: Yeni Boyut, 1993, 623 s.; İstanbul : Hürriyet, 1994, 623 s.; İstanbul: Yeni Boyut, 1995, 623 s.: Eserin 1994 yılında nüzul tertibine göre düzenlenmiş baskısı da yapılmıştır.
70. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, haz. Düccane Cündioğlu, İstanbul: İslamoğlu Yayınevi, 1993, XXXIV+604 s.: Bu

neşirde sadeleştirme yapılmayıp tefsirin meâl kısmı, tefsirden alınan notlarla birlikte neşredilmiştir.

- 1994 **71.** Bahattin Uzunkaya, *Kur'an: Allah'ın Son Kitabı Kur'an*, İstanbul: [y.y.], 1994; İstanbul: [y.y.], 1995, 513 + 14 s.: Uzunkaya kendisi 1995'te çevirdiğini söylemekte, ama kataloglarda 1994 baskısı görünmektedir.
- 1995 **72.** Abdülvehhab Öztürk (ö. 2014), *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, Ankara: Emek Ofset, [t.y.].
- 73.** Ahmet Varol, *Kur'an Meali*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1995, 478 s.; M. Ahmet Varol, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Madve, 1997, 700 s.
- 74.** İskender Ali Evrenesoğlu, *Kelime Kelime Kur'ân-ı Kerim Lâfzı ve Rûhu*, İzmir, 1995, 2 cilt; 2. baskı, [İzmir]: Mihr Yayınları [Ankara: Emir Basım], 1999-2003, 6 cilt.
- 75.** Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu, *Ehl-i Beyt Muhiblerine Kelâm-ı Kadim Kur'an-ı Hakîm ve Öz Türkçe Meali*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1995, 604 s.
- 1996 **76.** İsmail Kazdal, *Kur'an'ı Anlamak Meal - Mini Yorum*, İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, 1996, 4 cilt tasarlanmış, bu baskı birinci cilt içindir.
- 77.** Mustafa Hizmetli, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996, 432 s.
- 1997 **78.** Hüseyin Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*, İstanbul: Yurt Bilimsel Araştırmalar ve Yayıncılık, 1998, 627 s.: Müellifin 1961'de Diyanet İşleri Başkanlığı için yaptığı tercümesinden farklı bir tercümedir.
- 1998 **79.** Hayri Yıldızlı, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye Çevirisi*, Balıkesir, 1998.
- 80.** İsmail Kazdal, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali: Kur'an Çevirilerinin Meali: Nüzul Sırasına Göre*, İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık / Erguvan Yayıncılık, 2008, 489 s.
- 81.** Mehmet Nuri Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, Ankara: Kürsü Yayınları, 1998, 604 s.; Ankara: Moro Yayıncılık, 2000.
- 82.** Ömer Öngüt (ö. 2010), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâl-i Âlisi*, İstanbul: Hakikat Yayıncılık, 1998, 604 s.
- 83.** Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Zaman Gazetesi, 1998; 2. baskı, İstanbul: Işık Yayınları, 2002.
- 84.** Şaban Piriş, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, İstanbul: İlbahar Yayınları, 1998, 398 s.; İstanbul: İlbahar Yayınları, 2000, 397 s.; İstanbul: İlbahar Yayınları, 2002, 487 s.; Kayseri: Okyanus Yayıncılık, 2004, 318 s.: Tercümenin Okyanus Yayıncılık ve Arz Yayıncılık tarafından yapılmış tarihsiz baskıları vardır. Eserin ismi bazen *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, bazen *Kur'an-ı Kerim Türkçe Anlamı* şeklinde geçmektedir.

- 2000 **85.** Edip Yüksel, *Mesaj: Kur'an Çevirisi*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2000, 598 s.
- 2001 **86.** Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meal*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2001, 39+609 s.
- 87.** Ömer Dumlu, Hüseyin Elmalı, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 1. baskı, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2001. *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, [t.y.].
- 88.** Salih Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsiri = Bilgi Toplumu İçin Kur'an-ı Kerim: Meal - Tefsir Denemesi*, İstanbul: 2001 Yayınları, 2001, XXXVII + 1205 s.
- 89.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Şerîf*, haz. Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, 640 s.: *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinin Osmanlıca el yazması kullanılarak metindeki atlamalar, tekrarlar, tercüme bozuklukları, cümle düşüklükleri, kopukluklar giderilmiş muhtasar çalışma.
- 90.** Ahmet Tekin, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru: Tefsiri Meal*, [İstanbul]: Milliyet Yayınları, 2001, 415 + 614 s.; İstanbul: Kelam Yayınları, 2002, 412+626 s.: 14.11.2001 tarihinden itibaren verilen *Armağan Gazetesi'*nden 19 adet biriktirilmesi karşılığında dağıtılmıştır.
- 91.** Hayrât Neşriyat İlmi Araştırma Merkezi Meâl Heyeti, *Kur'an-ı Kerim ve Muhtasar Meal*, İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2001, 604 + 8 + 77 s.: Eserin *Kur'an-ı Kerim ve Karşılıklı Muhtasar Meâl*, *Kur'an-ı Kerim ve Metinsiz Muhtasar Meâl* isimleriyle yapılmış baskıları da vardır.
- 2002 **92.** Nusret Çam, *Şiir Diliyle Kur'an-ı Kerim Meal*, Ankara: Firuze Yayınları, 2002, 597 s.
- 93.** Orhan Kuntman, *Kur'an-ı Kerim: Ayetler Arasındaki Münasebetleri Belirten İbn Kesir, Razi ve Elmalılı'nın Yorumları Işığında Açıklamalı Meâl ve Ek Çalışmalar*, Ankara: Ufuk Matbaası, 2002, 680 s.
- 94.** Şevket Gürel, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Yüce Meal*, 1. baskı, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2002, 623 s.
- 95.** Nusrettin Bolelli, Niyazi Beki, *Kur'an-ı Kerim Meâl-i İcmâlî: Kısa ve Öz Anlamı*, İstanbul: Tenvir Neşriyat, 2002, 604 s.: Eser *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i İcmâlî* ismiyle de basılmaktadır.
- 2003 **96.** Ahmet Çelen, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâl*, Malatya: [Ahmet Çelen], 2003, 11+10+499 s.; Malatya: [Ahmet Çelen], 2004, 11+10+499 s.
- 96.** Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim: Yüce Meal ve Açıklaması*, 1. baskı, İstanbul: Yeni Şafak, 2003; *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim: Yüce Meal ve Tefsiri*, İstanbul: Çelik Yayınevi, [t.y.].

- 2004 **97.** Şeref Aziz Taha, Kemal Çelik, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Çeviri*, 1. baskı, Ankara: Araştırma Yayınları, 2004, 402 s.; 2. baskı, Ankara: Araştırma Yayınları, 2006, 502 s.
- 98.** Ümit Şimşek, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, 1. baskı, İstanbul: Zafer Yayınları, 2004.
- 99.** Mahmut Toptaş, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, İstanbul: Cantas Yayınları, 2004, 604 s.; İstanbul: *Anadolu Gençlik*, 2004, 604 s., *Anadolu Gençlik Dergisi* hediyesi: Müellifin *Şifa Tefsiri* isimli eserindeki meâlin yeniden gözden geçirilerek ve bazı ilaveler yapılarak yayımlanmış halidir.
- 100.** Salih Akdemir (ö. 2014), *Son Çağrı Kur'an*, 1. baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004; 3. baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, 621 s.
- 2005 **101.** Bahaeddin Sağlam, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Tebliğ Yayınları, 2005, 619 s.
- 102.** Mevlüt Akça, *Kur'an-ı Kerim Mealinin Manzum İfadesi*, Erzurum: Taner Ofset Matbaacılık, 2005, 381 s.
- 103.** Mustafa Dinçer, *Kur'an-ı Kerim Meali: Türkçe Çevirisinin Derlemesi*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 2005, 650 s.
- 104.** Ömer Sevinçgöl, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, 1. baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005, 720 s.
- 105.** Burhan Orhan, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Kitsan, [2005], 636 s.: Bazı baskılarında ismi "Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli" şeklindedir.
- 2006 **106.** Sadık Türkmen, *İniş Sırasına Göre Kur'an (Akıl ve Bilim Işığında Türkçe Çeviri, 1. Cilt Mekki Sureler)*, 1. baskı, İstanbul: Turksad21 Yayıncılık, 2006; 2. baskı, İstanbul: Turksad21 Yayıncılık, 2009.
- 107.** Abdurrahman Abdullahoğlu, *Ayetlerin İniş Sırasına Göre Kur'an Çevirisi*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006, 592 s.
- 108.** Recep İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal-Tefsir*, İstanbul: İnşa Yayınları, 2006, 3 cilt: Eserin metinsiz baskıları yanında 2007'de de nüzul sırasına göre tertip edilmiş baskıları da vardır.
- 109.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali*, 2. baskı, haz. Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret, 2006; İstanbul: İşaret, 2010, 1258 s.: Eser *Kur'ân-ı Kerim ve Meâl-i Şerîfi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001) adlı Elmalılı meâlinin genişletilmiş halidir.
- 110.** Mustafa Sağ, *Evrensel Çağrı Kur'an Meali*, İstanbul: Final Pazarlama, 2006: Edip Yüksel meâlinin kopyası olduğu iddia edilmiştir.
- 2007 **111.** Adil Ali Atalay Vaktidolu, *Kuran'ı Kerim Manzum Meali ve Tefsir Özeti*, 1. baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2007, 864 s.

- 112.** Ali Ünal, *Allah Kelâmı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Define Yayınları, 2007, XL + 1449 s.
- 113.** Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007, 605 s.
- 114.** Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali*, İstanbul: İşaret, 2007-2011, 8 cilt.
- 115.** Mahmud Ustaosmanoğlu, *Kur'an-ı Mecid ve Tefsirli Meal-i Alisi*, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2007, 128 + 605 s.
- 116.** Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, 1. baskı, Konya: Armağan Kitaplar, 2007.
- 117.** O. Mevlevi, Orhan Kuntman, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Konya: Şems Yayıncılık, 2007.
- 118.** Mustafa Yıldız, *Son Mesaj: Kur'an-ı Kerim ve Gerekçeli Türkçe Meal*, İstanbul, 2007; Ankara: Çıra Yayınları, 2013, 716 ve 696 s. (farklı iki boy).
- 2008 **119.** Abdullah Manaz, *Konularına ve Geliş Sırasına Göre Geliş Sebepleriyle Birlikte Kronolojik Türkçe Kur'an*, 1. baskı, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2008, 656 s.
- 120.** Abdülkadir Şener, M. Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*, İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası [Ankara], 2008, 604 + 32 s.; İzmir : Endülüs Yayınları, 2009, VII + 406 s.; gözden geçirilmiş 3. baskı, İzmir, 2011.
- 121.** Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara: Otto, 2008, 591 s.: Tercümenin gözden geçirilmiş yeni baskıları vardır.
- 122.** Mehmet Türk, *Allah'ın Kelamı: Meal-Tefsir*, 1. baskı, İstanbul: Edav Yayınları, 2008, 698 s.; 2. baskı, İstanbul 2010, 636 s.: Nüzul sırasına göre tertip edilmiş baskıları da vardır.
- 123.** Yusuf Işıcık, *Kur'an Meali*, 1. baskı, Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008, 473 s.; 2. baskı, Konya 2010.
- 124.** Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal, Tefsir*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008, XXXII + 1361 s.
- 2009 **125.** Murtaza Turabi, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, 1. baskı, İstanbul: Kevser, 2009.
- 126.** Sami Kocaoglu, *Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmeti Meali*, İstanbul: Zafer Matbaası, 2009, 607 + 179 s.; *Apaçık Kur'an ve Türkçe Meali*, 2. baskı, [İstanbul: Zafer Matbaası], 2010, 607+180 s.; İstanbul: Zafer Matbaası, 2012, 607+186 s.

127. İskender Ali Evrenosoğlu, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, İstanbul: Gün Yayıncılık, 2009, 2013, 2014; 496 s.: *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli* adıyla da basılmıştır.
128. Hüseyin Peker, *Son İlahi Mesaj Kur'an ve Açıklamalı Meali*, 1. baskı, Samsun: Ceylan Ofset, 2009; İstanbul: Gece Kitaplığı, 2015, 600 s.
- 2010 129. Ahmed Hulusi, *Allâh İlminden Yansımalarla Kur'an-ı Kerim Çözümü*, İstanbul: Kitsan, 2010, 752 s.
130. Hayrât Neşriyat İlmi Araştırma Merkezi Meâl Heyeti, *Kur'an-ı Kerim ve Muhtasar Kelime Meali*, İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2010, 91 + 5 + 604 s.
131. Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, 1. baskı, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010, 2 cilt: Eserin bazı açıklamaları çıkarılarak *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, 604 s.) adıyla yapılan baskıları da vardır.
132. Cemal Külünkoglu, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, [İstanbul]: Asır Ajans, 2010, 616 s.
- 2011 133. Hacı İnan, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, İstanbul: Dua Yayıncılık, 2011, 382 s.
134. Mahmut Özdemir, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Ankara: Sarıyıldız Ofset, 2011, 607 s.
135. Niyazi Kahveci, *İniş Sırası ve Sebepleri ile Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, Ankara: Sinemis Yayınları, 2011, 730 s.
- 2012 136. [Anonim], *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2012, 704 s.
137. Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012, 746 s.
138. Said Alpsoy, *Kur'an Nuru: Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Umran Yayınları [Dosteli Derneği Yayınları], [2012], 661 s.
- 2013 139. Mustafa Cemil Kılıç, *Anlamak İçin Türkçe Kur'an (Meal)*, İstanbul: Kamer Yayınları, 2013, 533 s.
140. Ömer Çelik, *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim: Meali ve Tefsiri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, 5 cilt.
141. Ömer Sevinçgöl, *Gençler için Kuran Meali*, İstanbul: Carpe Diem Kitap, 2013, 398 s.
142. Gazi Özdemir, *Son Davet: Kur'an*, İstanbul: Şira Yayınları, 2013, 880 s.: Eserin tam ismi, *Allah'ın Tek Dini İslam'a Son Davet: Kur'an: Arapçasının Okunuşu, Akıcı Anlamı, Türkçesi ve Güncel Yorumu İle* şeklindedir.

- 2014 **143.** [Anonim], *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali Kur'an Nuru*, İstanbul: Umran Yayınları, 2014, 667 s.
- 144.** [Anonim], *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, 1. baskı, İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları, [2014], 386 s.
- 145.** Yüksel Mert, *Kur'an-ı Kerim'in İnsanca Çevirisi*, İstanbul: Ares Kitap, 2014, 320 s.
- 146.** Ali Aslan İtik, *Kuran'ı Kerim Kelime Meali*, [y.y.], [2014], 1214 s.
- 147.** Ali Rıza Safa, *Kur'an-ı Kerim: Gerçek*, İstanbul: İleri Yayınları, 2014, 768 s.
- 148.** Ali Kara, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, 600 s.
- 149.** Veli Tahir Erdoğan, *Kur'an Bana Ne Diyor: Açıklamalı Meal*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2014, 688 s.
- 2015 **150.** [Anonim], *Türkçe Kur'an Meali*, İzmir: *İnsan Dergisi* Yayınları, 2015, 256 s.
- 151.** Tuncer Namlı, *Kur'an Aydınlığı: Kronolojik Kur'an Meali*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2015, 1303 s.
- [?] **152.** Gültekin Onan, *Kur'an Meali*: İnternet üzerinde yer alan meâlin matbu haline ulaşılammıştır. Meâl, Ali Bulaç meâlindeki bazı ıstılahların Türk-çeleştirilmesi suretiyle yapılmıştır.

1. Meâl Sadeleştirmeleri

- 1983 **1.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili Meali*, haz. Selahattin Kaya, Cahit Baltacı, Durali Yılmaz, Kerim Aytekin, Muhtar Yazır, İstanbul: Eser Neşriyat, 1983, 604 s.
- 1993 **2.** Hasan Basri Çantay (ö. 1964), *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, İstanbul: Risale Basın Yayın, 1993, 1 cilt: Bazı baskılarda eser adına ilave de yapılmıştır.
- 1994 **3.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâl*, haz. M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, İstanbul: Huzur Yayınevi, 1994, xxxiv+604 s.
- 4.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Mesut Okumuş, Ankara: Birleşik Dağıtım, 1994, 463 s.
- 1996 **5.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, haz. Muhammed Nur Doğan, İstanbul, 1996.
- 6.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali*, haz. Nedim Yılmaz, İstanbul: Hisar Neşriyat, 1996, 604 s.

- 1998 **7.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali*, haz. Sadrettin Gümüş, Yakup Çiçek, Muhsin Demirci, İstanbul, 1998; *Kur'an-ı Kerim: Yüce Meali*, İstanbul: İpek Yayınları, [t.y.], 345 s.
- [?]**8.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, haz. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Ankara: Akçağ, [t.y.], 704 s.; Ankara: Akçağ, 2006, 702 s.; İstanbul : Tuğra Kitap, 2011, 350 s.: 1990'lı yıllarda hazırlandığı tahmin edilmektedir.
- 9.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, haz. İbrahim Cumalıoğlu, İstanbul: Milliyet Yayınları, [t.y.], 522 s.: 1990'lı yıllarda hazırlandığı tahmin edilmektedir.
- 2000 **10.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, haz. Yakup Çiçek, Necat Kahraman, İstanbul: Temel Neşriyat, [2000], 606+29 s.; İstanbul: Temel Neşriyat, [2002], 30+606 s.
- 2002 **11.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, haz. Rauf Pehlivan, İstanbul: İstanbul Dağıtım, 2002. Diğer baskı: İstanbul, Motif Yayınları, 2008.
- 12.** Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, haz. Sadrettin Gümüş, Yakup Çiçek, Muhsin Demirci, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 2002, 600 s.
- 2004 **13.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali*, haz. Halil Uysal, Konya: Kitapkent, 2004.
- 14.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Mustafa Kasadar, İstanbul: Ravza Yayınları, 2004, 606+XIV s.
- 2005 **15.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, haz. Rauf Pehlivan, İstanbul: Motif Yayınları, 2005, 852 s.
- 16.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Muhtasar Hak Dini Kur'an Dili: Meal Tefsir*, haz. Nedim Yılmaz, İstanbul: Damla Yayınları, 2005, 1264 s.
- 17.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, haz. M. Sadi Çöğenli, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım Pazarlama Ticaret, 2006, 632 s.; *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, İstanbul : Huzur Yayın-Dağıtım, 2012, 448 s.
- 2006 **18.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Mehmed Göktaş, Nezir Ergenç, Mehmet Durmuş, Kayseri: Okyanus Yayıncılık, [2006], 320 s.
- 19.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, haz. Ali Arslan, Cengiz Yağcı, red. Düccane Cündioğlu, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2006, 612 s.

- 2007 **20.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Rıza Selçuk, İstanbul: Enes-Sarmaşık Yayınevi, 2007, 606 s.
- 21.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Mustafa Özel, İstanbul: Asır, 2007, 624 s.; *Kur'an-ı Kerim Meali Günümüz Türkçesi ile Sadeleştirilmiş Metin*, İstanbul: Ebabil Kitap Yayıncılık, 2015, 320 s.
- 2009 **22.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Necip Yılmaz, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009, 560 s.
- 2010 **23.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Lütfulah Müftüoğlu, İstanbul: Frekans Yayın-Dağıtım, [t.y.], 413 s.
- 24.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Lütfulah Müftüoğlu, Murat Haliloğlu, İstanbul: Telpa, 2010, 447 s.
- 25.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Abdülkadir Dedeoğlu, İstanbul: Tuğra Yayıncılık, 2010, 291 s.
- 26.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Meali*, haz. Osman Aracan, Ankara: Feryal Matbaası, [t.y.], 616 s.; İstanbul: Haktan Yayın Dağıtım, [t.y.], 624 s.
- 27.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Yüce Meali: Türkçe Açıklaması*, İstanbul: Şenyıldız Yayınevi, 2010, 464 s.
- 28.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, haz. Aydın Hız, Ordu: Serüven Kitap, 2010, 664 s.
- 29.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Yüce Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, haz. Hasan Karaosman, İstanbul: Burhan / Hürriyet, [t.y.]; *Günümüz Türkçesiyle Yüce Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali*, İstanbul: Burhan/Habertürk, 2011.
- 30.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Mehmet Şirin Doğan, İstanbul: Seda Yayınları, 2010, 638 s.
- 31.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Kasım Yayla, İstanbul: Merve Yayınları, [2010], 624 s.: Baskılar tarihsizdir. 2010 tarihinde basılan sadeleştirilmiş tefsirdeki meâl olabilir.
- 2011 **32.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, haz. Kahraman Yusufoğlu, İstanbul: [y.y.], 2011, 400 s.
- 33.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali*, haz. Nedim Yılmaz, İstanbul: Damla Yayınları, 2011.
- 34.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Arif Pamuk, İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2011, 630 s., 640 s. (iki ayrı boyda).

35. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Erdem Bilgin (ed.), İstanbul: Nuh Yayınları, 2011, 447 s.
36. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kelime Mealli Kur'an-ı Kerim Elmalılı M. Hamdi Yazır Meali*, haz. Taha Alp, Necip Yılmaz, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011, 604 s.: Eserde kelime meâli Taha Alp v.dğr., meâl de Necip Yılmaz tarafından yapılmıştır.
- 2012 37. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Renkli Kelime Mealli Kur'ân-ı Kerîm güncel Türkçe ile sadeleştirilmiş Elmalılı M. Hamdi Yazır*, İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2012, 620 s.: *En Kolay Okunan Hat ile Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli Güncel Türkçe ile Sadeleştirilmiş Elmalılı M. Hamdi Yazır* ismiyle basılanları da vardır.
38. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, Ankara: Altınpost, 2012, 528 s.
39. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, haz. Hamdi Döndüren, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2012, 752 s.
40. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Muhtasar Hak Dini Kur'an Dili: Meal Tefsir*, haz. Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret, [t.y.], 1243 s.; İstanbul: İşaret, 2012, 1520 s.; İstanbul: İşaret, 2013, 1416 s.: Osmanlıca yazma nüsha ile matbu nüsha karşılaştırarak hazırlanmış olup Elmalılı'nın orijinal metni korunmuştur. *Kur'an-ı Kerim meâli ve Muhtasar Tefsiri* adıyla yapılan 770 sayfalık baskısı da vardır.
- 2013 41. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kuran-ı Kerim Meali*, haz. Süleyman Doğan, İstanbul: Alya Yayınları, 2013, 287 s.
42. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Renkli Kelime Meali*, haz. Mehmet Şirin Doğan, Abdüsselam Tunç, İstanbul: Seda Yayınları, 2013, 640 s.
43. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kelime Anlamlı Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. M. Sadi Çöğenli, Abdullah Karakuş, İstanbul: Huzur Yayınları, 2013, 448 s.
44. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, İstanbul: Merve Yayınları, 2013, 624 s.
- 2014 45. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kuran-ı Kerim Türkçe Meali*, İstanbul: Gece Kitaplığı, 2014, 528 s.
46. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, haz. Kasım Yayla, Nevzat Dışbudak, Veysel Karaköse, Yasir Ünlü, İstanbul: Merve Yayınları, 2014, 614 s.

47. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, haz. Rauf Pehlivan, İstanbul: Motif Yayınları, 2014.

48. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul: Andaç Yayınları, 2014, 446 s.

49. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Kur'an-ı Kerim: Satır Arası Transkript ve Tecvid İle Türkçe Kelime Okunuşlu*, haz. Mehmet Şirin Doğan, İstanbul: Seda Yayınları, 2014, 639 s.: *Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır Meâli ve Transkript ve Tecvid ile Türkçe Kelime Okunuşu* adıyla basılanları da vardır.

2. Meâl Tercümeleri

- 1958 1. Muhammed Marmaduke Picktall (ö. 1936), *Kur'an-ı Kerim'in Manaları*, trc. M. Şevki Alaykatibioğlu, İstanbul: Hadise Yayınevi, 1958, 93 s.
- 1990 2. Abdülgaflar Han, *Türkçe Meali ile Kur'an-ı Kerim*, London [Tilford]: İslam International Publications, 1990, 1026 s.: Mirza Beşiruddin Ahmed'e ait *Tefsîr-i Sagîr* isimli Urduca tefsirin Türkçe tercümesidir. Sûre başlarındaki izahlar ise Melik Gulam Ferid'in yapmış olduğu İngilizce tercümeden alınmıştır. Çalışma Ahmedîyye Cemaatinin kuruluşunun 100'üncü yılı olan 1989 yılında 100 meâl projesinin bir parçası olarak yapılmıştır.
- 1996 3. Muhammed Esed (ö. 1992), *Kur'an'ın Mesajı: Meal-Tefsîr*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1996, 3 cilt.
- 2000 4. Muhammed Hamidullah (ö. 2002), *Aziz Kur'an*, 1. baskı, çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000, 768 s.
- 2002 5. İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1137/1725), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, haz. Nedim Yılmaz, İstanbul: Damla Yayınevi, 2002, 604 + 28 s.
6. İsmail Hakkı Bursevi (ö. 1137/1725), *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, haz. Nedim Yılmaz, İstanbul: Damla Yayınevi, 2002, 672 s.: Meâli hazırlayanlar *Ruhul Beyan Tefsiri* tercüme heyetidir. Ayrıca Nedim Yılmaz baştan sona meâli yeniden elden geçirerek hazırlamıştır.
- 2003 7. Ebu'l-A'lâ el-Mevdudi (ö. 1979), *Tefhimu'l-Kur'an Meali*, çev. Durmuş Bulgur, Konya: Yediveren, 2003, 506 s.
- 2004 8. Ebu'l-A'lâ el-Mevdudi (ö. 1979), *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali Tercümanı'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnkılab Yayınları, 2004, XXIV+605 s.
- 2008 9. Mevlana Muhammed Ali (ö. 1951), *Kur'an-ı Kerim Tercümesi ve Meali*, 1. baskı, çev. Ender Gürol, Ohio: Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam Lahore Inc., 2008; 104+1316 s.: Eserin iç kapaktaki ismi *Kuran-ı Kerim: Arapça Metinli Türkçe Tercüme ve Tefsir* şeklindedir.

- 2011 **10.** Muhammed Celal Şems, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Islamabad: Islam International Publication & United Kingdom: Sheephatch Lane Tilford, 2011, 1245 s.: Mirza Tahir Ahmed'in Urduca meâli ile Mevlana Sher Ali'nin İngilizce meâlinden istifade edilerek hazırlanmıştır.
- 2014 **11.** Abdulhalim Uveys el-Mısırî, Ali Abdulmuhsin Cebr el-Mısırî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Kısa Açıklamalı Türkçe Meâli*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2014, 512 s.

C. Tefsirler

- 1405 **1.** [Anonim], *Cevâhiru'l-Asdâf*, Ayasofya, nr. 191; DTCF, nr. B54, B55; Süleymaniye, Ali Emiri, Şer'iyye, nr. 60: İsfendiyar b. Bayezid'in (ö. 843/1439) isteğiyle oğlu İbrahim Çelebi (ö. 847/1443) için yazılmıştır.
- 1684 **2.** Gurabzâde Ahmed b. Abdullâh el-Bağdâdî (ö. 1099/1688), *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1292-1294 [1875-1877], 2 cilt, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 2290, 2291; Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 291.
- 1698 **3.** Şeyh İsmail Ustrumcavî (ö. 1110/1698), *Tefsîru'l-Kur'ân*: Tek cilt halinde Türkçe yazılmış bir tefsirdir.
- 1871 **4.** Osman Necâî Efendi (ö. 1293/1876), *Tefsîr-i Necâî*, İstanbul: Mühehdishâne-i Berri-i Hümayun Matbaası, 1288 [1871]: Matbu kısım Nebe-Fecr sûreleri arasını ihtiva etmektedir.
- 1890 **5.** Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895), *Tercüme-i Şerîfe*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yazmaları, nr. 412 ["Kur'an tercüme ve tefsiri (2, 3, 4, 6 cüzler)" adıyla kayıtlı]: Cevdet Paşa, Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirine başlamış, ancak Âl-i İmran sûresi, 3. âyete kadar gelebilmiştir.
- 1891 **6.** Mehmed Râif Efendi (ö. 1309/1891), *Tefsîr-i Şerîf*.
- 1897 **7.** İbrahim Şevki Efendi (ö. 1315/1897), *Kenz-i Mahfî*.
- 8.** İsmail Sadık Paşa (Kemâl) (ö. 1310/1892), *Tefsîr-i Kemâl*, Milli Kütüphane, Adnan Ötügen, nr. 159 (1294-1296/1897-1899); Süleymaniye, Dügümlü Baba, nr. 636, 637, 623 (1296/1878): Kur'an'ın tamamının manzum tefsiridir.
- 1898 **9.** Şemseddin Sami (ö. 1904), *Tefsîr-i Cedîd*.
- 1906 **10.** Bereketzâde İsmail Hakkı (ö. 1918), *Tefsîr-i Şerîf: Envâr-ı Kur'ân*, İstanbul: Sebilürreşâd Kütübhanesi, 1912: Bakara sûresi, 142. âyete kadar gelmiştir. Önce *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında tefrika edilmiştir. Kitap basıldıktan sonra Bakara 152-159'a kadarki kısım *Sebilürreşâd* mecmuasında tefrika edilmiştir.

- 1908 **11.** Süleyman Tevfik el-Hüseyni [Özzorluoğlu] (ö. 1939), *Tafsîlu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hilâfe [İstanbul]: Matbaa-yi Âmire, 1326 [1908], 8 s.: Bu Türkçe tefsirin sadece 1 forması basılabilmiştir.
- 1911 **12.** Tekaüdzâde İsmail Hakkı Efendi, *Tefsîr-i Âyât*, Milli Kütüphane, nr. A8775 (müellif hattı): Sultanahmet Camii'nde görevli iken cami dersi olarak yaptığı tefsir sohbetlerinin kendisi tarafından yazılmış halidir. A'râf sûresinin 54. âyetine kadar gelmektedir.
- 1915 **13.** Mehmed Vehbi Efendi [Çevik] (ö. 1949), *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul: Âmedî Matbaası - Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341 [1923-1925], 15 cilt. Latin harfli neşri: haz. Mümin Çevik, Üçdal Yayınları [Ahmet Sait Matbaası-Tan Matbaası], 1966-1971, 16 cilt: Tefsir 16 Kanunievvel 1331/21 Safer 1334 [29 Aralık 1915] tarihinde tamamlanmıştır.
- 1918 **14.** Musa Kazım Efendi (ö. 1920), *Safvetü'l-Beyân*, İstanbul: Matbaa-yi Âmire, 1336 [1918]: Tahminen Tevbe sûresine kadar gelmiştir. Matbu kısmı Bakara sûresinin 73. âyetine kadardır.
- 1922 **15.** Ali İrfân Bey (ö. 1344/1925'ten sonra), *Tefsîr-i İrfân*, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, nr. 25, 1351 sayfa: Üsküdar Mevlevihanesi'nde çilede iken 1341/1922 yılında telif edilmiştir. Bazı âyetler tefsir edilmemiş olsa da muhtasar tam tefsirdir.
- 1957 **16.** Şemseddin Yeşil (ö. 1968), *Füyûzât: Kur'an-ı Mübîn'in Meâlen Tefsîri*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası-Sinan Matbaası-Yaylacık Matbaası, 1957-1959, 7 cilt: Eserin farklı cüzleri ve sûreleri ihtiva eden kısımları 1939'dan itibaren farklı tarihlerde neşredilmiştir.
- 1959 **17.** İsmail Ferrûh Efendi (ö. 1256/1841), *Kur'an-ı Kerim ve Meali Mevakib Tefsiri*, haz. Süleyman Fahir, İstanbul: Bütün Kitabevi, 1959, 692 s.
- 1962 **18.** Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1962-1966, 8 cilt.
- 1965 **19.** Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul: Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965-1985[?], 16 cilt.
- 1974 **20.** Ali Ekrem Orbay, *Hidayetül İnsan fî Tefsirül Kur'an: Bu Kur'an Tefsiri İnsanları Hidayete İyşal Eder: Bakara Suresi: Cilt: 1*, Konya: İrfan Matbaası [İstanbul], 1974: Müellif mukaddimede eserinin 8 cilt olduğunu beyan etmiştir. Birinci cilt dışındakilere ulaşmak mümkün olmamıştır.
- 1978 **21.** Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982: Bakara sûresinin 176. âyetine kadardır. Mukaddime 18 Şubat 1978 tarihlidir.

- 1984 **22.** Talat Koçyiğit (ö. 2011), İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984; İkinci cilt: Talat Koçyiğit, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1990: Birinci cilt Bakara sûresinin sonuna, ikinci cilt Nisa sûresinin 115. âyetine kadardır. Talat Koçyiğit tefsiri tamamlanmış olup Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında basılacaktır.
- 1985 **23.** Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İzmir: Anadolu Yayınları, 1985-1987.
- 1988 **24.** Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1989-1991, 11 cilt: Eserin yazımına 1978 yılında başlanmış, 1982'de birinci cildi neşredilmiştir. Bu neşirde birinci cilt yeniden gözden geçirilerek ilaveler yapılmıştır.
- 1989 **25.** Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri: Hülasatü't-Tefasir*, İstanbul: Arslan Yayınları, 1989, 16 cilt.
- 1991 **26.** Mahmud Ustaosmanoğlu, *Ruhu'l-Furkan Tefsiri*, İstanbul: Sıraç Kitabevi, Ahıska Yayınları, 1991-[:?]: Şu ana kadar 18 cildi yayımlanmış olup Yunus sûresinin 14. âyetine kadar gelmiştir. 57 cilt olması beklenmektedir.
- 1993 **27.** Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim'in Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993-1998, 8 cilt.
- [??] **28.** Selami Çekmegil, *Çoban Tefsiri: Aktüel Tefsir*: İnternet üzerinde yer alan meâlin matbu haline ulaşılammıştır. 1990'lı yılların sonlarında neşredildiği tahmin edilmektedir.
- 2001 **29.** Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: İşaret Yayınları, Bayraklı Yayınları, 2001-2007, 21 cilt.
- 2002 **30.** A. Metin Saruhan, *Asr-ı Saadet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali ve Tefsir = Asr-ı Saadet Tefsir*, İstanbul: Erkam Matbaası, 2002-2005, 8 cilt; İstanbul: MY Kitap Yayıncılık, 2011, 8 cilt.
- 2003 **31.** Abdullah Parlıyan, *Kur'an-ı Kerim ve Özlü Tefsir: Tefsirlerin Özü*, Konya: Konya Kitapçılık, 2003, 604+50 s.
- 32.** Ali Küçük, *Besairu'l-Kur'an*, İstanbul (Konya?): Adım, 2003, 10 cilt; yeni baskıları 17 cilt.
- 33.** Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003-2004, 5 cilt. Meâl kısmı müstakil olarak da neşredilmiştir (*Kur'an Yolu Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014, 604+2+XXXI s.).
- 2006 **34.** Mehmet Zeki Duman (ö. 2013), *Beyanu'l-Hak Kur'an'ın Nuzul Sırasına Göre Güncel Tefsiri*, Ankara: Fecr Yayınları, 2006, 3 cilt.

35. Semra Kürün Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri: Tefsîru'l-Kârî*, Malatya: Nida Dergisi Yayınları [Step Ajans], 2006-2009, 8 cilt: Sekizinci cilt Taha sûresi ile bitmektedir.
- 2007 36. Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyinü'l Kur'an İşte Kur'an*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007-2010, 11 cilt; İstanbul: İşaret Yayınları, 2015, 8 cilt.
- 2012 37. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, 5 cilt.
- 2013 38. Hasan Elik, Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı*, İstanbul: Fikir Yayınları, 2013; İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
39. Atilla Fikri Ergun, *Tefsîru'l-Büsrâ: İyi Haber Kur'an*, İstanbul: Kibele, 2013, 467 s.: *Nüzul Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Tefsiri (I), Vahyin İlk Yılları* alt başlığını taşımaktadır. Muhtemelen eserin devamının da neşredilmesi planlanmaktadır.
- 2015 40. Hüseyin Taşçı, *Kur'an-ı Kerim Rivayet ve Dirayet Tefsiri*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2015, 5 cilt.

1. Tefsir Sadeleştirmeleri

- 1956 1. Tefsiri Mehmed Efendi (ö. 1111/1699), *Kur'anı Kerim Meali ve Tefsiri: Tıbyan Tefsiri*, haz. Süleyman Fahir, İstanbul: Bütün Kitabevi, 1956-1957, 4 cilt.
- 1980 2. Tefsiri Mehmed Efendi (ö. 1111/1699), *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri: Tıbyan Tefsiri*, haz. Süleyman Fahir, Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1980, 4 cilt: Süleyman Fahir neşrinin Ahmed Davudoğlu tarafından gözden geçirilmiş baskısıdır.
- 1992 3. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. İsmail Karaçam, İstanbul: Azim Yayıncılık, 1992, 10 cilt.
4. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. M. Nur Çetin, İstanbul: Şura-Çelik Yayınevleri, [1992], 9 cilt.
- 1993 5. Ebu'l-Leys Semerkandî (ö. 373/983), *Tefsîru'l-Kur'an*, haz. Mehmet Karadeniz, İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1993-1996, 6 cilt; İstanbul: Özgü Yayınları, 2008, 6 cilt: Musa İznîkî tercümesinin sadeleştirilmiş halidir.
6. Tefsiri Mehmed Efendi (ö. 1111/1699), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Yüce Meâlî*, nşr. Süleyman Fâhir, İstanbul: [Huzur Yayınları ?], 1993.
- 1999 7. Tefsiri Mehmed Efendi (ö. 1111/1699), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Yüce Meali*, haz. İsmail Kurt, Ayhan Yalçın, İstanbul: Huzur Yayınları, [1999], 640 s.
- 2000 8. Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. [Heyet]: Harf Information Technology firması tarafından Kur'an-ı Kerim Programı, sürüm 8 CD'nde dağıtılmak üzere hazırlanmıştır.

- 2003 **9.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Din Kur'an Dili*, haz. Sıtkı Güllü, tak. M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, İstanbul: Huzur Yayınevi, 2003, 10 cilt.
- 2012 **10.** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Kasım Yayla, İstanbul: Merve Yayınları, 2012, 10 cilt.
- 2015 **11.** Mukatil Bin Süleyman (ö. 150/767), *Muhtasar Tefsir-i Kebir*, haz. İsmet Uçma, Servet Özel, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015, 1376 s.

2. Tefsir Tercümeleri

- 1434 **1.** Mûsâ el-İznîkî (ö. 838/1434), *Enfesü'l-Cevâhir = Tercüme-i Tefsîr-i Ebi'l-Leys es-Semerkandî*, İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1983, 2 cilt, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, nr. 436 (müellif hattı, En'am - Kehf 26): Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'e (ö. 865/1461) ithafen yazılmıştır.
- 2.** Mûsâ el-İznîkî (ö. 838/1434), *Tefsîru'l-Lübâb*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, nr. 435, 2. cilt (müellif hattı, Al-i İmran 92 - Hud); TSMK, K. 561, 3. cilt (Yusuf - Hac).
- 1439 **3.** [Anonim], *Aynu'l-Hayât fî Tefsîri Kelâmi Hâliki'l-Berîyyât bi-İrâdi Ahseni'l-İtirazât*, Süleymaniye, Hüdai, nr. 105; Süleymaniye, M. Arif - M. Murad, nr. 171, 1. cilt; Süleymaniye, Serez, nr. 182, 2. cilt; Süleymaniye, Hüdai, nr. 105, 3. cilt; Süleymaniye, Ali Emiri Şer'iyye, nr. 56, 4. cilt; İsfendiyyar b. Bayezid'e (ö. 843/1439) ithafen, Zemahşerî tefsirinden istifade edilerek yazılmıştır.
- 1531 **4.** [Anonim], *Ebü'l-Leys Tefsiri Tercümesi*, Erzincan Milli Kitaplığı, nr. Tefsir 69, Genel 602: Musa İznîkî tercümesinden bir hayli farklıdır. Bayburt Kalesi imamı Hacı Hasan Seydâ (Seyyidi) tarafından 6 Receb 951 (1531) tarihinde istinsah edilmiştir.
- 1545 **5.** Selanikli Ali b. Velî b. Hamza (ö. 952/1545'ten sonra), *Tefsîru Kelâmi'l-Kadîm ve Kur'âni'l-Azîm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 70 (tam nüsha), nr. 255 (bazı sureler): Hüseyin el-Vaiz el-Kâşîfî'nin *el-Mevâhibü'l-Aliyye* isimli Farsça tefsirinin tercümesidir.
- 1573 **6.** Ebü'l-Fazl el-Bidlisî (ö. 982/1574), *Terceme-i Tefsîr-i Mevâhib-i Aliyye*, Üniversite, TY, nr. 1195 (Kehf sûresinin 74. âyetine kadar); Diyanet İşleri Başkanlığı Yazmaları, nr. 155.
- 1629 **7.** Bigalı Abdülkadir b. Osman Kadîrî Efendi (Vehbi-i Yemânî) (ö. 1065/1654'ten sonra), *Tefsîru'l-Kur'ân ve Tenvîru'l-İrfân*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraçcıoğlu, nr. 105-106 (müellif hattı); Süleymaniye, Reisül-küttâb, nr. 855: Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-tenzîl* isimli tefsirinin tercüme ve şerhidir. 1039-1040/1629-1630 yıllarında yazılmış, Sultan IV. Murad'a (ö. 1050/1640) ithaf edilmiştir.

- 1635 **8.** Şeyh Ömer Adulî (ö. 1044/1635'ten sonra), *Tefsîr-i Terceme-i Mevâhib-i Aliyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 22, 23: 1044/1634 yılında Sultan IV. Murad'a (ö. 1050/1640) ithafen telif edilmiştir.
- 1642 **9.** Şah Muhammed es-Sıddîkî el-Manastîrî (ö. 1052/1642), *Nehri'd-Dekâik fi Tercemeti Bahri'l-Hakâik*, Milli Kütüphane, nr. 2131.
- 1669 **10.** Tefsîrî Mehmed Efendi (ö. 1111/1699), *Terceme-i Tefsîr-i Tîbyân*, Kahire: Bulak Matbaası, 1257 [1841], 2 cilt; Süleymaniye, Ayasofya, nr. 82: Sultan IV. Mehmed'in isteği üzerine, Hızır b. Abdurrahman el-Ezdi'nin (ö. 773/1371) *et-Tîbyân fi tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsiri esas alınarak telif edilmiştir.
- 1771 **11.** Ali Efendi el-Birgîvî (ö. 1185/1771), *Terceme-i Tefsîri'l-Beyzâvî*.
- 1801 **12.** Ebû't-Tevfîk Şeyh Seyyid İbrahim Sırrî, *Terceme-i Tefsîr-i Hâzin*, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, nr. 3163, 3164: 1216/1801 yılında Samanizâde Ömer Hulusî Efendi'nin (ö. 1227/1812) Fatih'teki kalenderhanesinde yazılmıştır. Hâzin'in *Lübâbü't-te'vil* isimli tefsirinin tercümesidir. Yazma nüshası Fatiha-Hicr sûreleri arasını ihtiva etmektedir.
- 1830 **13.** İsmail Ferrûh Efendi (ö. 1256/1841), *Tefsîr-i Mevâkib: Terceme-i Tefsîr-i Mevâhib*, İstanbul: Matbaa-yi Âmire, 1282 [1865], 2 cilt; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 8949 (müellif hattı): Hüseyin el-Vâiz el-Kâşîfî'nin *el-Mevhibuü'l-Aliyye* isimli Farsça tefsirinin tercümesi olup 1246/1830 yılında telif edilmiştir.
- 1886 **14.** İngiliz Kerim Efendi (1303/1886), *Terceme-i Tefsîr-i Begavî*.
- 1910 **15.** Yusuf Sıddık b. Abdurrahman ej-Jirki el-Çerkesî (ö. 1342/1924'ten sonra), *Terceme-i Tefsîr-i Te'vilât-ı Kâşânî*, Süleymaniye, Nuri Arlasez Koleksiyonu, nr. 223 (müellif hattı): Kemâlüddin Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsirinin tercümesidir. Fâtiha ve Bakara sûrelerini ihtiva etmektedir.
- 1912 **16.** Serbestzâde Ahmed Hamdi (ö. 1939), *Tercümân-ı Kur'ân*: 7 ciltlik müellif nüshası, oğlu Süreyya Serbest tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Kadı Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl* adlı tefsirinin tercümesidir. Eser 1330-1334/1912-1916 yılları arasında yazılmıştır.
- 1970 **17.** Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), *Fi Zilâli'l-Kur'ân: Kur'an'ın Gölgesinde*, çev. M. Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1970-[1979], 16 cilt.
- 1984 **18.** İbn Kesir (ö. 774/1373), *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984-1989, 16 cilt; İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul, 1991, 1992.
- 1987 **19.** Kemaluddin Abdurrezzak el-Kaşani (ö. 887/1468), *Te'vilat-ı Kaşaniyye: Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*, çev. Ali Rıza Doksanyedi, yeni yazıya aktaran Muhammed Vehbi Güloğlu, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1987-1988, 3 cilt.

- 1988 **20.** Fahrüddin er-Râzî (ö. 1205), *Tefsir-i Kebir: Büyük Kur'an Tefsiri*, çev. Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, Sadık Doğru, Ankara: Akçağ, 1988-1992, 23 cilt.
- 21.** Muhammed Mahmud Hicâzî (ö. 1972), *Furkan Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: İlim Yayınları, [1988], 6 cilt.
- 1989 **22.** Said Havvâ (ö. 1989), *el-Esas fi't-Tefsir*, çev. Beşir Eryarsoy, [bazı ciltlerde Abdüsselam Arı, Ahmet Ağırakça, Harun Ünal'ın katkılarıyla], İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989-1992, 8 cilt.
- 23.** Seyyid Kutub (ö. 1966), *Asrın Tefsiri Fî Zılâl-il Kur'an: Kur'an'ın Gölgesinde*, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yılmaz, Mehmet Yolcu, Lütfullah Bender, İbrahim Türk, İbrahim Balcı, İbrahim Tüfekçi, İbrahim Türklü, İstanbul: Dünya Yayınları, 1989, 10 cilt.
- 1990 **24.** Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Vakfı, İz Yayıncılık, 1990, 7 cilt: Âyetlerin meâlinde, Sadrettin Gümüş'ün de aralarında bulunduğu altı kişilik heyet tarafından yapılan Kur'an meâli esas alınmış, ancak tefsirle farklılık gösteren yerlerde Sâbûnî'nin görüşü tercih edilmiştir.
- 1992 **25.** Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), *Fi Zilali'l-Kur'an*, çev. Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerim Ünal, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, Niyazi Beki, Abdulhamit Birşık, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1992, 12 cilt.
- 26.** İbn Kesir (ö. 774/1373), *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri: Kur'an-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri*, iht. Muhammed Ali es-Sâbûnî, çev. Arif Erkan, İstanbul: Sağlam Yayınları, 1992, 6 cilt.
- 1995 **27.** İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Muhtasar Taberi Tefsiri*, iht. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Salih Ahmed Rıza, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1995, 6 cilt.
- 28.** İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Muhtasar Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, iht. Muhammed Ali es-Sâbûnî, çev. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, Halit Sevimli, Harun Ünal, Hasan Hüseyin Tunçbilek, Hüseyin Kayapınar, İbrahim Tüfekçi, İlyas Karşlı, Muharrem Önder, Mustafa Aydın, Süleyman Mollaibrahimoğlu, Yahya Alkın, İstanbul: Damla Yayınları, 1995, 10 cilt: Tercüme ve meâller Durak Pasmaz ve Hüseyin Kayapınar tarafından gözden geçirilmiş, son okumayı Mehmet Doğru yapmıştır.
- 1996 **29.** İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), *Taberi Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996, 9 cilt.
- 1997 **30.** Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Çağımızın Anlayışıyla En Büyük Kur'an Tefsiri Tefsiru'l-Merağî ve Tercümesi*, çev. Ali Fikri Yavuz, Abdullah Aydın, A. Vehbi Yavuz [Yunus Vehbi Yavuz], Mehmet Yalar, İstanbul: Aydınlar Yayınevi, 1989, 23 cilt olarak planlanmış olsa da iki cildi basılabilmektedir.

31. Celâleddin Mahallî (ö. 864/1459), Celâleddin Süyûtî (ö. 911/1505), *Celâleyn Tefsiri Tercümesi*, çev. Ali Rıza Kaşeli, İbrahim Serdar, Yusuf Şensoy, İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, 1997, 3 cilt.
32. Ebûbekir Câbir el-Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsir Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu*, çev. Vahdettin İnce, Ziya Eryılmaz, Salih Uçan, Ahmet Özdemir, Ali Keleş, Ahmet Varol, Konya: Mektup Yayınları, 1997, 10 cilt; İstanbul: Miraç Yayınları, [t.y.].
33. Ebu'l-A'la el-Mevdûdî (ö. 1979), *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Ahmed Asrar, İstanbul: Bengisu Yayıncılık, 1997, 7 cilt.
34. İmam Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc, 1997-2003, 19 cilt.
35. Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'l-Münir*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, İstanbul: Risale, 1997, 15 cilt.
36. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Rûhu'l Beyân: Kur'ân Meali ve Tefsiri*, çev. [Heyet], İstanbul: Erkam Yayınları, 1997-[: Yayını devam ediyor. 21 cildi basılmıştır.
- 1998 37. M. İzzet Derveze (ö. 1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs: Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, İstanbul: Ekin Yayınları, 1988, 7 cilt.
- 1999 38. Abdülmuteâl es-Sa'idî, *Edebi Mesaj Kur'an*, çev. Hüseyin Elmalı, İzmir: Anadolu Yayınları, 1999, 1 cilt; İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
39. Muhammed Hüseyin Tabatabai (ö. 1982), *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, çev. Vahdettin İnce, Salih Uçan, İstanbul: Ekin Yayınları, 1999-[: Yayını devam ediyor. 11 cildi basılmıştır.
- 2000 40. Mir Muhammed Kerim Baküvi, *Gerçeğin Doğuşu: Alevi Kur'an Tefsiri*, haz. Ahmet Dolunay [Bedir], İstanbul: Merkür Yayınları, 2000, 2 cilt; Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2012, 804 s.: İkinci baskı Ahmet Bedir ismiyle neşre-dilmiştir.
- 2003 41. Nesefî (ö. 710/1310), *Tefsîru'n-Nesefî: Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, çev. Mustafa Kasadar, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003-2011, 10 cilt.
- 2005 42. Celâleddin Mahallî (ö. 864/1459), Celâleddin Süyûtî (ö. 911/1505), *Kelime Anlamlı Celâleyn Tercümesi*, çev. Taha Alp, Abdulkadir Yılmaz, Orhan Ençakar, İstanbul: Yasin Yayınları, 2005-2006, 5 cilt.
- 2006 43. Ali b. Yahya es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulum Tefsiri*, çev. Ali Kara, İstanbul: Mutlu Ticaret, [t.y.], 6 cilt.

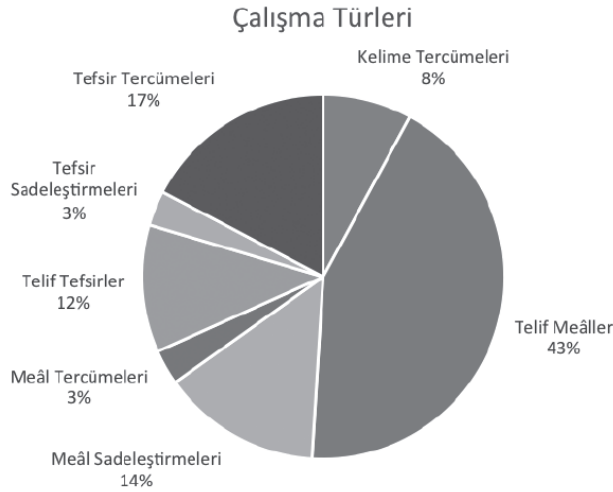
44. Ebu Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî (ö. 1956), *Tefsîru's-Sa'dî*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba, 2006, 5 cilt.
45. Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), *Ebussuûd Tefsiri: Kur'an-ı Kerim'in Meziyetlerinin Akl-i Selime Açıklanması*, çev. Ali Akın, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006, 12 cilt.
46. Mukatil bin Süleyman (ö. 150/767), *Tefsir-i Kebir*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret, 2006, 4 cilt.
- [?]? 47. Seyfuddin el-Muvahhid, *Davetçinin Tefsiri*, çev. İbrahim Özsoy, İstanbul: Hak Yayınları, [t.y.], 9 cüzü çıkmıştır: Eser sadece elektronik ortamda dağıtılmaktadır. Matbu haline ulaşamamıştır.
- 2010 48. İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Kur'an-ı Kerim Tefsiri Zadü'l Mesir fi İlmi't Tefsir*, çev. Abdulvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2010, 6 cilt.
49. Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240), *Tefsir-i Kebir Te'vilat*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitsan Yayınları, [t.y.], 2 cilt.
50. Kadi el-Beydavî (ö. 685/1286), *Muhtasar Beydavi Tefsiri: Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, çev. Şadi Eren, İstanbul: Selsebil Yayınları, 2010, 4 cilt: Kitaptaki meâl, Şadi Eren'e aittir.
- 2011 51. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *İbn Kayyim Tefsiri: Bedâiu't-Tefsir*, çev. Harun Ögmüş, Ahmet Ağırakça, Mehmet Emin Çimendağ, Halil Aldemir, Mehmet Ali Kara, Savaş Kocabaş, İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2011, 4 cilt.
52. İbn Kesir (ö. 774/1373), *İbn Kesir Büyük Kur'an Tefsiri*, çev. Abdülvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, 10 cilt.
53. Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935), *Menâr Tefsiri: Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim: Tefsiru'l-Menâr*, çev. Mehmet Erdoğan, Ali Rıza Temel, Harun Ünal, Niyazi Beki, Nusrettin Bolelli, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011-[?]; İstanbul: Ekin Yayınları, 2014, 14 cilt.
54. İbn Kesir (ö. 774/1373), *İbn Kesir Tefsiri -Tam Metin-*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, çev. Beşir Eryarsoy, Savaş Kocabaş, İstanbul: Polen Yayınları, 2011-[?], 12 cilt.
- 2013 55. Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri: Letâifu'l İşârât*, İstanbul: İlkharf Yayınları, 2013, 5 cilt.
56. Muhammed Abid el-Câbirî (ö. 2010), *Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak: Fehmu'l-Kur'an: Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları, 2013, 3 cilt.

- 2014 **57.** Ali İhsan Türcan, *Nahcivanî (Nîmetullah bin Mahmûd Şeyh Elvan) tefsiri (el-fevâtih-ul-İlâhiyye vel-Mefâtih-ul-Ğaybiyye)*, [Ankara]: Ayrıntı Basımevi, 2014, c. 1, (vii+808 s.).
- 58.** İbn Acibe el-Hasenî (ö. 1224/1809), *Bahrül-Medid fî Tefsiril-Kurânîl-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014, 712 s.
- 2015 **59.** İbn Kesir (ö. 774/1373), *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, çev. Savaş Kocabaş, İstanbul: Polen Yayınları, 2015, 7 cilt.
- 60.** Mecdi Fethi es-Seyyid, *Gençler İçin Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, [2015], 4 cilt.
- [?] **61.** Ebu Hasan el-Vahidi (ö. 468/1076), *el-Veciz Tefsiri*, çev. Mehmet Ali Kara: Eser sadece elektronik ortamda dağıtılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu Türkçesiyle yapılan Kur'an tercüme türleri, tarihi bilinen (1401) ilk örneğinden bu yana 6 asrı aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu süre zarfında çok sayıda ve farklı türlerde Kur'an tercümesi ortaya çıkmıştır. Tefsir eserlerinin içindeki meâller de dahil olmak üzere bu çalışmada ismi zikredilen eser sayısı 353 tanedir. Bunlar içerisinde kelime meâli veya satır altı tercüme türündeki eser sayısı 28; telif, sadeleştirme veya tercüme türündeki meâl sayısı 213; yine telif, sadeleştirme veya tercüme türündeki tefsir sayısı da 112'dir.

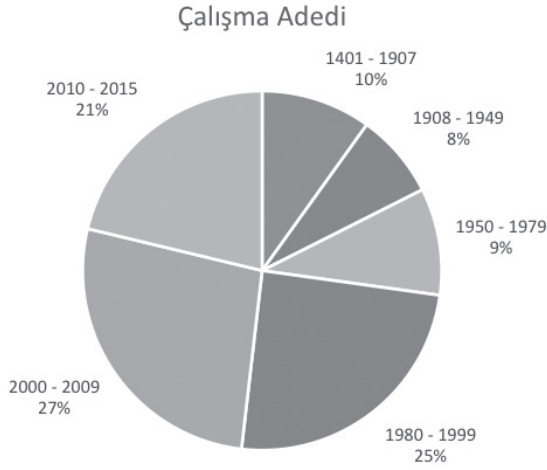
Şekil 1 Türlerine göre eserlerin yüzdeleri

Adı zikredilen eserlerin 290'a yakını son 100 yıllık, yarısından fazlası son 25 yıllık zaman diliminde yazılmıştır. Bilhassa 1995 yılından itibaren görülen bu artış 2006 yılında 20 farklı meâl çalışması ilk kez neşredilmek suretiyle zirveye çıkmıştır. 1992 yılından itibaren her yıla yaklaşık 10 meâl neşri düşmektedir.

Dönem	Yıl Aralığı	Kelime Meâlleri	Telif Meâller	Meâl Sad.	Meâl Ter.	Telif Tefsirler	Tefsir Sad.	Tefsir Ter.	Adet
Klasik Dönem	1401 - 1907	11					14	10	35
Tefsirden Meâle Geçiş Dönemi	1908 - 1949				20		2	5	27
Yeniden Diriliş Dönemi	1950 - 1979		1	1	23	2	1	6	34
Hareketlenme Dönemi - 1	1980 - 1999	2	9	2	40	5	22	7	87
Hareketlenme Dönemi - 2	2000 - 2009	12	13	6	46	2	8	8	95
Hareketlenme Dönemi - 3	2010 - 2015	3	27	2	23	2	14	4	75
Toplam		28	50	11	152	11	61	40	353

Şekil 2 Dönemlerine göre eserlerin yüzdeleri

Türkçe meâllerin tarihine bütün olarak baktığımızda, bu kısa dönem içerisinde geçmiş ile mukayese edilemeyecek kadar çok sayıda meâl yapıldığı açıktır. Bu da tabii olarak bu dönemde niçin bu kadar çok meâl yapıldığının sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

Şüphesiz Türk siyasetinde zaman zaman görülen dalgalanmalar, medyada cereyan eden din tartışmaları ve bu tartışmalarda “İslam Kur’an’dan ibarettir” vurgusunun sıkça tekrarlanması, 11 Eylül saldırısı gibi dünya siyasetine etki eden olaylar neşredilen meâl sayısının artmasında etkili olmuştur. Bu tür olay ve tartışmalar toplumdaki ilgiyi Kur’an’a yöneltmiş; bazen artan talebi karşılamak, bazen de bu ilgiyi kazanca dönüştürmek maksadıyla çok sayıda meâl okuyucuya arz edilmiştir.¹²⁶ Nitekim bir yayıncının basmış olduğu meâli tanıtım sadedinde kurduğu şu cümleler bu yaklaşımın bir tezahürü olsa gerektir: “*Bu kitapla meal okuma anlayışınız değişecek! Bir kere okuyacak, iki kere anlayacaksınız!.. Türkiye’de ilk defa 21 renkli Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe mealı...*” Bu ifadeyle yayıncı neşrettiği eserin içeriği yerine şekline önem atfetmiş görünmektedir. Yine birbirinden kopyalamak suretiyle yeni bir çalışma görüntüsü verilerek yapılan neşir faaliyetleri de konunun ticarî kazanç vesilesi yapıldığının başka bir göstergesidir. Bunların başında Elmalılı türevleri gelse de konunun en bariz örneği belki de Edip Yüksel’in çalışmasının Mustafa Sağ tarafından, sadece ismi değiştirilmek, içeriği ise aynen kopyalanmak suretiyle oluşturulduğu yönündeki iddiadır.¹²⁷

Türkiye’deki dinî grup ve cemaatlerin kendilerine mahsus bir meâl edinmek istemesinin de meâl sayısının artmasında bir etkisi vardır.¹²⁸ Ancak bunun diğer etkenler yanında zayıf kaldığı söylenebilir. Zira meâl adedi, cemaat adedi ile mukayese edilemeyecek kadar fazladır. Öte yandan her cemaatin meâl edinmek istemesi, sayının artmasının önünde bir engel olarak da görülebilir. Çünkü herhangi bir cemaat kendine, itibar ettiği bir meâl edinince artık yeni bir meâle ihtiyaç duymaz, belki bunu hoş da karşılamaz.

Öte yandan, şüphesiz aynı dönemde ortaya çıkan olumlu örnekler de çoktur. Ancak bunların ortaya çıkmasında daha önceki olumsuz örneklerin etkisi göz ardı edilemez. Çünkü ehil olmayan kişiler tarafından yapılan meâllerin karşısına, ehil olanların doğrusunu çıkarma gayreti içinde olmaları gayet tabiidir. Ayrıca 90’lı yıllarda Kur’an’ın anlaşılması ve yorumlanması üzerinde teorik düzeyde cereyan eden hararetli müzakereler de yavaş yavaş netice vermeye başlamış; bu müzakere ortamında yetişenler, artık istikrara kavuşmuş olan fikirlerini pratiğe dökerek savundukları fikirler doğrultusunda meâl çalışmaları ortaya

126 Bu dönemde cereyan eden tartışmalar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, “Türkçedeki Telif/Tercüme Meallerin Tanıtılması”, *Tefsir ve Toplum*, s. 16-19.

127 Bkz. 06.01.2016, <http://19.org/tr/hirsiz-mustafa-sag/>.

128 Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Adem Demir, “Cemaatler Arası Meal Savaşı”, *Newsweek Türkiye*, 5 Temmuz 2009, s. 54.

koymuşlardır. Nitekim ilahiyat camiasının yetiştirdiği çok sayıda akademisyenin yaptıkları meâl ve tefsir çalışmalarını bu bağlamda görmemiz mümkündür. Sayıları gün geçtikçe artan akademisyenlerin birikimlerini topluma yansıtmak istemeleri gayet tabiidir. Şüphesiz bunun araçlarından bir tanesi de meâldir. Bu nedenle 80'li yıllardan itibaren akademisyenlerce hazırlanan meâllerin sayısının bir hayli yekûn tuttuğu görülmektedir.¹²⁹

Şekil açısından bakıldığında tarihsel süreç içerisinde iki farklı meâl tarzının ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi âyette geçen kelimelerin alt tarafına anlamlarını yazma şeklinde gerçekleştirilen satır altı veya satır arası tercümelerdir. Bunlar modern dönemlerde bazen satır altı yerine kelimeleri liste şeklinde yukarıdan aşağıya doğru sıralamak, anlamlarını da karşılıklarına yazmak şeklinde, bazen de düz cümle şeklinde Arapça ibaredeki kelimelerin karşılığı olan ifadeleri aynı renkle göstermek suretiyle ortaya çıkmaktadır. Arapçanın söz dizimi ile Türkçenin söz diziminin farklı olması, bu tarz yapılan meâllerde mananın doğru anlaşılmasına kısmen engel olmaktadır. İkinci meâl tarzı ise Arapça ibareleri anlam bütünlüğünü gözeterek düz cümle halinde tercüme etmektir. Bu tarzda da bazen Kur'an'ın her bir âyeti bağımsız şekilde tercüme edilmeğe çalışılırken ekseriyetle de mana bütünlüğü göz önüne alınarak bazen birkaç âyet bir arada tercüme edilmiştir. Her iki tarzda da lafzî veya tefsirî tercüme tekniğini kullanmak mümkün olmakla birlikte satır altı tercümeler ekseriyetle lafzî tercüme şeklinde yapılırken, açıklamalı tercümelerde lafza bütünüyle bağlı kalmak çok mümkün olmadığından tefsirî tercüme tekniği daha çok kullanılmıştır.

Meâller genellikle sûrelerin mushafta yer altıkları tertibe riayet ederek hazırlanmıştır. Ancak 90'lı yılların ortalarından itibaren birkaç meâlin "nüzul sırası" esas alınarak tertip edildiği görülür. 2000'li yıllardan sonra birçok meâl mushaf tertibi yanında nüzul tertibine göre de sıralanarak neşredilmiştir. Bilindiği üzere, mushaflarda, sûreler ve âyetler, nazil oluş sırasına göre tertip edilmemiştir. Ancak âyetlerin nazil oluş sırası Kur'an mesajının gelişim seyrini göstermesinin yanında gelişen olaylarla âyetlerin irtibatını daha açık biçimde ortaya koyması bakımından da daha iyi anlaşılmalara yardımcı olduğundan ilk asırlardan beri Kur'an'la meşgul olanların ilgisini çekmiştir. Ancak bu konunun tek dayanağının Sahabe olması, onlardan gelen beyanların da yetersiz olması hasebiyle âyetlerin nüzul sırası hakkında elimizde çok az bilgi vardır. Sûrelerin nüzul sırasına dair sahabe-den İbn Abbas'a, tâbiûndan Mücahid'e nispet edilen bazı rivayetler var ise de bunların sıhhati bir yana, Bakara sûresi gibi, nüzulü 10 yılı aşan bir sûreyi sabit bir yerde göstermesi açısından da gerçekçi bir bilgi sunmaktan uzaktırlar. Son yüzyıl içinde gerek Batıda, gerek İslam âleminde âyetlerin nüzul sırasını tespit etmede farklı yöntemler kullanılmak suretiyle âyetler için nüzul tertibini gösteren listeler oluşturulmuş ise de bu çalışmalardan herhangi birini esas alan bir meâl

129 Öztürk, a.g.m., s. 14.

veya tefsir henüz neşredilmiş değildir.¹³⁰ “Nüzul sırasına göre...” adıyla neşredilen meâl veya tefsirlerde sıhhati tartışmalı rivayetlere dayanan listeler kullanıldığından daha başlangıçta bu tür meâl ve tefsir çalışmaları tartışmalı bir temel üzerine bina edilmişlerdir. Öte yandan nüzul tertibine göre sıralamanın asıl gayesi âyetlerin nüzul ortamıyla bağlantısının kurulmasıdır. Ancak meâllerde böyle bir irtibat kurulmadığından, yani tarihi olaylarla âyetler iç içe işlenmediğinden nüzul sırasına göre âyetleri sıralamanın en önemli faydası baştan zayi edilmektedir. Bu durumda, birbirine yakın tarihlerde nazil olan âyetler hep aynı konular etrafında dönüp dolaştığından okuyucu açısından anlamsız tekrarlar ortaya çıkmaktadır.

Mushaf tertibi ile nüzul tertibinin dışında üçüncü bir sıralama şekli de âyetlerin konularına göre tasnif edilmesidir. Bu tarzda Türkçedeki ilk eser Ömer Fevzi Mardin tarafından 1950’de neşredilmiş, Ahmet Okutan ve Muhammed Fuad Abdülbâkî’nin Arapçadan tercüme edilen eserleriyle birkaç örnek daha ortaya çıkmıştır. Ancak en popüler çalışma Ömer Özsoy ve İlhami Güler’in birlikte hazırlayıp da ilk baskısını 1996 yılında yaptıkları eserdir. Daha sonra Abdullah Manaz da bu minvalde bir çalışma neşretmiştir. Konu tertibine göre hazırlanan meâller bütün âyetleri ihtiva etmediklerinden bunlar tam meâl olarak değerlendirilemezler.

Son olarak, muhtemelen bu çalışmanın yazımından neşrine kadar geçen süre zarfında yeni meâl çalışmaları ortaya çıkacak ve yeni bibliyografya çalışmalarına ihtiyaç hissedecektir. Bundan sonraki süreçte hem bibliyografyanın daha hassas hale getirilmesi, hem de çok yönlü tasnifi yapıp fihristi çıkarılmak suretiyle geliştirilmesi, ayrıca içeriklerinden hareketle meâller hakkındaki tanıtım bilgilerinin artırılması bu bibliyografyanın faydasını daha tamamlayıcı hale getirecektir.

130 Mehdi Bazergan, *Seyr-i Tahavvül-i Kur'an* (Türkçesi *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, [çev. Yasin Demirkıran], Ankara: Fecr Yayınları, 1998) adıyla neşrettiği çalışmasında istatistiksel bir yöntemle bütün âyetler için nüzul tertibi önermiştir. Ancak önerilen liste tarihî verilerle yeterince desteklenmediğinden ihtiyatla karşılanmalıdır. Ülkemizde de Ömer Dumlu ve Rıza Savaş, âyetlerin nüzul sırasına göre bir tefsir çalışması planlamışlar ve çalışmaya önce âyetlerin nüzul sırasını tespitle başlamışlardır. Çalışma tamamlandığında bu konuda önemli bir adım atılmış olacaktır. Gerek bu çalışma, gerek âyetlerin nüzul tertibiyle ilgili faaliyetler için bkz. Ömer Dumlu, Rıza Savaş, “Nüzul Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu”, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2010, s. 163-180.

Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası

Muhammet ABAY

Özet

Kur'an'ı tercüme faaliyetleri sözlü olarak başlamış ve yazılı olarak ilk asırdan günümüze kadar devam etmiştir. Bu sürecin tarihçesi ve ortaya konan ürünlere dair çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak sürecin devam ediyor olması ve geçmişe dair yeni bilgilerin ortaya çıkması, bu çalışmaların zaman zaman yeniden yapılmasını gerektirmektedir. Bu çalışma hem geçmiş bilgileri yeniden değerlendirmek ve yeni bilgileri buna eklemek suretiyle Anadolu Türkçesiyle yapılan Kur'an tercümelerinin tarihçesini ana hatlarıyla ortaya koymakta, hem de bu konuda araştırma mahsulü bibliyografya sunmaktadır. Böylece konuyla ilgili yeni bir perspektif ortaya koyarken yapılacak diğer çalışmalara da rehberlik etmek istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an tercümeleri; Türkçe meâller; Türkçe tefsirler.

The History of Qur'an Translations in Turkish and its Chronological Bibliography

Muhammet ABAY

Abstract

The first translations of the Qur'an started orally and then continued in written form since the first century of Islam until now. There are several studies on its historical process and related literature. However, these works need to be systematically revised in accordance with the emergence of newly acquired knowledge of the past. This study reevaluates this historical information, briefly investigates the history of Qur'an translations in Anatolian Turkish and also presents a valuable bibliography in the field. Thus it aims to guide future research in the field by introducing a new perspective.

Keywords: Qur'an translations; Turkish translations; Turkish Qur'an commentaries.

